

Jog

történeti szemle

2013
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A pacta sunt servanda elvének
kialakítása a középkorban

Az alkohollal kapcsolatos
bűncselekmények értékelése a magyar
büntetőjog általános részében

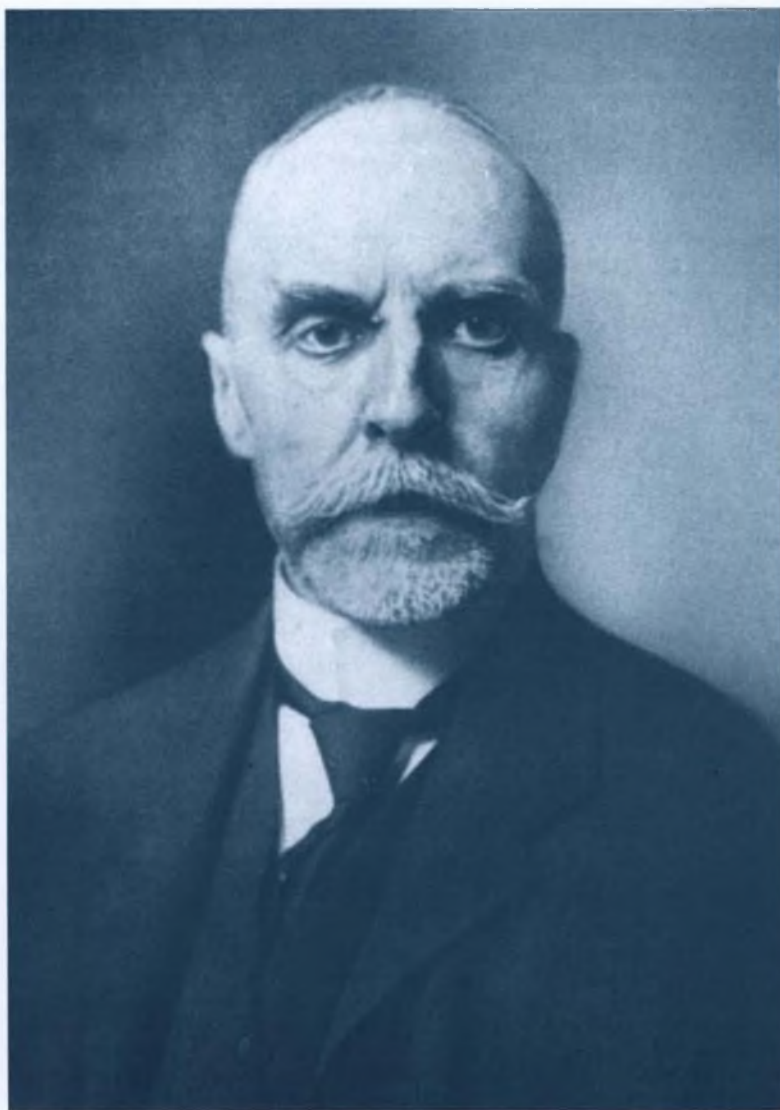
Bűnügyi statisztika a 19-20. század
fordulóján, Magyarországon

Megjegyzések a Lex Baiuvariorum
Benedictus Levita általi
átdolgozásához

A civilség általános és jogi jelentése
Magyarországon a kezdetektől
1989-ig

A daktiloszkópia és a dánosi
rablógyilkosság

Kötelező kettős jelölés –
A rendszerváltozás előtti utolsó
parlament választás 1985-ben

Balogh Jenő

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BÓNIS Péter: A joghatás hibái miatti érvénytelenség az európai ius commune rendszerében	1
DERES Petronella: Az alkohollal kapcsolatos büncselekmények értékelése a magyar büntetőjog általános részében	8
DOMOKOS Andrea: Büntügyi statisztika a 19–20. század fordulóján Magyarországon	13
NÓTARI Tamás: Megjegyzések a Lex Baiuvariorum Benedictus Levita általi átdolgozásához	18
RIXER Ádám: A civilség általános és jogi jelentése Magyarországon a kezdetektől 1989-ig	25

MŰHELY

IBOLYA Tibor: A daktiloszkópia és a dánosi rablógyilkosság	35
KOVÁCS Zsuzsa Gyöngyvér: A beszámíthatatlan és a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elkövetők változó jogtörténeti megítélése	42
MAGYAR Attila István: Kötelező kettős jelölés – A rendszerváltozás előtti utolsó parlamenti választás 1985-ben	47

KÖNYVEKRŐL

A hatalommegosztás államszervezete – Gondolatok egy minap megjelent magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korszakban címet viselő jegyzet kapcsán – KAJTÁR István	54
Figyelemmel a maradandóra – Völgyesi Levente könyvéről – PÁLVÖLGYI Balázs	57
Szlovák monográfia a vármegyei jelképhasználatról – PANDULA Attila	58

SZEMLE

Szabadság és felelősség – Konferencia a Károli Gáspár Református Egyetemen – SZABÓ Zsolt	60
A fogságtapasztalat historikuma a 19. századi Magyarországon – TAKÁCS-MIKLÓSI Márta	60

HÍREK

E számunk szerzői	68
-------------------	----

A címlapon:

Balogh Jenő

(1864. május 14. Devecser – 1953. február 15. Budapest): jogász, politikus.

1888-tól a budapesti tudományegyetem magántanára, 1910-től a Khuen-Héderváry-, majd a Lukács-kormányban vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1913-tól 1917-ig a Lukács-, majd a második Tisza István-kormányban igazságügy-miniszter, 1927-től a felsőház tagja. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára (1920–1935), másodelnöke (1940–1943), a dunántúli református egyházkerület főgondnoka (1921–1953). Több büntetőjog-tudományi könyvet írt.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztő bizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)
Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jegtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jegtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jegtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jegtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jegtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

A tekintélyes középkorkutató német jogtudóst, Erich Genzmet idézve Bónis György ezt írja: „Ha itt (ti. a sötét századokban) tudományról akarunk beszélni, az grammatika, nem jogtudomány. Az európai jogtudomány csak a forradalmian új bolognai iskolával kezdődött.”¹ Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza Bónis György, ismét Erich Genzmet idézve, hogy a Digesták tanulmányozásának megindítása immár nem a római jogi elemek továbbélése volt, hanem egy új jog, a *ius commune* születése. Ezek a megállapítások mintha nchezen jutnának el a római jogászokhoz, és nem találnak utat a mai magyar római jogi tankönyvekhez sem.

A római jog és a *ius commune* közötti különbség, a különböző felépítés, a különböző szerkezet a glosszátorok tevékenységének eredménye, akik a középkori jogi reneszánsz, vagyis az európai jogtudomány születésének kulcsszemélyiségei voltak. A glosszátorok által megalkotott *ius commune* nem pusztán római jog, mert ennél lényegesen több.

Ebben a cikkben a szerződés érvénytelenségével kapcsolatban a glosszátorok néhány jelentős újítását szeretnénk tárgyalni. Mivel a szerződés egy vagy több személy joghatás kiváltására irányuló, egybehangzó akaratnyilatkozata, érvényességéhez nem elegendő a felek akaratának és nyilatkozatának hibátlansága, hanem az is szükséges, hogy a célzott joghatás is megfeleljen a jogrend előírásainak. E nélkül ugyanis a szerződés nem alkalmas arra, hogy joghatást váltson ki, ezért az ilyen szerződés nem keletkeztet kötelezet.

1. A lehetetlen tartalmú szerződés

Bár a Digesta 50.17.185 szerint a lehetetlenre irányuló szerződés semmis (*impossibilium nulla obligatio est*), vitatott, hogy az ókori rómaiak ezt minden szerződésre érvényesnek tekintették-e, illetve mit tekintettek lehetetlen szolgáltatásnak.

Bónis Péter

A joghatás hibái miatti érvénytelenség az európai *ius commune* rendszerében*

A glosszátorok (talán a rómaiaktól eltérően) ezt az elvet minden szerződésre alkalmazták, nemcsak a *stipulatio*ra, hanem még a *pactum nudum*ra is.² Lehetetlennek azonban csak azt tekintették, ami sohasem válhat lehetségesé. A glosszátorok tehát nem tekintették érvénytelennek a szerződés megkötésekor lehetetlen szerződést, ha a lehetlenség a teljesítéskor elhárítható volt.

A lehetlenség alábbi fajtáit különböztethetjük meg:
a) *objektív (abszolút) lehetetlen (impossibilitas, ném. objektive Unmöglichkeit)*: ha annak megvalósítására senki sem képes (pl. egy óra alatt köhidat építeni egy folyón). Az ilyen lehetlenség érvénytelenné teszi a szerződést, vagyis a már teljesített szolgáltatások visszajárnak, a még nem teljesített szolgáltatást pedig nem lehet követelni (*quod nullum est, nullum producit effectum*).

A lehetetlenre irányuló adásvételi szerződés is érvénytelen volt, vagyis a vételárat a vevő visszakövetelhetette, de az érvénytelenség ellenére az eladónak fennmaradt egy kártérítési kötelezettsége, amellyel meg kellett térítenie azt a kárt, amely a vevőt a miatt érte, hogy a szerződés érvényességében bízott, ha az eladó tudott a lehetlenségről, és a vevőt nem tájékoztatta. A vevő ugyanis azért, hogy az érvényesnek vélt szerződést teljesíthesse, tovább-

Glosszátorok (sirkódombormű, 13. század, San Francesco és San Domenico-templom)

déseket természetesen a glosszátorok is érvénytelennek tekintették.

A másik szerződő fél értelmi gyengeségének, alárendelt helyzetének kihasználásával kötött szerződéseket a glosszátorok nem a jóerkölcsbe ütköző szerződések között, hanem a *tiszteleti félelem* kapcsán tárgyalták. Ők csak a minősített tiszteleti félelmet ismerték el érvénytelenségi okként. Álláspontjuk szerint a függelmi viszony nem eredményezi a jogügylet érvénytelenségét, kivéve, ha ehhez fenyegetés járul.

Mivel a függelmi helyzet mellett a fenyegetés, befolyásolás bizonyítása nehézkes volt, a 15. századi kommentátorok a fenyegetés helyett már megelégedtek a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékaránytalanság jóval könnyebb bizonyításával. Paulus Castrensis szerint ezt akkor tekintették bizonyítottnak, ha a szerződő fél még a piaci ár felét sem kapta meg, illetőleg ennél többet fizetett, és az adós függelmi viszonyban volt a hitelezővel.

Ennek a jogintézménynek (tiszteleti félelem) a kapitalista viszonyokra való alkalmazása volt az 1880-as német uzsoratorvényből ismert ún. *uzsorás szerződés*, amelyet a német BGB 138. §-a is átvett. Eszerint semmis az a szerződés, amelyben valaki a másik fél szükséghelyzetének, könnyelműségének, tapasztalatlanságának kihasználásával a maga vagy mások számára a saját szolgáltatását feltűnően meghaladó mértékű ellenszolgáltatást kötött ki.¹⁸ Így rendelkezik a svájci kötelmi jogi törvény 21. cikke és a Codice civile 1448. cikke is.

A német uzsoratorvény alapján Magyarországon 1883-ban alkottak uzsoratorvényt. Az uzsorás szerződés az 1959-es Ptk.-ba is bekerült. Az új Ptk. 6:97. § szerint, ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis.

A 20. századi civilisztika és bírói gyakorlat egyes jogrendszerekben a jóerkölcsbe ütközőnek tekint bizonyos versenykorlátozó megállapodásokat is. A jóerkölcsbe ütközés generálklauzuláját főleg a 19. században, a tételes versenyjog kialakítása előtt használta fel a bírói gyakorlat az ilyen megállapodások érvénytelenítésére, bár vannak olyan országok, ahol ez manapság is fontos szerepet játszik. A *ius communé*-ben nem beszélhetünk e generálklauzula ilyen jellegű felhasználásáról, bár a Codexnek a monopóliumokról szóló címét (4.49) a glosszátorok is magyarázták.

E címet magyarázva Vacarius törvénytelennek tekinti a kereskedők és kisiparosok árrögzítő megállapodását. Ha például a kőművesek megállapodnak abban, hogy száz arany alatt senki sem épít házat, vagy a kereskedők megállapodnak abban, hogy harminc arany alatt nem adnak el bizonyos árut, Vacarius szerint az ilyen szerződések a közérdeket sértik. Vacarius a céhek árszabályozásáról nem szól.¹⁹

Azo szerint nemcsak az árrögzítő megállapodások érvénytelenek, hanem az is érvénytelen, ha abban állapodnak meg, hogy csak rokonokat vesznek fel tanoncoknak. Azo alapelveként szögezi le, hogy a vevőnek és az eladónak, a bérlőnek és a bérbeadónak szabadon, minden piac-

torzításra irányuló befolyás nélkül kell meghatározni az árat vagy a bérleti díjat.²⁰

Itt nincs lehetőség arra, hogy részletesen elemezzük, hogy érvényesültek-e ezek az elvek a középkorban. A céhrendszerből arra következtethetnénk, hogy nem érvényesültek. Azo szerint a bolognai kézművesek a monopóliumokat tiltó szabályokkal ellentétesen cselekszenek, ezért ezek az elvek inkább tekintendők a jusztiinianuszi jog befolyását növelni igyekvő jogtudós elméleti fejtegetéseinek, mintsem a tényleges joggyakorlat jellemzőinek.²¹

4. Feltűnő értékaránytalanság

A római jog nagyon szűk körben tette lehetővé a szerződésnek a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő értékaránytalansága miatti érvénytelenítését. Erre csak olyan adásvételi szerződések esetében volt lehetőség, amelyek tárgya ingatlan volt, és az eladó a valós érték felét sem kapta meg.

A *ius commune* rendszerében a római jogból ismert szabályok főleg két irányban szélesedtek, ami által a feltűnő értékaránytalanság általános érvénytelenségi okká vált. Egyrészt a középkorban a *laesio enormis* szabályát kiterjesztették a vevő javára, sőt valamennyi szinallagmatikus szerződésre is. Másrészt a *laesio enormis* mellett a jogtudomány kialakította a *laesio enormissimá*t mint külön érvénytelenségi okot, külön szabályokkal.

A római jog egyoldalúan csak az eladó érdekét védte. Bulgarus még az ókori rómaiak álláspontjához ragaszkodott. Martinus terjesztette ki ezt a szabályt a vevő javára is 1155 körül, mert a Hugolinusnak tulajdonított *dissensio-gyűjtemény* szerint Martinus már véleményt nyilvánított abban a *dissensió*-ban, amely ennek a szabálynak a vevő javára való alkalmazásáról, az értékaránytalanság kiszámításáról szólt.²² Az ő véleményét a kánonisták is helyeselték, mert 1190 körül Bernardus Papiensis summája már említi, hogy a vevő érdekeit sértő értékaránytalanságot is figyelembe kell venni.²³

Az eladó a római jog szerint akkor hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, ha a valós érték felét sem kapta meg. A vevő esetében azonban mindenféle részletes szabály hiányzott a *Corpus iuris civilis*-ből. Ennélfogva a glosszátoroknak kellett ezt kialakítani, ami gyakran véleménykülönbségeket eredményezett. Placentinus, Albericus és Martinus úgy érvelt, hogy az ókori római jog szerint az eladó akkor hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, ha a valós érték felét sem kapta meg, vagyis például, ha a dolog 10 aranyat ért, de az eladó csak 4 aranyat kapott. A valós érték tehát több mint kétszerese volt a ténylegesen fizetett vételárnak. Szerintük ezt az arányt kell alkalmazni a vevőre is, vagyis a ténylegesen kifizetett vételárnak el kell érnie a valós érték kétszeresét (pl. ha a dolog 10 aranyat ért, a vevő 20 aranyat fizetett).²⁴

Azo nem fogadta el véleményüket és ellenkezőleg érvelt.²⁵ Álláspontja szerint a vevő akkor hivatkozhat a *laesio enormis*-ra, ha a vevő a valós érték felénél is többet fizetett a valós értéken felül (például a dolog 10 aranyat ért, és a vevő 16 aranyat fizetett), de nem szükséges a valós

érték kétszeresét kifizetnie. Martinus és Placentinus véleményét nem fogadta el a communis opinio, és Azo véleménye lett az uralkodó nézet. Hostiensis²⁶ és Bernardus Parmensis²⁷ szintén Azo álláspontját fogadták el.

A glosszátorok törekedtek ezt az intézményt a többi szerződésre is kiterjeszteni. Azo és Accursius például minden bonae fidei szerződésre kiterjeszti a laesio enormis szabályát, a stricti iuris szerződéseknél pedig ezt exceptióval lehetett érvényesíteni.²⁸ Accursius megfogalmazása alapján feltehető, hogy akkoriban ez már eléggé megszilárdult glosszatori tantétel volt, és Accursius csak átvette ezt a szabályt. Bartolus szintén Accursius szerint foglalt állást.

A ius commune szerint tehát – ellentétben a római joggal – nemcsak az eladó, hanem a vevő is hivatkozhatott erre az érvénytelenségi okra, sőt nemcsak ők, hanem bármely egyenlően kétoldalú szerződésben részes szerződő fél.

Egy ilyen tágan megfogalmazott érvénytelenségi ok természetesen veszélyt jelentett a forgalom biztonságára. Ez ellen a felek úgy próbáltak meg védekezni, hogy szerződésben zárták ki az erre az érvénytelenségi okra való hivatkozás lehetőségét (*renuntiatio*). Ezekben a renuntatio-formulákban, amelyek a magyar okleveles gyakorlatra is jellemzőek, a szerződő felek lemondtak ennek az érvénytelenségi oknak a bíróság előtti érvényesítéséről. Ezt a lemondást gyakran esküvel is megerősítették. Ez a gyakorlat szinte lehetetlenné tette a szerződések feltűnő értékaránytalanság miatti megtámadását, ami nyilvánvalóan ellenkezett a jó erkölcs követelményeivel. Ezért egyes glosszátorok (mint például Placentinus²⁹) úgy vélekedtek, hogy az esküvel megerősített lemondás ellenére is megtámadható az ilyen szerződés, mert ez a megtámadási nyilatkozat nem az eredeti állapot helyreállítására, a szerződés felbontására, hanem – éppen ellenkezőleg –, a szerződés további fenntartására irányul, mert az érvénytelenségi okot kiküszöbölő ázáttal, hogy a vételárat kiegészítik.

Placentinus véleménye szerint tehát ilyenkor a szerződő fél esküje és lemondó nyilat-

Accursius
(Accursio, Accorso di Bagnolo,
1182 körül – 1260 körül)

kozata ellenére is hivatkozhat erre az érvénytelenségi okra, pontosabban fogalmazva nem is szegi meg esküjét, mivel nem a szerződés felbontását kéri.³⁰ Ha tehát valaki az értékaránytalanságról tudva annak érvényesítéséről lemond, később azt mégis érvényesítheti.

Más glosszátorok eltérő véleményt képviseltek. Egyesek úgy tartották, hogy az esküvel megerősített renuntatio mindenféle peres úton való érvényesíthetőséget kizár.³¹ Mások ellenben kevésbé szigorúan vélekedtek, és megengedték a kiskorúaknak a renuntatio ellenére való fellépést.³² Ismét mások úgy vélekedtek, hogy egy bizonyos mértékű értékaránytalanságon felül meg kellene engedni a peres úton való fellépést a renuntatio ellenére is.

A kommentátorok korában ez utóbbi álláspont lett a communis opinio. Ha a szerződő fél a valós

érték felét sem kapta meg, akkor rendelkezésre állt a laesio enormis, amelyről le lehetett mondani. A lemondás ellenére is megtámadható maradt viszont az a szerződés, amelyben a szerződő fél még a valós érték kétharmadát sem kapta meg (laesio enormissima). Ez a jogintézmény Panormitanustól kapta a laesio enormissima megjelölést.³³ A ius commune így próbálta összehangba hozni a szerződési igazságosság és a forgalom biztonságának érdekeit.

A glosszátorok és kommentátorok rájöttek arra, hogy nemcsak a szerződés utólagos megtámadása veszélyezte-

ti a vagyoni forgalmat, hanem a másik fél túlzott kizsákmányolása is. Az ilyen nagyfokú értékaránytalanság annyira feltűnő, hogy a glosszátorok vélelmezték az ilyen szerződések tisztességtelen voltát, a dolust.

A laesio enormis esetében a sérelmet szenvedett fél kérhette a szerződés felbontását és az ellenszolgáltatás egyidejű visszaszolgáltatása mellett a szerződés tárgyának visszaadását. Ha a másik fél meg akarta tartani a szolgáltatást, akkor az ellenszolgáltatásnak a teljes értékig való kiegészítésével fenntarthatta a szerződést. Őt tehát facultas alternativa illette meg. A laesio enormissima esetében azonban a szerződés ipso iure érvénytelen volt.

Panormitanus, azaz Nicolaus de Tudeschis (1386–1445)

5. Összefoglalás

Az érvénytelenségi okok rendszerében a római jog szabályai jelentősen megváltoztak. Különösen a feltűnő értékaránytalanság vonatkozásában alakították ki új jogintézményeket a glosszátorok és a kommentátorok. Mindez azt bizonyítja, hogy a glosszátorok és kommentátorok nem

voltak pusztán a római jog szolgálai magyarázói, hanem alkotó módon alakították át a jogtudományt, és ezek az intézmények a polgári törvénykönyvekbe is átkerültek, ezért a medievisztikus jogtudomány eredményeinek be kellene épülnie az egyetemes jogtörténetbe, ezt viszont a római jog továbbélésének kérdésében uralkodó, csak kis hazánkra jellemző áltudományos nézetek akadályozzák.

BÓNIS, PÉTER

Die Ungültigkeit wegen Fehler in der Rechtswirkung im System des Europäischen ius commune (Zusammenfassung)

Mit dem Untergang des antiken Weströmischen Reiches erlosch die Wirkung des römischen Rechts auf das europäische Rechtssystem. Das im 12. Jahrhundert entstandene ius commune (gemeines Recht) war schon eine vom römischen Recht unterschiedliche Rechtsordnung. Der Unterschied zwischen römisches Recht und ius commune, der unterschiedliche Aufbau, das unterschiedliche System ist Ergebnis der Tätigkeit der Glossatoren, die Schlüsselfiguren der mittelalterlichen rechtlichen Renaissance, also der Geburt der europäischen Rechtswissenschaft waren. Das von den Glossatoren geschaffene ius commune ist kein römisches Recht, es ist viel mehr als das. In diesem Aufsatz werden einige bedeutende Neuerungen der Glos-

satoren in Bezug auf die Ungültigkeit eines Vertrages behandelt. Im System der Ungültigkeitsgründe änderten sich die Regeln des römischen Rechts erheblich. Vor allem in Bezug auf die offensichtliche Unverhältnismäßigkeit erarbeiteten die Glossatoren und die Kommentatoren neue Rechtsinstitutionen. Es belegt, dass die Glossatoren und Kommentatoren nicht bloße unselbständige Ausleger des römischen Rechts waren, sondern die Rechtswissenschaft auf schöpferische Weise weiterentwickelt haben. Diese Institutionen wurden auch in die bürgerlichen Gesetzbücher übernommen, so sollten die Ergebnisse der mediävistischen Rechtswissenschaft in die allgemeine Rechtsgeschichte eingebaut werden.

Jegyzetek

- * Jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíjának támogatásával készült.
- ¹ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában* (Budapest, 1972, 21. p.). A középkori ius commune jogtörténetéről: Bónis Péter: *Az európai közös jog születése* (Budapest, 2011); Coing, H.: *Europäisches Privatrecht*, I. *Älteres gemeines Recht* (München, 1985); Bellomo, M.: *The Common Legal Past of Europe* (Washington D. C., 1995); Bónis György: *Középkori jogunk elemei* (Budapest, 1972); Bónis György: *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn* (Ius Romanum Medii Aevi V. 10., Milano, 1964); Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben* (Budapest, 2004).
- ² Azo, *Summa in C. 2.3., de pactis*, n. 8 (Lugduni 1599, 81.): „item ratione rerum, quae promittuntur, pacta censentur nulla, ut si impossibile promittatur.”
- ³ Brachylogus III.13.6.: „Si sciens venditor ignoranti emptori vendiderit, ex empto nihilominus, quasi constitisset emptio, tenebitur.”
- ⁴ Gross, C. (ed.): *Ignoti auctoris ordo iudiciarius, pars summae legum et tractatus de praescriptione* (Innsbruck, 1874, 219. p.): „Quid tamen, si quis nesciens emat hominem liberum? Tunc tenetur venditor emptori ad interesse, id est, tenetur ei resarcire dampnum, quod susceptum ex tali impedimento. Similiter inpeditur emptio, si quis rem suam pro aliena emat.”
- ⁵ Gl. *sed non facit* ad D. 45.1.2.3., *de verborum obligationibus*, l. stipulationum, § *ex quo* (Lugduni, 1627, vol. III, coll. 920)
- ⁶ Bartolus, *Comm. in D. 45.1.137.4., de verborum obligationibus*, l. *continuum*, § *illud*, n. 9 (Lugduni, 1552, fol. 555r)
- ⁷ Gl. *naturali* ad D. 45.1.137.4., *de verborum obligationibus*, l. *continuum*, § *illud* (Lugduni, 1627, vol. III, coll. 1039): „est impossibilitas de natura ut hippocentaurum dari, est iuris, ut res sacra.”
- ⁸ Gross, C. (ed.): i. m., 219. p.: „Similiter si venditioni subest res, quae esse non potest, inpeditur venditio, ut si quis alteri vendat hircocer-

vum. Oportet enim, quod res, quae venditur, vel sit vel esse possit. Futuri enim fructus arborum, vinearum bene vendi possunt.”

⁹ Gl. *ea quae* ad D. 50.17.135 (177.), *de diversis regulis iuris antiqui*, l. *ea quae* (Coloniae Allobrogum, 1612, coll. 1916): „Quod subicit, non sunt, nec esse possunt, ut hippocentaurus. Secus, si esse possunt.”

¹⁰ Azo: *Brocardica sive generalia iuris* (Basilcae, 1567, 141. p.): „Verum est quod pacta contra ius facta, quod ius prohibuit, nulla sunt, ut C. de legibus, l. non dubium, C. de pactis, l. pacta quae. Si autem non prohibuit, sed cum quis beneficium habet sibi indultum, per pactum potest renuntiare, et tenet ex certa conscientia.”

¹¹ Ennek a megkülönböztetésnek egyik alapja az, hogy a szerződés a magánérdek vagy a közérdek védelmére alkotott jogszabály tilalmába ütközik-e vagy sem. Természetesen emellett vannak más különbségek is, amelyekről a francia polgári jogi kézikönyvek adnak tájékoztatást.

¹² Fitting, H.: *Die Summa Codicis des Irnerius* (Berlin, 1894, I.1.): „Ita soluitur: aliud est esse contra legem, aliud contra formam legis, set alienatio predii minoris non est contra legem set contra formam legis, senatus enim dat certam formam quomodo possit alienari, contra quam si fiat, valet quod sequitur ob id, et hoc secundum gar.”

¹³ Fitting, H.: *Die Summa Codicis des Irnerius* (Berlin, 1894, I.1.): „Eorum que prohibentur quedam catenus prohibentur ut ipso iure non valeant, ut inter uirum et uxorem donatio, de quibus ista lex [et] loquitur, quedam, ut exceptione tantum elidantur, ut in mutuo filio familias dato, item prohibitorum quedam perpetuam prohibitionis habent causam, ut in matrimonio cum sorore, quedam temporalem, ut inter presidem et eam que subdita est eius iuris dictioni matrimonium, alia uero que turpitudinem continent, ex quibus ea que perpetuam causam prohibitionis uel turpitudinem continent nec ipsa conualescere nec eius subsequituum effectum habere potest, ea uero que temporalem et conualescere poterunt et eius subsequituum

ab initio de iure ualeat, ut si predium minoris sine decreto alienetur, hic enim licet ipso iure alienatio non teneat, conualescere tamen potest et pignus ob ea datum tenetur.”

¹⁴ Azo: *Lectura in C. 2.3.6. de pactis, l. pactum quae* (Parisiis, 1599, 102. p.)

¹⁵ Hostiensis: *Summa in X.3.17., de emptione et venditione*, n. 7 (Venediis, 1574, coll. 945)

¹⁶ Azo: *Lectura in C. 2.3.6. de pactis, l. pactum quae* (Parisiis, 1599, 102. p.)

¹⁷ Zulueta, F. (ed.): *The Liber pauperum of Vacarius* (London, 1927, 38. p.)

¹⁸ Menyhárd Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések* (Budapest, 2004)

¹⁹ Zulueta, F. (ed.): *The Liber pauperum of Vacarius* (London, 1927, 165. p.)

²⁰ Azo: *Summa in C. 4.49., de monopolis*, n. 3 (Lugduni, 1596, 604. p.): „Debet igitur esse cuilibet libera facultas in emendo et vendendo, vel locando et conducendo, et circa pretium et circa mercedem.”

²¹ Azo: *Lectura in C. 4.49.1., de monopolis, l. iubemus* (Parisiis, 1577, 357. p.): „Contra hanc legem artifices Bononiae faciunt.”

²² Haenel, G.: *Dissensiones dominorum sive controversiae veterum iuris romani interpretum qui glossatores vocantur* (Lipsiae, 1834, 427. p.). Brósz Róbert tehát téved, amikor azt írja, hogy ezt a szabályt „a középkorban a kánonjog hatására terjesztették ki a vevő javára is, sőt valamennyi ún. szinallagmatikus szerződésre is.” (Brósz Róbert–Pólay Elemér: *Római jog*, Budapest, 1974, 424. p.) A Brósz–Pólay-féle tankönyv átdolgozásai még a 16. kiadás után is tartalmazzák ezt a mondatot, ami jól bizonyítja, hogy egy tudós lehet kiváló római jogász, de attól még nem lesz kiváló középkori jogtörténész, legfeljebb csak dilettáns.

²³ Laspeyres, E. T. (ed.): *Bernardi Papiensis Faventini episcopi Summa decretalium* (Regensburg, 1860, 81–83. p.)

²⁴ Haenel, G.: *Dissensiones dominorum sive controversiae veterum iuris romani interpretum qui glossatores vocantur* (Lipsiae, 1834, 427. p.): „Dissentiant in C. de resc. vend. (C. 4.44.) l. 1. et l. 2., ubi dicitur, quod potest rescindere venditionem, si deceptus sit, etsi minus pretium habeat. „Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit.” Unde dominus Azo dicit, quod idem sit in emtore, ut si quis rem, quae X valebat, emeret pro XVI, quod emtor, si voluerit, potest rescindere venditionem, quia deceptus est ultra dimidiam iusti pretii; et hoc ita probat: Verum et iustum pretium erat in X et deceptus est in VI, ergo ultra dimidiam iusti pretii, id est, ultra dimidiam X; nec lex dicit, quod debeat esse deceptus in duplum, sed tantum in dimidiam iusti pretii, ut C. de rescind. vend. (4, 44.) l. 2. et l. Si voluntate tua (8.). Sed Placentinus, Albericus et Martinus et alii sapientes dicunt contrarium et dicunt, quod non potest agere, nisi sit deceptus in duplum, et hoc ita probatur: Lex dicit, quod tunc potest rescindere venditionem, qui non habet dimidiam iusti pretii. Hoc ita intelligi, si sit deceptus in duplum. Nam deceptus est in duplum, quia ipse venditor debuisse acceperisse X et non accepit nisi quattuor. Unde deceptus est ultra duplum, quod debuisse acceperisse. Per similitudinem et iste emtor, qui emit rem, quae valebat X, pro XVI, non est deceptus in duplum, nisi XX dedisset; unde non ei subvenitur et ita per consuetudinem adprobatur et ita probo sententiam Alberici et aliorum.”

²⁵ Azo: *Summa in C. 4.44., de rescindenda venditione*, n. 4 (Lugduni, 1599, 563. p.)

²⁶ Hostiensis: *Summa in X. 3.17., de emptione et venditione*, n. 7. (Venediis, 1574, coll. 943)

²⁷ Gl. *dimidiam* ad X. 3.17.6., *de emptione et venditione, c. cum causa* (Lugduni, 1584, coll. 1126)

²⁸ Gl. *iudicio* ad C. 4.44.2., *de rescindenda venditione, l. rem* (Lugduni, 1627, vol. V., coll. 1014)

²⁹ Odofredus: *Lectura in C. 4.44.2., de rescindenda venditione, l. rem maioris precii* (Lugduni 1550, fol. 245ra): „Et primo sic ponamus: venditor rem x valentem vendidit pro iij et iuravit contra illam venditionem non venire, etiam si esset deceptus ultra dimidiam iusti precii. In quaestione ista dicit Placentinus quod bene poterit venire contra istam venditionem, quia dum venditor agit ex vendito, agit vel ut rescindatur venditio vel ut suppleatur iustum precium, non autem agit precise ut rescindatur venditio et hec lex aliqua non probavit. Set nos in questione ista dicimus contra, et dicimus quod hoc casu non licet venditori venire contra istam venditionem, quia qui iuravit, nec principem nec legem debet sibi expectare authorem periurii. Item quia per leges, quae periuria puniunt, non debet via periuriis aperiri. Sed diceret aliquis vestrum, si venditor agit ut rescindatur venditio, vel ut suppleatur iustum precium, non venit precise contra venditionem. Respondeo: venit contra venditionem, et si non directo, tamen per medium quia si nolit emptor supplere iustum precium, venditio rescinditur.”

³⁰ Azo: *Summa ad C. 4.44., de rescindenda venditione*, n. 3 (Lugduni, 1599, 563. p.): „Et ita agatur perpetuo et est hoc adeo verum secundum Placentinum: ut etiam si iuraverit venditor se non venturum contra venditionem nihilominus possit predicto modo agere, quia non agit precise ut rescindatur contractus, sed ut vel hoc fiat, vel ut iustum precium suppleatur; ego contrarium puto, quia altera ratione urget emptorem rescindere contractum.”

³¹ Gl. *iudicio* ad C. 4.44.2., *de rescindenda venditione, l. rem* (Lugduni, 1627, vol. IV., coll. 1014): „Item quid si iste venditor iuravit se nullo modo venire contra venditionem? respondetur P. quod nihilominus tunc habebit locum quod hic dicitur quia non precise agit ut venditio rescindatur. Nos contra quia quodammodo videtur agere ad rescissionem.”

³² Gl. *restituerent* ad X. 3.17.6., *de emptione et venditione, c. quum causa* (Lugduni, 1584, coll. 1127.): „Sed quid dices si maior iuraverit, se non venire contra venditionem? Nunquid audietur quia deceptus est ultra dimidiam iusti pretii? Non credo quod audiat; secus de minore, quia per iuramentum non excluditur nisi beneficium aetatis, non tamen renunciatur iuri communi et ita potest agere vel ad supplementum pretii, vel ad rescindendum contractum.”

³³ Panormitanus: *Comm. in X. 3.17.6., de emptione et venditione, c. cum causa*, n. 13 (Lugduni, 1547, fol. 108va): „Et idem crederem dicendum in maiore, ut possit petere absolutionem a iuramento ratione enormissimae laesionis intelligendo quod non donaverit quod plus valebat, quia non praesumitur consensisse in tanta deceptione. Item iuramentum videtur illicitum ex parte recipientis, cum intervenit ex parte sua dolus ex proposito vel re ipsa, quo casu competit absolutio a iuramento.”

Az alkohollal kapcsolatos bűncselekmények értékelése a magyar büntetőjog általános részében

I. Alapvetések

Az alkohollal kapcsolatos életviszonyok jogalkotói értékelése és szabályozása hosszú ideje állandó. Az alkohol pszichoaktív anyag, egészségre káros hatása ismert, és e hatás nem csekély mértékben terheli a magyarországi egészségügyi rendszert. Ugyanakkor a fogyasztói igényeket kiszolgáló tevékenységek alapvetően nem kriminális cselekmények, és maga a fogyasztás is – néhány kivételtől eltekintve – legális, nem minősül szabálysértésnek vagy bűncselekménynek. Az alkoholos (ittas) állapotot önmagában a jogalkotó tehát büntetőjogi szempontból nem minősíti, azonban az alkohol hatására, az alkohollal összefüggésben elkövetett bűncselekményt külön értékeli, szankcionálja.

Az alkohol hatása közvetlenül vagy közvetve jelentkezik, ha az alkoholfogyasztás bűncselekményhez vezet. A bűncselekmény elkövetése az alábbiak szerint állhat az alkohollal kapcsolatban:

- Bizonyos mértékű alkohol elfogyasztásától az elkövető ittas, (közönséges) részeg, alkoholos állapotba kerül, és így valósítja meg a bűncselekményt, tehát az elkövetéskor közvetlen(ül) alkohol hatása alatt áll. Az ilyen akut részegség állapotában – annak is első-középső izgalmi szakaszában – a leggyakoribb az erőszakos bűncselekmények elkövetése, különösen az élet, testi épség, nemi erkölcs elleni bűncselekményeké vagy a garázda jellegű bűncselekményeké. Az ilyen állapotban elkövetett cselekmények megítélése – önhiba fennállta esetén – a hatályos Btk. 25.§-a (az új Btk. 18.§-a) szerint történik.

A szabálysértési, büntetőjogi szabályozásból következően az alkohollal kapcsolatba hozható kriminalitás egy sajátos területét képezi – a közlekedési bűnözés kategóriájába tartozó – az ittas (jármű)vezetés, amelynek megítélése a 2012. évi II. törvény (Sztv.) 217.§-a, illetve a Btk. 188.§-a (új Btk. 236.§) alapján történik. E különös részi tényállás(ok) értékelése nem képezi jelen tanulmány tárgyát.

- Lehetséges, hogy az elkövető – közvetlenül – alkoholos állapotban követi el a bűncselekményt, de az alkohol olyan patológiás állapotot idézett elő (pl. patológiás, illetve abortív patológiás részegség), amelynek következtében a beszámítási képesség érintett:

az elkövető nem büntethető vagy a büntetés korlátlan enyhítésére van lehetőség. Ezen eseteket – amennyiben nem esnek a Btk. 25.§-ának (új Btk. 18.§-ának) alkalmazási körébe – a Btk. 24.§-a (új Btk. 17.§-a) alapján értékeljük.

- A bűncselekmény az elkövető életvitelének részévé vált alkoholfogyasztás, az alkoholista életmód eredménye. Ide sorolhatók az alkohol vagy az alkohol megvásárlásához, „beszerzéséhez” szükséges pénz (egyéb érték) megszerzése érdekében elkövetett bűncselekmények. A bűncselekmény alkoholista életmóddal összefüggésben történő elkövetésének szintén – nem feltétlenül, de – lehetnek büntetőjogi szempontból mérvadó patológiás következményei is. A problémás alkoholfogyasztás, különösen az alkoholista életmód kiválthat ugyanis olyan tartós vagy végleges változást az elkövető elméműködésében (pl. delirium tremens vagy más kóros elmeállapotok formák), amely a bűncselekmény elkövetésekor (is) fennáll; ez utóbbi esetkör szintén a Btk. 24.§-a (új Btk. 17.§-a) alapján értékeljük. Ha ilyen állapot az alkoholista életmód következményeként az elkövetőnél kialakult, azonban az elkövetéskor nem érintette az elkövető beszámítási képességét, ugyanakkor az elkövető önhibából eredő ittas állapotban cselekedett, a Btk. 25.§-a (új Btk. 18.§-a) az irányadó. Előfordulhat, hogy az alkohol vagy a hozzájutáshoz szükséges érték megszerzése érdekében elkövetett bűncselekmény megvalósításakor az elkövető nincs ittas állapotban, illetve az elkövetéskor beszámítható, ez esetben a minősítést tekintve nem áll fenn olyan speciális állapot, amely a fentebb említett törvényhelyek alkalmazását vetné fel.¹

A magyar Btk. általános része szól az ittas állapotban elkövetett bűncselekmény miatti felelősségről [amelyre a fentebb említett Btk. 25.§ (új Btk. 18.§), illetve adott esetben Btk. 24.§ (új Btk. 17. §) alkalmazandóak], amely szabályok a Btk. különös részében foglalt valamennyi bűncselekmény esetében irányadóak. Az ún. ittas vezetés esetére azonban ezen általános szabály nem vonatkozik, hiszen a jogalkotó egy külön tényállásban (Btk. 188.§) szabályozza az alkoholtól befolyásolt (vagy bódult) állapotban történő járművezetés bűncselekményét, illetve annak minősített eseteit (új Btk. 236.§, 237.§).

A bűncselekmény elkövetésének megállapításához az elkövető tudatállapotának vizsgálata elengedhetetlen. Az ittas állapotban történő bűnelkövetés magától értetődően veti fel a beszámíthatóság kérdését. Beszámíthatónak kell-e tekintenünk a bűncselekmény elkövetésekor az alkohol hatása alatt álló elkövetőt?

Az ittas állapotban elkövetett bűncselekményért fennálló büntetőjogi felelősség szabályozásának kezdete a 18. századra tehető.

II. Szabályozástörténet

1. A fejlett feudalizmustól a 19. század végéig

A korai évszázadokban nem léteztek kidolgozott általános büntetőjogi fogalmak, bár első királyaink fennmaradt dekrétumai számos büntetőjogi rendelkezést tartalmaztak, amelyek alapvető célja a királyi hatalom megszilárdítása és az új jogrend alapját képező tulajdoni viszonyok védelme volt. Az élet és testi épség elleni bűncselekmények pönalizálásával a vérbosszút kívánták korlátozni, és megpróbálták rászorítani a sértetteket arra, hogy a dekrétumban meghatározott kompozíciót – megváltási összeget – elfogadják, és így lemondjanak a magánharcról. Azokat a bűncselekményeket, amelyekről a dekrétumok nem tesznek említést, szokásjogi alapon vagy a közhatalmat gyakorló önkénye szerint torolták meg.² A fejlett feudalizmusban sem ismerték a büntetőjog mint külön jogág fogalmát, ha néhány alapvető fogalmat Werbőczy ki is fejtett, az alig volt hatással a gyakorlatra, hiányzott a magyar büntetőkódex (a törvények azonban igen nagyszámúak, és két nagy kodifikációs kísérlet is történt: Tripartitum, Quadripartitum). Mindez a jogbiztonság hiányát és széles körű bírói önkényt eredményezett.³

A feudális büntetőjog, a 16–18. század közötti büntető igazságszolgáltatás Magyarországon „a vadság és kegyetlenség kora”, a büntetőjogi rendelkezések, amelyek más jogszabályok közé voltak elszórva, a földesurak érdekeit szolgálták.⁴ A magyar jog történetében több ízben felmerült annak a lehetősége, hogy rendszerbe foglalják, rendezzék a magyar büntetőjogot. Az első, 1795. évi magyar büntetőkódex-tervezetben már találunk többek között a büntettré, a bűnösségi alakzatokra, a stádiumokra, a beszámításra és a részeg állapotban való bűnelkövetésre vonatkozó világos meghatározásokat, szabályokat is. A 18. században uralkodó felfogás szerint nem lehet büntett alanya akarat (elhatározó) képességgel nem rendelkező fizikai személy.⁵ Az 1795-ös magyar büntetőkódex-tervezet alapelvei kimondják, hogy csak az a fizikai személy követhet el büntetett, aki szabad akarat (elhatározó) képességgel rendelkezik, aki cselekményének tudatában volt, vagy legalábbis tudatában lehetett volna. A tervezet az eljárási részben elhelyezett enyhítő, illetve a büntett felrögzítését megakadályozó körülményekről szóló rendelkezések között szól arról, hogy e körülményeket a bírónak elsősorban az akaratból és szándékból kell egybegyűjteni. A szabad akarat hiánya mindenkit mentesít a büntett beszámítása alól, ilyen esetként rögzíti a tervezet többek között, ha a tett elkövetője részegen, közvetlen szándék nélkül, mintegy véletlenül követte el tettét. Továbbá említi a teljes – nem véletlenül, hanem szándékosan, de mégsem a büntett elkövetésére irányulóan előidézett – részegség állapotát, amely, ha az olyan fokú, hogy a bűnöst teljesen megfosztotta értelmé használatától, a bölcs bíró diszkréciója, valamint a körülmények különbözősége szerint a büntetést nem zárja ki ugyan, de csökkenti.⁶

Deák Ferenc korszerű 1843-as büntető javaslatának 83.§-a úgy rendelkezett, hogy „ha a részegeskedés már egyébként is szokása a tettesnek, vagy célzatosan és egye-

nesen azért élt szeszese italokkal, hogy magát a büntettré még inkább felingerelje, a részegség a beszámítást enyhíteni nem fogja.”⁷

Érdemes itt felidézni Francesco Carrara (a továbbiakban a magyar fordítás nyomán: Carrara Ferencz) olasz büntetőjogtudós 1860-as években íródott könyvének vonatkozó elemzését.⁸ Carrara *A büntető jogtudomány programja* c. művében rámutat arra, hogy a büntett alanyi erkölcsi ereje azon mozzanatokból áll, amelyek a belső tettet alkotják, kezdve a gondolat első megfogalmazásától egészen a végleges akaratelhatározásig. Azonban, hogy valamely büntett erkölcsi ereje teljes legyen, szükséges, hogy a tettet a fölfogás és ítélet pillanatában az értelem fölvilágosítsa, s hogy a vágy és elhatározás pillanatában teljes szabadsággal bírjon. Ha megfogyott vagy hiányzott az első (értelem) vagy a második (szabadság) uralma, kisebbé lesz vagy megszűnik a beszámítás.⁹ Ehhez képest szól a büntett fokáról (annak „leszállításáról”), egyrészt a tettes értelméhez való, másrészt a tettes akaratához való viszonyában. A tettes értelmének részvétele a cselekményben mind élettani-fizikai okoknál (kor, nem, álom, süketnemaság, téboly), mind eszmetani-erkölcsi okoknál (tudatlanság, tévedés) fogva kisebbé lehet vagy megszűnhet.¹⁰ A beszámítást az akarat önkéntességét kevesbítve módosító tényezők (kényszer vagy külső erkölcsi erőszak, indulatok heve, itasság) között Carrara részletesen értekezik az itasságról.¹¹ A szerző úgy látja, az itasság különböző alakot nyer a szerint, amint okaiban vagy eredményeiben vizsgáljuk, s külön jelentőséget tulajdonít az élettani és a lélektani viszonyoknak is. Az itasság először a testi szervekre gyakorolja befolyását (csupán anyagi eredményeket hozva létre), majd hatni kezd az akaratra is, és annak szabadságát korlátozza, végül néha akár oly módon hat az értelemre, hogy pillanatra megfosztja minden képességétől (ez utóbbi hatást viszont kivételesnek tartja, ellenben az akarat (elhatározó) képességre való befolyással, amely állandó). A szerző az európai megoldásokat és álláspontokat a 14. századtól kimerítően áttekintve arra a megállapításra jut, hogy az itasságnak az akaratra való hatása mindig arányban van a testi szervezetre való hatásával. Továbbá megállapítja, hogy az itasságot fokában és okában lehet szemlélni. A fokát illetően aszerint, hogy az itasság az „értelem világosságának meghagyta-e valamely sugarát” (így az öntudat lehetőségét) vagy sem:

- a törvényszéki orvostan: víg, dühöngő és álmokor¹², míg
- a jogtudomány teljes (egész) vagy nem teljes (fél) itasságot különböztet meg.

Az itasságot okában szemlélve négy esetet sorol fel:

1. esetleges (véletlen) itasság: amely nem mértéktelen ivás, hanem az egyén betegségének vagy annak a következménye, hogy mások gonosz szándékkal meghamisították italát;
2. gondatlan itasság: amelynek alanya mértéktelenül a részegségig iszik, de nem látja előre, hogy részeg lesz;
3. szándékos itasság: ha valaki azzal a határozott szándékkal iszik, hogy megrészegedjék, de nem látja előre, hogy büntetett fog elkövetni;

4. mesterségesen előidézett (előre megfontolt) ittasság: ezt a tettes, miután a büntett elkövetését elhatározta, azért idézi elő önmagán, hogy nagyobb bátorsága legyen a végrehajtásnál vagy elnyomja lelkiismerete által támasztott habozását vagy ittasságában tettének mentségét készítse elő.

Az első esetben még gondatlanságnak sincs helye. A második és harmadik esetet szemlélve Carrara szerint a gondatlan lerészegedés, ha teljes, a szándékosság tekintetében kizárja a beszámítást, de fennhagyja a gondatlanság miatt a felelősséget (ha azonban nem teljes, akkor csak beszámítás kisebbitő körülményt képez). Az utolsó „mesterségesen előidézett” ittassági forma bármilyen fokot is érjen el, nem képez mentő körülményt.¹³

2. Az 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi-kódex) vonatkozó rendelkezéséhez fűzött magyarázatok

Első büntető törvénykönyvünk a klasszikus iskola tanain alapult, ily módon a klasszikus büntetőkódexek megoldásait követte. A kódex VIII. fejezete rendelkezik a beszámítást kizáró vagy enyhítő okokról, ezek körében találjuk az alábbi rendelkezést:

76.§ „Nem számítható be a cselekmény annak, aki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt.”

E paragrafus alkalmazható volt a részeg állapotban elkövetett cselekmény megítélésére. A részegség olyan foka azonban, amely nem minősült a 76.§ szerinti öntudatlan állapotnak, nem vont maga után beszámíthatatlanságot.

Csemegi Károly szerint a szándék a felismerést, vagyis az értelem bírást – és a szabadságot tételezi fel. Beszámíthatóságot nem ismer a büntető törvény, ha a tett véghezvitelekor e két elem egyike hiányzott. A be-

Francesco Carrara szobra
a luccai Palazzo Ducale udvarán

számíthatóságot tekintve az elmezavar megnyilvánulásain kívül az öntudatlan állapot egyik eseteként a részegség ama fokát említi, mely az embert öntudatától teljesen megfosztja. Ebben az állapotban az ember nem tudja, mit cselekszik, ámbar elmetehetsége nincs megzavarva, s ha ilyen eset áll elő, a bíró megtalálja a beszámítás kizárását elrendelő szabályt, s utasíthatja az orvost annak megállapítására, hogy igaz-e, hogy a konkrét esetben a cselekmény elkövetésekor a tettes öntudatlan állapotban volt. Csemegi rámutat ugyanakkor arra is, hogy más esetekben bizonyos körülmények elhomályosítják az értelmet, de nem szüntetik meg a szabad akaratot, így a választási képesség, a szabad akarat ezáltal nincs kizárva.¹⁴

Edvi Illés Károly szintén említi, hogy az öntudatlan állapottal többek között az alvajárás és az álomkór mellett a részegség azon foka van megjelölve (s egyszersmind az elme kór eseteitől megkülönböztetve¹⁵), amely az embert öntudatától teljesen megfosztja. Ekkor a tettes elmetehetsége nincs megzavarva, mégsem tudja, mit cselekszik. Az öntudatlan állapot Edvi szerint magában foglalja a szabad elhatározás lehetetlenségét.¹⁶ Az e kategóriába tartozó fokú részegség illusztrálására Edvi három csoportba állítva számos esetet ismertet a Curia gyakorlatából.¹⁷ Elsőként a 76. §-ra történő hivat-

kozással felmentett tettesek ügyeiből tallóz („ki teljes részegségében nemi erőszakot akart elkövetni, a mely azonban éppen e miatt nem sikerült [VI. 221.]”; „ki reggel 9-től éjjeli 11 óráig a kocsmában ivott, s azután hazatérve és testvérével összeszólalkozván, a házat, melyben saját holmija is volt, felgyújtotta [VII. 9.]”). Ezt követően említi néhány olyan esetet, amikor a Curia a részegséget csak enyhítő körülményként fogadta el, és megállapította a vádlott bűnösségét szándékos cselekmény miatt („ki nejét czivódás közben 3-szor megszúrta, s ezáltal súlyos t. sértést okozott: mert habár tanuk szerint részegsége miatt beszélni sem tudott, az még sem lehetett teljes, mert híven visszaemlékezett a cselekmény részleteire [VII. 376.]”). Végül az utolsó csoportban említi azokat a kétes eseteket, amikor a cselekményt szándékosként

Francesco Carrara könyvének magyar fordítása, címlap

nem lehet beszámítani, de a tetteket gondatlanság terheli a lerészegedésben vagy a részegséget megelőző egyéb cselekményeiben. Ennek kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy ezen döntésekkel szemben áll az az elv, miszerint ha valaki a teljes részegség öntudatlan állapotában követi el tettét, és az szándékosként be nem számítható, azt egyáltalán nem (így gondatlanság címén sem) lehet beszámítani. Ezzel az elvvel ellentétes döntés született szerinte például abban az ügyben, amelyben a vádlott az „öt feleségével kibékíteni törekvő testvérét a falról hirtelen lekaptott fegyverrel agyonlőtte: mert cselekménye nagyfokú részegsége miatt szándékos gyanánt beszámítható nem volt (X. 43. C)”. A mulasztás által elkövethető gondatlan vétségeknél azonban Edvi álláspontja szerint megtörténhet, hogy a teljes részegségben elkövetett mulasztás gondatlanság gyanánt beszámítható, ha az illető hivatása teljesítése közben gondatlanul vagy szándékosan lerészegedett, s kötelességét e miatt mulasztotta el, például a vasúti őr szolgálat közben leissza magát, és emiatt elmulasztja a köteles jelzést.

Edvi az elmebetegségek egyes fajihoz sorolja a szeszmergezőt (alkoholizmust).¹⁸ Ennek két elmebetegségi formáját ismerteti általánosságban és „törvénykezési” szempontból: a heveny szeszmergezőt és a krónikus alkoholizmust. A heveny szeszmergező öntudatlan állapotában a betegek a legvérengzőbb tetteket követik el, s ezen állapot ismertető jele az emlékezés teljes hiánya, ezt azonban színelni is szokták (szakértő állapítja meg, hogy az amnézia valós vagy csupán színlelt). A szeszmergezés folytán beállt hosszabb hallucinatórikus vagy szorongási állapotok tartalma alatt elkövetett cselekményekre (pl. személyek megtámadása, gyújtogatás) a beteg általában világosan visszaemlékszik. A krónikus alkoholizmus miatt a betegnél kifejlődött kóros állapot folyamán a beteg kóros ingerültsége vagy hanyatló elmeje, mely bűncselekmény elkövetéséhez vezethet.¹⁹

Finkey Ferencz szerint csak a teljes részegség – mint az öntudatlan állapot egyik esete – zárja ki a beszámítást, továbbá az elmebetegség alakjai közt említi többek között az alkoholos elmezavart, az idült alkoholos mérgezőt, a delirium tremenst. Beszámítandó viszont mint *actio libera in causa*, a bűnelkövetési céllal történt teljes lerészegedésben véghezvitt, de még öntudatosan elhatározott cselekmény. Ezen kívül a részegségnek nemcsak mint öntudatlansági állapotnak, hanem mint a büntetés kiszabását enyhítő (esetleg súlyosító) körülménynek, valamint kriminológiai szempontból is, nagy jelentőséget tulajdonít.²⁰

Angyal Pál az egyéni felelősség mellett a társadalmi felelősséget is hangsúlyozza; lehet a cselekménynek az egyéni felelősségen kívül egyéb oka is (szegénység, alkoholizmus, elhanyagolt nevelés), amely tényezők erejének gyengítése elvárható a társadalomtól. Ezen eszméről, a felelősség megosztásának eszméjéről értekezik. Ehhez kapcsolódóan a korlátozott beszámítási képesség fogalmát említi, s megjegyzi, hogy a régi klasszikusok ezt támadják.²¹

Az öntudatlan állapot Angyal szerint lehet a tartós (patologikus) jellegű és a múló (fiziológiai) jellegű állapot, egyes formáinak taxatív felsorolása nem lehetséges. Al-

láspontra szerint a törvényi meghatározásból az következik, hogy az öntudatlan állapot is csak abban az esetben zárja ki a beszámítást, ha az elkövető „e miatt akarátának szabad elhatározási képességével nem bír”. A részegség mint a múló (fiziológiai) öntudatlan állapot egyik fajtája, csak akkor zárja ki a beszámítást, ha teljes és nem a büntetendő cselekmény elkövetése végett lett előidézve, de az *actio libera in causa* esetén a teljes részegség sem ment. A nem teljes részeg állapotot, mivel a normális akaratműködést gyengíti, enyhítő körülményként kell figyelembe venni. Angyal szerint a részegségnek a beszámítási képességet kizáró vagy korlátozó hatása „nem vezethet merőben felmentésre, illetve a büntetés enyhítésére, [sőt] amennyiben többé-kevésbé közveszélyes alkoholista a büntetett – különleges elbánásra hív fel”. Angyal tehát külön szól az alkoholista, szokásos iszákos büntetéséről. A szokásos iszákos – ahogy ez a korbéli európai büntető rendelkezésekből is kitűnik – „ha a bűn ösvényére lép, úgy rendesen azon nincs megállás.” Az ilyen személyek közveszélyesek, bűnelkövetésre hajlamosságuk nagy. Több álláspont szerint a klasszikus büntetőjog teljes részegségre vonatkozó beszámítást kizáró hatálya egyenesen az ilyen egyének büntetettre determináló motívuma lett, mert az alkoholban a bűncselekmény elkövetése előtt tudatosan egy adag mentesítő vagy legalábbis enyhítő körülményt vettek magukhoz.²² Korábban, az 1843-as Deák-féle javaslatban már visszatükröződött az a kriminálpolitikai szempont, amely szerint a szokásos iszákos részegsége a beszámítást enyhíteni nem fogja. Egyes Btk.-k (olasz, norvég) pedig éppen azt rögzítették, hogy „ha a bűncselekmény iszákos állapotban követett el és ez az illetőnek szokása”, e körülmény a büntetést súlyosító körülmény, továbbá „az enyhítést kizárja az, ha a részegség a véghezvitel könnyítésére vagy mentség előkészítésére idéztetett elő”.²³ Angyal kriminálpolitikai szempontból az alkoholizmusra hívja fel a figyelmet, véleménye szerint az államnak és a társadalomnak nemcsak represszív, hanem preventív is fel kell vennie a harcot az alkohol ellen.²⁴ Angyal az alkoholista büntetésekkkel szemben javasolja, hogy a büntetés letöltése után, esetleg a helyett, megfelelő biztonsági intézkedéseket (pl. kocsmatilalom, alkoholistákat gyógyító intézetbe) kellene alkalmazni.²⁵ Angyal tervezete rendelkezik a szokásos ivóknak gyógyintézetbe utalásáról is, Finkey Ferenc szintén gyógyító intézetek létrehozását javasolja külföldi minták alapján, mert az alkoholisták potenciális veszélyt jelentenek a társadalomra.²⁶

Várady Zsigmond a Magyar Jogászegylet 1901. november 16-án tartott teljes ülésén még kifejezetten azt indítványozta, hogy „...indokolható volna az iszákosságnak önálló bünténnyé minősítése és fokozatos szabadságvesztés-büntetéssel sújtása”. Várady úgy vélte, hogy a részben az állam pénzügyi politikája által előidézett eme erkölcsi és fizikai elfajulás ellen, önvédelmi eszköz gyanánt, büntető úton kell fellépni: ily módon üldözni kell, és ezáltal távol tartani az ital szenvedélyébe elmerüléstől azokat a polgárokat, akik erre a szenvedélyre bármely oknál fogva hajlanak.²⁷

Későbbi kiadványokban²⁸ Angyal az öntudatlan állapotra vonatkozó bírói gyakorlatot ismerteti több curiai döntés

tükrében. Így idézi többek között a Curia 8004/1906. B. H. T. IV. 292. sz. elvi döntését, amely szerint „ha a vádlott maga idézte elő azt az öntudatlan állapotát, melynél fogva a kötelességszerű gondosságot másoknak testi épségére és életére nem képes kifejtetni: a Btk. 76. §-a nem zárja ki a gondatlanságból okozott emberölést”.

Ezen kívül témánk szempontjából – de akár a későbbi és a hatályos jogi szabályozás vonatkozásában is – jelentős megállapítást tett a Curia a következő esetekben:

- Az öntudatos állapotnak ittasság esetében beállott időleges megzavarodása és az akarat szabad elhatározási képességének ebben az állapotban tapasztalható fogyatékossága és korlátoltsága nem azonos az öntudat teljes hiányával, amely felől a Btk. 76. §-a rendelkezik. (C. 1914. jan. 20. 438. B. VIII. 67.)
- Az örvöngésszerű, minden akadályt legyőző, céltalan vadsággal és kegyetlenséggel végrehajtott cselekmények csak azzal magyarázhatók meg okszerűen, hogy az öröklés által súlyosan terhelt vádlottat az előzetesen elfogyasztott ital hatása alatt hirtelen dühroham lepte meg, amelyben vádlott – öntudatát veszítve – vad ösztöneinek játékszerévé vált. Ilyen körülmények között pedig őt tetteiért bünvádi felelősségre vonni nem lehet. (C. 1225/1933. G. XXVI. 401.)
- A szesz italok élvezete nem hat mindenkire egyformán, hanem annak az öntudatra gyakorolt hatása viszonylagosan nagyobb vagy kisebb lesz aszerint, hogy milyen a testi és idegrendszerbeli állapota és ennek megfelelően a szesz hatása iránti fogékonysága és ellenálló ereje. Ezért az ittas embernél az öntudat kérdéséről csak akkor lehet helyes ítéletet alkotni, ha az elfogyasztott italmennyiségen felül

az illetőnek egyéni tulajdonságai is ismeretesek. (C. 2049/1937. Bj. LXXXIX. 56.)

- Csak az öntudatzavart okozó és a szabad akaratbeli elhatározási képességet kizáró ittasság szolgálhat beszámítást kizáró okul. (C. 3771/1939. J. H. XIII. 976.)

Irk Albert álláspontja szerint az öntudatlan állapot különböző fokú lehet, ki is zárhatja az akarat szabad elhatározási képességét, ám amennyiben csak korlátozza, az enyhítő körülményt képez. Megjegyzi, hogy a gyakorlatban a részegség és az indulat jutnak legsűrűbben szerephez, sőt rámutat arra, hogy napjaikban közfelfogás, hogy a részegség nem élvezheti tovább addigi privilégiumát. Súlyosító körülményekhez sorolja a részegséget, ha kötelességet sértett, enyhítő körülményekhez a véletlen részegséget.²⁹

Bursics Zoltán ügyvéd a részegséggel kapcsolatban megállapítja, hogy a bírói gyakorlat csak a teljes részegséget tekinti beszámítást kizáró öntudatlan állapotnak, de azt is csak akkor, ha nem áll fenn az *actio libera in causa* esete. A bírói gyakorlat szerint súlyosító körülmény lehet az ittasság olyan személyeknél, akik bizonyos „ténykedéseiket különös vigyázattal tartoznak véghezvinni (pl. gépkocsivezető), ha ily tevékenységük közben ittasak s ily állapotban követik el a bűncselekményt.”³⁰

Láthatjuk, hogy a korai szabályozás szerint a részegség, ittasság kizárta a beszámítást, de legalábbis enyhébb megítélést vont maga után az ilyen állapotban történő elkövetés, majd kialakultak azon álláspontok, amelyek szerint ennek az állapotnak nem automatikus következménye a beszámítási képesség hiánya (pl. a korlátozott beszámítási képesség „elismerése” részegség esetén, az *actio libera in causa*), sőt adott esetben akár súlyosabb körülményként értékelendő.

DERES, PETRONELLA

Die Bewertung der Straftaten in Zusammenhang mit Alkoholkonsum im allgemeinen Teil des ungarischen Strafrechts

(Zusammenfassung)

Die Bewertung und Regelung der Lebenssituationen in Bezug zum Alkohol durch den Gesetzgeber ist seit langer Zeit konstant. Den alkoholisierten (betrunkenen) Zustand an sich ahndet der Gesetzgeber strafrechtlich nicht, sondern sanktioniert und bewertet die Straftaten die unter Einfluss von Alkohol begangen wurden gesondert. Wenn der Alkoholkonsum zu einer Straftat führt, tritt die Wirkung des Alkohols unmittelbar oder mittelbar auf. Bei einigen Straftaten kann das Alkohol einen solchen pathologischen Zustand verursachen, als dessen Folge die Zurechnungsfähigkeit betroffen ist: der Täter ist nicht schuldfähig oder es besteht die Möglichkeit der unbeschränkten Strafmilderung. Straftaten sind oft folgen einer Alkoholkrankheit, dazu zählen die Straftaten, die begangen werden um ans Alkohol oder zum nötigen Geld für Alkoholkonsum zu kommen. Die Alkoholabhängigkeit kann in dem psychischen Zustand des Täters solche dauerhaften oder endgültigen Veränderungen hervorrufen (z.B. Delirium tremens), die auch bei Begehen einer Straftat bestehen. Zur Feststellung der Schuldfähigkeit

ist die Untersuchung des psychischen Zustands und Zurechnungsfähigkeit des Täters unabdingbar. Der Anfang der Regelung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit für Straftaten begangen im betrunkenen Zustand ist im 18. Jahrhundert zu orten. Gemäß der frühen Regelung schloss die Betrunkenheit eine Zurechnung aus, oder hatte mindestens als ein strafmildernder Umstand gewirkt, später kristallisierten sich die Standpunkte heraus, dass das Fehlen der Zurechnungsfähigkeit nicht automatische Folge des alkoholisierten Zustandes ist, sondern es ist gegebenenfalls als ein erschwerender Umstand zu bewerten. Diese Frage wurde in Ungarn sowohl durch die Prinzipien des Strafkodex-Entwurfs von 1795, durch das Entwurf von Ferenc Deák im Jahre 1843, dann durch das Gesetz 5. von 1878 (Csemegi-Kodex) behandelt, bzw. von vielen Rechtswissenschaftler, so von Károly Edvi Illés, Ferenc Finkey, Pál Angyal, Albert Irk und Zoltán Bursics untersucht. Zsigmond Várady schlug 1901 vor, die Trunksucht als selbständige Straftat zu qualifizieren und mit einer sukzessiven Freiheitsstrafe zu ahnden.

Jegyzetek

- ¹ Tágabb értelemben véve tartozhat ide ez az eset. Az elkövető egyébként nem problémás alkoholfogyasztó, nincs ittas állapotban sem, de az alkohol megszerzése motiválta a cselekmény elkövetésében. Az ilyen esetekben azonban az alkoholfogyasztás és a kriminális cselekmény közötti kapcsolat amellett hogy közvetett – a többi esetkörhöz képest – igen távoli. Ezen kívül számos olyan különös részi tényállás említhető, ahol az alkohollal való kapcsolat vizsgálatunk szempontjából csak közvetve jelentkezik, pl. a kifosztás bűncselekményének első fordulata (részben közvetlen, amennyiben az elkövető maga is alkoholt fogyaszt) vagy az ittas személy állapotának egyéb kihasználása (emberölés, testi sértés, etc.), a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos tényállások, illetve más gazdasági vagy pénzügyi bűncselekmények.
- ² Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 241. p.)
- ³ Csizmadia–Kovács–Asztalos: i. m. 246. p. (l. j. 2.)
- ⁴ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Athenacum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1909, 30–31. p.)
- ⁵ Bodo, Mathias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones hungaricas* (Pozsony, 1751, 95. p.)
- ⁶ Hajdu Lajos: *Az első (1975-ös) magyar büntetőkódex-tervezet* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. Függelék: *Kódex a bűntettekről és azok büntetéséről [Törvényjavaslat – a hatálybalépítéig, tervezet] I. Rész XII. Szakasz 3.§. 9.§. 12. §)*
- ⁷ Fayer László (szerk.): *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. kötet (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1986, 29. p.)
- ⁸ A tanulmány következő pontjában elemzett Csemegi-kódex ugyanis több ponton összeeseng Carrara művével, „nem véletlen, hogy ezt a könyvet ajánlották a hazai Akadémia könyvfordítási programjába, épp a kódex készítésének idején” (Pokol Béla: *Büntetőjogdogmatika-történeti elemzések*. Jogelméleti Szemle 2007/3.: www.jesz.ajk.elte.hu).
- ⁹ Carrara Ferenc: *A büntető jogtudomány programja*. I. kötet. Ford.: Beksics Gusztáv (MTA Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1878, 145. p.)
- ¹⁰ Carrara: i. m., 146. p. (l. j. 9.)
- ¹¹ Carrara: i. m., 187–188. p. (l. j. 9.)
- ¹² Lásd még Puccinotti, Francesco: *Lezioni di medicina legale* (Milano, 1856, 251–257. p.; interneten: <http://babel.hathitrust.org>)
- ¹³ Carrara: i. m., 218–231. p. (l. j. 9.)
- ¹⁴ *Csemegi Károly művei*. II. kötet (Anyagi büntetőjog. Bünvádi eljárás.). Sajtó alá rendezték: Edvi Illés Károly és Gyomai Zsigmond (Budapest, Franklin-társulat, 1904, 215–221. p.)
- ¹⁵ Edvi megjegyzi ugyanakkor, hogy az öntudatlan állapot és az elme-zavar együttesen is jelentkezhet.
- ¹⁶ Ehhez képest az elmezavarnak ún. kisebb fokozatai is léteznek, amelyek az akarat szabadságát csak korlátozzák, de ki nem zárják. Az elmezavar a beszámíthatóságot tehát csak abban az esetben zárja ki, ha olyan mértékű, hogy az akarat szabad elhatározási képességét megszünteti.
- ¹⁷ Az Edvi által szerkesztett, 1901. évi kiadású gyűjteményben (törvénygyűjtemény) a törvényi rendelkezéseket szintén hasonló, bár részletesebben ismertetett eseti döntések színesítik. Lásd: *Az anyagi büntetőtörvények és a sajtótörvény, az összes mellékeltörvényekkel és rendeletekkel s a felső bíróságok határozataival kiegészítve*. Szerk.: Edvi Illés Károly (Grill Károly és. és kir. udvari könyvkereskedése, Budapest, 1901, 126–133. p.)
- ¹⁸ Edvi az akkori legújabb elmeorotani mű, Dr. Salgó Jakab: *Az elmeorotani tankönyve* alapján ismerteti az elmebetegségek egyes csoportjait.
- ¹⁹ Edvi Illés Károly: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata* (Révai testvérek kiadása, Budapest, 1894, 264–274. p.)
- ²⁰ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, 1905, 176–181. p.)
- ²¹ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Athenacum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, 1909, 370–379. p.)
- ²² Irk Albert: *Magyar Anyagi Büntetőjog* (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1933, 296. p.)
- ²³ Irk Albert: i. m., 297. p. (l. j. 22.)
- ²⁴ Angyal Pál: i. m., 412–416. p. (l. j. 21.)
- ²⁵ Halász Sándor–Székely János: *A részeg állapot büntetőjogi megítélésének fejlődése hazai jogunkban* (Jogtudományi Közöny. 1960, 6., 328–332. p.)
- ²⁶ Finkey Ferencet Domokos Andrea idézi *A büntetőpolitika változásai Magyarországon* című monográfiájában (Jog és Állam 11. KRE ÁJK, Budapest, 2008, 42. p.)
- ²⁷ Várady Zsigmond: *Észrevételek Dr. Reichard Zsigmond úr törvénytervezetére* (Magyar Jogászegyleti Értekezések XXIII. kötet. 2. füzet. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1901, 14. p.)
- ²⁸ Angyal Pál – Isaák Gyula: *Büntető törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről (1878: V. törvények)* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 58–60. p.) illetve Angyal Pál: *A magyar anyagi büntetőjog hatályos jogszabályai* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 27. p.)
- ²⁹ Irk Albert: *A magyar anyagi büntetőjog* (Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1933, 101–102., 324. p.)
- ³⁰ Bursics Zoltán: *A magyar anyagi büntetőjog vázlata* (Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936, 153., 187. p.)

A bűnözést mint társadalmi jelenséget vizsgáló szakemberek mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a kriminálstatistikának, amelynek adatai eligazítást adnak a legalapvetőbb tendenciákat illetően. A statisztika egyaránt nagy segítséget nyújt a kriminálpszichológiai, a kriminálzociológiai vizsgálódásnak, a büntetőpolitikának. „A criminalstatistikának egyik legfőbb feladata a criminalitásnak az ugyanegy büntetőtörvény hatálya alatti terület különböző részein: az ország egyes vidékein való elterjedését vizsgálni. A helyes criminalpolitikának tesz ezzel kiváló szolgálatot...” – írta Kármán Elemér.¹

Földes Béla szerint a bűnügyi statisztika nélkül a bűnözés tanulmányozása „nélkülözi az induktív s exakt, empirikus alapot.” „A bűnügyi statisztika nélkülözhetetlen

Domokos Andrea

Bűnügyi statisztika a 19–20. század fordulóján, Magyarországon

ismeretforrás a kriminológus, a kriminálpolitikus, a bíró, a morál- és szociálpolitikus számára.”² Földes az adatok mögött rejlő egyéni és társadalmi folyamatokat, összefüggéseket is láttatni akarta, véleménye szerint a számadatok

Földes Béla

Vargha Gyula

Bud János

megfelelő, tudományos igényű értelmezése szükséges ahhoz, hogy helyes következtetést lehessen levonni a statisztikából. „Nagy különbség van gyilkosság és gyilkosság között... – statisztikai számban minden eset egyforma, csak mennyiségileg vétetik tekintetbe, nem minőségileg.”³ Igyekezett a bűnözés társadalmi hátterét is feltárni, kidolgozott egy kategóriarendszert, amellyel teljes képet lehet kapni a bűnözést generáló tényezőkről.⁴ Fizikai, gazdasági, szellemi, erkölcsi, jogi és politikai tényezők egyaránt szerepelnek kategóriarendszerében.⁵

A módszerről Vargha Gyula vall: „Komoly statisztikus gondosan mérlegeli az adatokat. Ha párhuzamot akar vonni, összehasonlítást akar tenni, előbb megvizsgálja, alkalmasak-e az adatok az összehasonlításra; s minden ható ok, módosító körülmény figyelembevételével igyekszik megszólaltatni e néma számokat, keresve az igazságot a természettudós türelmével, a bíró pártatlanságával.”⁶

„A bűnügyi statisztika igazán csak akkor felel meg hivatásának, ha mint társadalmi és morálstatisztika is tud megfelelő betekintést nyújtani a bűnügy széles mezejére.” – írja Bud János 1906-ban.⁷ Bud szerint a kriminálstatisztikának egyrészt a kriminalitás alakulását társadalmi osztályokon belül hely és idő szerint kell kutatnia, másrészt pedig a bűncselekményeket az egyének személyi megnyilvánulásaiént kell vizsgálnia. Bud az első feladatot az általános statisztikával látja megoldhatónak, ahol is az ugyanabban az időszakban elkövetett bűncselekmények különböző csoportjait állítja egymás mellé a statisztika. A második feladatot a visszaesők statisztikájával teljesítheti a bűnügyi statisztika. Ebben az esetben azok az adatok kerülnek be a kimutatásba, amelyek az egyes elkövetők kriminális életútját követik végig.

Georg von Mayr-t szokták mind a statisztika, mind a szociológia vonatkozásában iskolapéldaként hozni arra, hogy a számok milyen hűen mutatják be az anyagi viszonyok romlását és a lopások emelkedését. Mayr írta le, hogy a gabonaárak minden hatással való emelkedése százezer lakos vonatkozásában eggyel több lopást idéz elő.⁸

Magyarországon az első rendszeres bűnügyi statisztika bírósági kimutatásokon alapult. 1821-ben, 1831-ben és

1837-ben hozták nyilvánosságra a vármegyék, szabad királyi városok, valamint azon pallosjoggal rendelkező uradalmak adatait, melyek a Kúriához küldték fel ügyeiket.

„A Nagy-Méltóságú Kuriara felküldött és itten megvizsgált Büntető perek Táblája” természetesen nem alkalmas a korabeli Magyarország bűnügyi helyzetének megismerésére, azonban jelentős kísérlet volt a statisztikai adatgyűjtésre.

Az 1840:5. törvénycikk a büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozására és egy modern börtönrendszer kialakítására bizottságot hozott létre. A munka hatékony elvégzéséhez az előző évtizedre vonatkozó börtönügyi adatokat gyűjtötték össze, összesítették ennek az időszaknak a rabtabelláit.

1861-ben a Helytartótanács lett a börtönügy felelőse, és kötelezte a fegyintézetek igazgatóit az adatgyűjtésre. Ezek a tabellák nagyon részletes képet adtak a fegyházak létszámáról, az elítéltek felekezet, kor szerinti megoszlásáról, az általuk elkövetett bűncselekményekről. Arról is nyilatkozni kellett, hogy milyen időtartamú büntetéseket kaptak az elítéltek. Év végi összesítések készültek az év eleji állapotokhoz képest bekövetkezett változásokról.⁹

Konek Sándor összeállította az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországra vonatkozó statisztikáját, ebben szerepel a bűnügyi statisztika is.¹⁰ A Csemegi-kódex hatálybalépése előtti időszakban az Osztrák Büntetőtörvénykönyvben szereplő törvényi tényállások alapján kapunk képet a Magyar Korona országainak bűnügyi állapotáról. Konek a statisztika szerepéről is beszél, szerinte a „statisztikának egyik főhivatása bő anyagot nyújtani” a társadalomtudományok számára.¹¹ Magyarazza egyúttal, hogy objektív megközelítéssel mutatja be a társadalom adott állapotát: „...iparkodtam mindazonáltal a socialis bajokat sem nem nagyítva, sem nem lefátyolozva... bemutatni.” Az 1858-as, 1859-es és 1863-as évben nézte a bűnözés alakulását, és megállapította, hogy e három évben az össz-bűnözés $\frac{3}{4}$ -ét a vagyon elleni bűncselekmények alkották. Perényi hangsúlyozza, hogy Konek minden munkájában kitér az általa használt adatok problémáira.¹² Az egyik probléma az egységes statisztikai rendszer hiánya

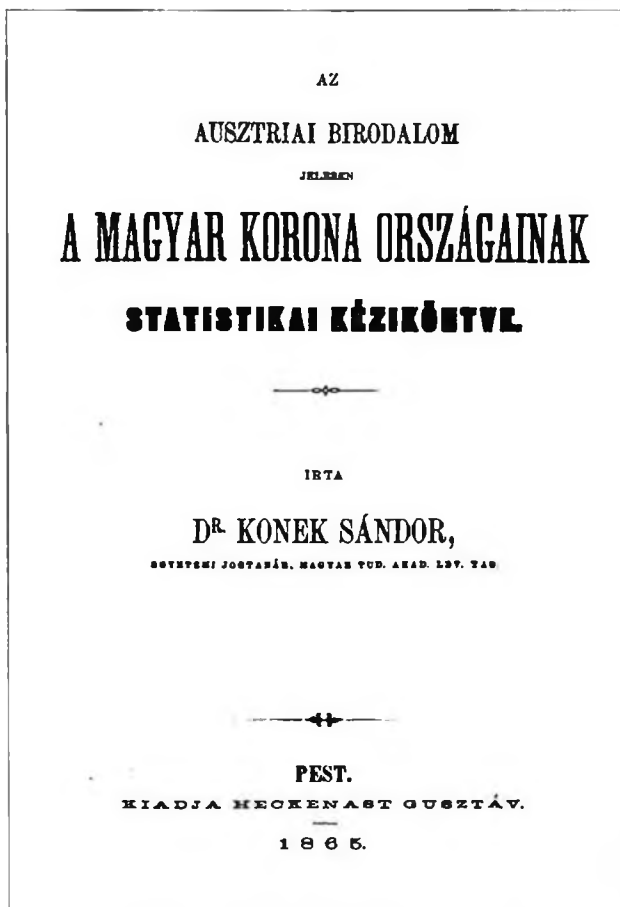
Konek Sándor

volt, nem álltak rendelkezésre rendőrségi statisztikák. A nemzetközi összehasonlítás is nagy nehézségekbe ütközött, bár a Monarchia országain belül igyekezett komparatív vizsgálatot, elemzést végezni. Konek nemcsak a bűncselekményekkel, hanem az elítéltekkel is foglalkozott. Összegyűjtötte az adatokat, amelyek a nemre, korra, családi állapotra, vallásra, iskolázottságra, képzettségre, foglalkozásra vonatkoznak. Perényi kiemeli, hogy Konek „...a statisztikusok között szinte egyedülként használta a börtönstatisztikákat is”, feltüntetve leírásaiban az elítéltek börtönbeli életére vonatkozó adatokat is.¹³

1872 óta van komoly szerepe a bűnügyi statisztikának, az 1871:33. tc. az ügyészsegeket kötelezte táblázatos kimutatások készítésére. 1881-ig ennek alapján készült a statisztika. A Csemegi-kódex életbelépésével azonban ezen a területen is szükségzerű volt a változtatás. Az 1881. évi 2052/I.M. sz. rendelet módosította az adatgyűjtést. Tekintettel azonban arra, hogy kizárólag az elsőfokú ítéleteket gyűjtötték össze, nem a valódi képet mutatta. A lajstromos rendszert sok kritika érte, ezért a statisztikai hivatal reformokat sürgetett. A bűnügyi statisztikát az 1899. évi 5401/I.M. E. számú rendelettel reformálták meg. Az 1900. évi 62.609. /I.M. sz. rendelet vezette be a törvényszéki ügy- és egyéni lapot.

A reform két leglényegesebb eleme, hogy megszüntette a lajstromos rendszert, és összegyűjtötte a jogerős elítéléseket. A törvényszékek által elítéltekkel kapcsolatban eljárási és a büntetés mértékére vonatkozó adatok is szerepeltek.

1910-ben jelent meg az első nagyobb bűnügyi kimutatás az 1904–1908 közötti bírósági és börtönstatisztikák összefoglalásával. *A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913. évekről* című összeállításban már a visszaesők korábbi bűncselekményeit, illetve az ezért kapott büntetést is rögzítették, s a fiatalokúakra vonatkozó

Konek Sándor: *Az Ausztriai Birodalom jelesen a Magyar Korona Országainak statisztikai kézikönyve*

adatokat különválasztották. Perényi Roland szerint az első világháború kitörése előtti időszakra tehető a tudományos igényességnek megfelelő bűnügyi statisztika Magyarországon.¹⁴

Pálosi Ervin a főváros erkölcsi és bűnözési mutatóit kutatta másfél évtizedet átölelő munkájában.¹⁵ Megállapítása szerint a főváros vonzza a bűnelkövetőket, nemcsak a hazaiakat, hanem immár a külföldieket is. Foglalkozott a cselekedéssel, a törvénytelen gyermekekkel és az öngyilkosság kérdéskörével is. Javasolta, hogy a Statisztikai Hivatal kapjon engedélyt a Budapesten levő királyi ügyészség és büntetőbíróságok statisztikai lapjainak feldolgozására.

A statisztikai adatok a kriminálszociológia szolgálatában (Fiatalokúakra, női elkövetőkre, visszaesőkre, földrajzi fertőzöttségre vonatkozó statisztikák)

Balogh Jenő a fiatalokúak büntetőjogát bemutató munkájában a bűnügyi és morálstatisztikai adatokkal kezdi a fiatalokúak bűnözésére, illetve elítélésére vonatkozó helyzet ismertetését.¹⁶ Monográfiáját szociálpolitikai és

kriminológiai dolgozatnak nevezi, amely a bűnügyi statisztika adataira is támaszkodva szociológiai megközelítéssel kutatja a fiatalok züllésének, kriminalitásának okait. A 20. század eleji fiatalok bűnözését az 1880-as évektől tartó két évtizedes időszakkal igyekezett összehasonlítani. A korábbi évtizedekből vagy nem rendelkezett adatokkal, vagy nem tartotta elég megbízhatónak őket. Konek és Földes statisztikai kimutatásait hasznosította dolgozatában. „Bármily nagy haladást tett a statisztika mint tudomány, a jelenlegi morálstatisztika adatai még nem adnak hű képet arról a züllésről, amely különösen a nagyvárosok egyes részeiben lakó proletariátus elhagyatott, minden felügyelet és nevelés nélkül élő gyermekei közt nagy arányokat ölt.”¹⁷ Balogh áttekintette és értékelt a bírósági statisztikákat, a rendőrségi adatokat, a gyermekmenhelyekre vonatkozó kimutatásokat. Megállapította, hogy a rendelkezésre álló adatok nem adnak teljes képet a fiatalok kriminalitásáról. Szerinte „...a fiatalok valóságos kriminalitása... nagyobb, mint az, melyet az elítélések száma felmutat.”¹⁸ Balogh kiemelte Quetelet munkásságát a bűnügyi statisztika terén, úttörő tudósának tartotta, aki statisztikai megközelítésével új utakat nyitott a tudomány elé. A morálstatisztika feladata annak megvizsgálása, hogy a büntetésben eleve meglevő bűnözési hajlamra a külső tényezők milyen befolyással lehetnek. Quetelet bűnügyi statisztikájában bebizonyította, hogy a nem, a kor, a családi állapot, a művelődési viszonyok és a foglalkozás jelentékeny befolyással bírnak a „bűnösségi hajlamra”.¹⁹ A 20. század elején Balogh a kedvezőtlen lakásviszonyokat, az alkohol hatását, a nagyvárosi közeget is a fiatalok bűnözés okaként jelölte meg, nem utolsósorban a morálstatisztika, illetve a bűnügyi statisztika adatai alapján.

A Millennium nemcsak történelmi ünnepség, hanem rendfenntartási és közbiztonsági feladatokkal járó rendőrségi feladat is volt Budapest számára. Az Ezredéves Kiállítás több mint 7 millióan tekintették meg, ez eddig ismeretlen feladatokat rótt a rendőri szervekre. A kellő szintű felkészülés érdekében összeállították „A rovvott egyének rövid szeméyleírásával ellátott betűsoros névjegyzékét”. A Millennium alkalmával készült a névjegyzék, azonban igyekeztek oly módon összeállítani, hogy a későbbiekben is hasznosítható legyen az igazságszolgáltatás számára.²⁰ A női tettesek aránya magasabb volt a fővárosban, mint az országos átlag. Rédey Miklós 1896-ban a *Rendőri Lapok*ban elemezte a női bűnözést. Általánosságban jegyezte meg, hogy a női bűnözők vizsgálata nemcsak pszichológiai, hanem még statisztikai viszonylatban is nehezebb, mint a férfi bűnelkövetők esetében. „Hiszen a nő nemcsak a rendőrség előtt, de magában a társadalmi életben is a maga valójában kiismerhetetlen, csaknem megfejthetetlen, s ezt a tulajdonságát sokkalta inkább magán viseli a bűnügy terén.”²¹ Az 1888–1893-as időszakot tekintve a rendőrség előtt a bűnelkövetők 30%-a volt nő. A magasabb budapesti arányt a székesfővárosi élet sajátosságaiban látta: „A foglalkozás és munka nélkül... álló nőknek a rendőrség... nem nyújthat segílyt, a bűn hamarabb hozzá férközhetik.” A gyári munkásnők, napszámosok sincsenek

sokkal jobb helyzetben, hiszen szinte férfi életet élnek, és az ugyanazon körülmények között hasonló veszélyeknek vannak kitéve.

Földes a törvényszéki és járásbírósi adatokat tekintette át. 1884-ben a járásbírók előtt 25,11%, a törvényszékek előtt 11,43%; 1885-ben a járásbírók előtt 25,73%, a törvényszékek előtt 11,67% volt a női elkövető.²² Szerinte a nőre általában kedvezőtlen befolyással van minden, ami elszigeteltségét, elhagyatottságát fokozza. A nagyvárosokban élő nőkre fokozottan igaz ez, növelve a bűnelkövetés veszélyét is. „A tévútra jutott nő nehezebben találja meg ismét a helyes irányt. Legjobban mutatja ezt a visszaesők statisztikája. A visszaeső nők száma majdnem akkora, mint a férfiaké...”²³

Búza László is foglalkozott a női bűnözéssel, megállapítva, hogy szociális helyzete indokolja a kisebb kriminalitást.²⁴ 1905-ös adatokat ismertetve arra a következtetésre jutott, hogy a nők 30 éves korukig kevesebbet bűnöznek, 30 éves koruk után azonban jelentékenyen emelkedni kezd a női büntetettek száma. A nagyvárosokban a nyomor, az anonimitás, a sok bűnalkalom növeli a női bűnözők arányát is.

Földes Béla a 19. század végén vizsgálta azokat a bűnelkövetőket, akik „hivatást csinálnak a bűnből”.²⁵ Azt találta, hogy az 1881–1884-es időszakban a visszaesők száma a súlyosabb bűncselekményeknél volt nagyobb. „Ez adatok valószínűvé teszik, hogy... a súlyosabb bűnök elkövetői annyira eltávolítottak az igaz újtól, hogy nehezebb a visszatérés, mint azoknál, kik nem annyira jöttek ellentétbe a társadalmi renddel.”²⁶ A visszaesők a városokban, a nagyvárosokban találhatók meg, egyrészt azért, mert ott jobban elbújhat a társadalom és a bűnüldöző hatóságok elől, másrészt azért, mert ott több bűnalkalom várja. Az iskolázottságot illetően Földes nem talált különbséget a visszaeső és nem visszaeső bűnelkövetők között: nagyjából 60%-a volt iskolázatlan mindkét bűnelkövetői körnek. A gyermek és szülő nélküli bűnelkövetők esetében magasabb arányt talált a visszaesők körében. Érdekesség, hogy a nem házasságban élők aránya alacsonyabb volt a visszaesők esetében. A visszaesés veszélye az előző büntetés kitöltése utáni időszakban a legnagyobb, „...mert minden körül forog, sikerül-e az illetőnek magát valahová a társadalomba beosztani, vagy nem?”²⁷ Következtetése szerint akkor kell kevésbé tartani a visszaeséstől, ha szabadulása után a bűnözőt befogadó, elfogadó, segítő társadalom várja.

Míg a bűnügyi statisztikusok általában a városok, nagyvárosok bűnözést növelő hatását emelik ki, addig Kármán Elemér a hegyvidék kriminalitásáról is értekezik: „a bűn fészke a városon kívül az erdő és a hegy... A zordon vad természet s zordon klíma vadítólag hat lakóira.”²⁸ A Trianon előtti munka Brassó, Fogaras, Csik, Nagy- és Kis-küküllő, Udvarhely és Háromszék, Maros-Torda vármegye magas bűnözési arányát emeli ki. A marosvásárhelyi ítéletáblához tartozó területen azzal magyarázza a magas kriminalitást, hogy a vidék sok helyen lakhatatlan, a föld művelhetetlen.

Jelen viszonyaink között is igaz az, hogy a bűnözésre vonatkozó tudományos kutatások kiindulópontjának

mindig a precíz bűnügyi statisztikának kell lennie. A megfelelő büntetőpolitika és a társadalom érdekében alkalmazandó törvényhozás alapja és feltétele a helyes bűnügyi statisztika. A szankciók megválasztásánál a törvényhozás

az utóbbi évek adatait, változásait, a tendenciákat a kriminalstatisztika adatai alapján ismerheti meg, ebben az esetben adekvát az állami reagálás az összébűnözésben bekövetkezett változásokra.

DOMOKOS, ANDREA

Kriminalstatistik in Ungarn an der Wende des 19-20. Jahrhunderts

Der Aufsatz bietet einen kurzen Überblick über die Anfänge der Kriminalstatistik in Ungarn. Die Fachleute der damaligen Zeit erkannten, dass die Statistik eine große Hilfe für die kriminalpsychologischen und kriminalsoziologischen Untersuchungen und für die Strafpolitik bieten kann. Die ungarischen Kriminalstatistiker forschten parallel zu ihren europäischen Kollegen die Daten der Kriminalität und unterstützten damit die Aufdeckung deren gesellschaftlichen Hintergründe. Der Beitrag beschreibt von der ersten 1821 erschienenen systematischen Kriminalstatistik bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts die wichtigsten Datenerfassungen zur Kriminalität. In der Statistik der Österreichisch-Un-

garischen Monarchie bezüglich Ungarn findet man die Kriminalstatistik, und darunter auch die Gefängnisstatistik. Mit Inkrafttreten des Csemegi-Kodexes veränderte sich das System der Datenerfassung. Die Statistiken über Jugendliche, Frauen, Rückfällige, geographische Betroffenheit boten für die Forschungsfeld der Kriminalsoziologie neue Daten. Die Millenniumsfeier in Budapest bedeutete für die Polizei eine erhebliche Aufgabe. Die Ausstellung zum Tausendjährigen Jubiläum wurde von mehr als 7 Millionen Menschen besucht. Bei der Vorbereitung wurde ein alphabetisches Verzeichnis der Straftäter mit kurzen Angaben zur Person so erstellt, dass die Justiz es auch später benutzen konnte.

Jegyzetek

- ¹ Kármán Elemér: *Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai* (Közgazdasági Szemle, 1903. I. [366–380. p.] 368. p.)
- ² Földes Béla: *Bűnügyi statisztika és bűnügyi szociológia* (Statisztikai Szemle, 1934. 2. sz. [99–103. p.] 99. p.)
- ³ Földes Béla: *A bűnügyi statisztikája* (Budapest, 1899. 157. p.)
- ⁴ Földes Béla: *A bűnügyi statisztika problémái* (Magyar Statisztikai Szemle, 1932. 3. sz. [243–255. p.] 250. p.)
- ⁵ A kriminálsoziológiai kutatás során felhasználható statisztikai adatok Földes összeállításában: Fizikai tényezők: nem, kor, családi állapot (gyermeklétszám), földrajzi viszonyok, időszakok, évszakok, egészség, testi, szellemi abnormalitás, öröklés, vérmérséklet. Gazdasági tényezők: foglalkozás, foglalkozási társadalmi viszony, jövedelem, vagyon, életmód, lakásviszonyok, gabonaárak, válságok, pauperizmus. Szellemi és erkölcsi tényezők: nevelés, műveltség, vallásosság, legitimitás, alkoholizmus, prostitúció. Jogi tényezők: büntetőjogi rendszer, bűnvádi rendszer, büntetési rendszer, magánjogi rendszer (család, vagyon, örökösödési jog). Politikai tényezők: állampolgárság, nemzetiség, közigazgatási rendszer, rendészeti rendszer, választójog, államformák, szociális törvények, politikai erkölcsök, háborúk, forradalmak.
- ⁶ Vargha gondolatait Bud János idézi: *Bűnügyi statisztikánk fejlődése és a kriminalitás iránya. I–II.* (Jogtudományi Közlöny, 1906. 9. sz. [73–74. p.] 73. p.)
- ⁷ Bud János: *Bűnügyi statisztikánk fejlődése és a kriminalitás iránya. III.* (Jogtudományi Közlöny, 1906. 10. sz. [83–84. p.] 83. p.)
- ⁸ Georg von Mayr (1841–1925) német morálistatistikus.
- ⁹ Mezzy Barna: *A magyar polgári büntetőjog kezdetei* (Osiris-Századvég, Budapest, 1995. 87. p.)
- ¹⁰ Konek Sándor: *Az Ausztriai Birodalom jelesen a Magyar Korona Országainak statisztikai kézikönyve* (Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1865)
- ¹¹ Konek: i. m., V. p.
- ¹² Perényi Roland: *A bűnözés mérése. Bűnügyi statisztika és bűnözéstörténet.* Interneten: http://andorkaweb.tarki.hu/Konferenciak/Konferencia2006/Perenyi_Roland.pdf, 11. p.
- ¹³ Uo., 13. p.
- ¹⁴ Perényi: *A bűnözés mérése*, 10. p.
- ¹⁵ Pálosi Ervin: *Budapest kriminalitása és moralitása az 1909–1925. években* (Budapest székesfőváros Statisztikai Közleményei, 55. kötet, 3. sz.)
- ¹⁶ Balogh Jenő: *Fiatalkoriak és büntetőjog* (Budapest, Athenacum, 1909. 16. p.)
- ¹⁷ Uo., 27. p.
- ¹⁸ Uo., 34. p.
- ¹⁹ Uo., 89. p.
- ²⁰ Perényi Roland: *A „figyelő, megelőző és felfedező” rendőrség* (Budapesti Negyed, 47–48. I. p.). In: *A bűnös Budapest* (Budapest Főváros Levéltára, interneten: http://bfl.archivportal.hu/id-864-perenyi_roland_quot_figyelo_megelőzo.html)
- ²¹ Rédey Miklós: *Nő büntetettek a rendőrség előtt* (Rendőri Lapok, 1896. május 10. Budapesti Negyed 10. 1995. 4. Interneten: <http://cpa.oszk.hu/00000/00003/00009/rendori.htm>)
- ²² Földes Béla: *A nő a büntetett terén* (Jogtudományi Közlöny, 1888. 41. sz. [334–337. p.] 334. p.)
- ²³ Uo., 336. p.
- ²⁴ Búza László: *A női kriminalitás* (Huszadik Század, 1908. 2. sz. [15–24. p.] 16. p.)
- ²⁵ Földes Béla: *A visszaesők* (Jogtudományi Közlöny, 1887. 39. sz. [305–307. p.] 305. p.)
- ²⁶ Uo. 306. p.
- ²⁷ Uo. 307. p.
- ²⁸ Kármán Elemér: *Bűnügyi statisztikánk újabb eredményei és irányai* (Közgazdasági Szemle, 1903. I. [366–380. p.] 371. p.)

Megjegyzések a *Lex Baiuvariorum* Benedictus Levita általi átdolgozásához

A Benedictus Levita által „átdolgozott” – pontosabban: meghamisított – két *Volksrecht*-gyűjtemény a *Leges Visigothorum* és a *Lex Baiuvariorum*.¹ Jelen tanulmányban azt kívánjuk vizsgálni, hogy Benedictus Levita munkája során közvetlenül a 737 és 743 között keletkezett *Lex Baiuvariorum*ot,² vagyis az írásba foglalt bajor *Volksrecht*et³ vette-e alapul, vagy pedig valamely későbbi, már az egyház számára kedvezőbb normákat tartalmazó szövegváltozatot, átdolgozást.

A kérdés megjelenése a szakirodalomban

A *Lex Baiuvariorum* Benedictus Levita általi fel-, illetve átdolgozásának kérdését és módját illetően már az elmúlt másfél évszázad szakirodalmában is megosztottságot mutat. Kiadásában Johannes Merkel⁴ is leszögezte Benedictus Levita műve kapcsán, hogy abban a *Lex Baiuvariorum* szövegének erőteljes átdolgozása mutatható ki, méghozzá egyértelműen az egyház és a klérus javát szolgáló módosításokkal – ennek megfelelően tehát Merkel nem a *Lex Baiuvariorum* szövegvariánsaként adta közre Benedictus Levita művét, hanem csak mintegy függeléként.⁵

Ezzel szemben Heinrich Brunner, aki az *ös-Lex Baiuvariorum*ot – és a *Pactus Alamannorum*ot – az elveszett Meroving királyi törvényből eredeztette,⁶ a következőképpen foglalt állást. Szerinte Benedictus Levita szövege főszabály szerint megegyezik a *Lex Baiuvariorum* textusával, noha Benedictus Levita szövegében egyes pontokon sajátos betoldásokkal találkozhatni, ám csak akkor, ha ezek – a szöveg „modernizálásán” kívül – a hamisítói szándéknak megfeleltek; ugyanakkor azonban némely kiegészítések jellege olyan, hogy azok a hamisító szándéka felől nem adnak felvilágosítást.⁷ Bizonyos betoldásokat és módosításokat Brunner úgy minősít, hogy azokból nem derül fény arra, hogy a hamisítói cél valóban minden esetben csupán az egyház számára elérendő kedvezmények volnának, illetve megjegyzi, hogy az eredeti szövegek betoldása olykor csak a hamisítás tényének elleplezését szolgálja.⁸ Brunner az egyik, imént említett szöveghely kapcsán azzal érvelt,⁹ hogy az utóbb némi módosítással – és bővítve – megismétlésre kerül később Benedictus Levitánál,¹⁰ és éppen ezért kizártnak tartja, hogy a szerző kétszer dolgozta volna fel, illetve át ugyanazon passzust – ami

alapján arra a hipotézisre jut, hogy a második szöveghely esetében Benedictus Levita egy, a ránk maradt *Lex Baiuvariorum* alapjául szolgáló valamely korábbi kéziratból, szövegvariánsból dolgozott.¹¹

Brunner érvelése – amint ezt Gerhard Schmitz is megjegyzi¹² – már csupán azért sem tekinthető helytállónak, mert *Praefatió*jában Benedictus Levita maga emeli ki, hogy bizonyos szöveghelyeket kétszer, vagy akár háromszor is felhasznál, méghozzá azon indokolással, hogy bizonyos, általa írott szövegek első fele azonos, ám a végük eltérő, illetve végük azonos, ám első részük eltérő, valamint első és záró részük azonos, ám középső részükben eltérnek.¹³ Bruno Krusch is cáfolni igyekezett Brunner érveit – kiváltképp azt, hogy a „hamisítás” célja nem mindig ragadható meg –, és a másodikként említett szöveghely¹⁴ kapcsán kiemeli, hogy Benedictus Levita számos esetben világi szabályokat fogalmazott át egyházi tartalmúvá.¹⁵

Emil Seckel a *Lex Baiuvariorum* ezen irányú felhasználásával a *Capitulare incerti anni datum in synodo, cui interfuit Bonifacius apostolicae sedis legatus* című, huszonnyolc *caput*ból álló gyűjtemény kapcsán foglalkozott.¹⁶ E gyűjteményről Boretius helytállóan úgy nyilatkozott, hogy – egy *caput*tól eltekintve – Benedictus Levita művének kivonata,¹⁷ tehát nem minősíthető Benedictus Levita által használt forrásnak.¹⁸ A gyűjtemény valamikor a 9. század második fele és a 12. század között keletkezett, ám közelebbi datálási javaslatot Seckel sem ad.¹⁹ A gyűjtemény vizsgálódásunk szempontjából azért érdemel figyelmet, mert utolsó hat – töredékes – *caput*ja a *Lex Baiuvariorum* olyan szöveghelyeire megy vissza, amelyeket Benedictus Levita is felhasznált,²⁰ vagyis a *Lex Baiuvariorum* egyfajta feldolgozását jelenítik meg.²¹ Seckel e megállapításai indították arra Brunner, hogy visszavonja azon hipotézisét, miszerint Benedictus Levita a mára elveszett, Meroving-kori összövegből meríthetett munkája elkészítése során.²² Seckel ugyanakkor felállított egy elméletet, amely szerint Benedictus Levita egy – állítólagos – *Lex Baiuvariorum canonice concepta* című kompilációváltozatból dolgozhatott.²³

Seckel álláspontját és az általa feltételezett, Benedictus Levita által használt, Seckel által *Lex Baiuvariorum canonice concepta*nak elnevezett kompiláció hipotézisét Krusch – akárcsak Brunner elméletét – éles kritikával illette.²⁴ Krusch Benedictus Levita forráshasználatát feltérképezendő felállította azon elméletet, hogy a mű összeállítása során a *Lex Baiuvariorum* F2- (amely az E-csoporthoz tartozó, némiképp javított szöveget tartalmaz) és (a *caput*címek tekintetében elsősorban) B-csoportjába tartozó kéziratokat vette alapul, és a kéziratok *stemma*-ja alapján úgy vélte, hogy a szerző Mainzhoz kötődött.²⁵ A későbbi szakirodalom – ideértve a szövegkiadásokat is – nem szentelt figyelmet a *Lex Baiuvariorum* Benedictus Levita általi használatának, méghozzá egészen Schmitz tanulmányáig.²⁶

A Lex Baiuvariorum mint Benedictus Levita munkájának forrása

Kérdés, hogy Benedictus Levita művének megírása során, amikor a *Lex Baiuvariorum*-ból merít, vajon az eredeti, hiteles törvényszövegre támaszkodott-e, vagy pedig annak valamilyen átdolgozására. Kiindulópontként Schmitz – Brunnerrel egyetértve – helyesen leszögezi, hogy e kérdés megválaszolását a műben található duplikátumok és triplikátumok, vagyis az egyszeres és kétszeres ismétlések²⁷ segíthetik a következő módon. Amennyiben a Benedictus Levita-féle szöveg mindkét esetben azonos, vagyis egyazonképpen tér el a *Lex Baiuvariorum* textusától, akkor egyfelől jó eséllyel feltehetjük, hogy Benedictus Levita nem kétszer nyúlt vissza a bajor törvény szövegéhez, másfelől pedig vélelmezhetjük, hogy a szerző nem saját magára hivatkozik, vagyis a későbbi szöveghelyen nem a korábbira nyúl vissza.²⁸ E premisszáknak megléte esetén Schmitz arra a konklúzióra jut, hogy Benedictus Levita nem a *Lex Baiuvariorum* eredeti szövegét vette alapul művéhez, hanem annak egy átdolgozott változatát – s egyúttal felveti azt a kérdést is, hogy vajon ő maga lehetett-e ezen átdolgozás megalkotója.²⁹

Ennek példaként vessük össze Benedictus Levita szövegét és a *Lex Baiuvariorum* már idézett azon rendelkezését, amely a meg nem engedett zsákmányszerzésről szól. Észérint „ha valaki a hadseregben a tartományon belül hercegének parancsa nélkül³⁰ erőszakkal ellenség módjára valamit el akar rabolni, akár szénát vagy gabonát akar elvenni, akár házakat akar felgyújtani, ezennel általánosan figyelmeztetünk (mindenkit), nehogy ilyesmi történjék. És ekként ügyeljen a gróf³¹ a grófságára, adjon ugyanis utasítást *centurióinak*³² és *decanusainak*,³³ és mindegyikük gondoskodjék róla, hogy a neki alávetettek ne vétessenek a törvény ellen. És ha valaki ezt elvetemült módon megtenné, azon grófnál kell ellene panaszt tenni, akinek az embere ezt elkövette. És ha az a gróf hanyag volna annak felderítésében, hogy ki tette, mindent térítsen meg saját vagyonából, ám legyen ideje a nyomozásra. És ha ezt olyan hatalmas ember teszi, akit a gróf nem tud megbüntetni, akkor jelentse be hercegénél, és a herceg büntesse meg a törvény szerint. Ha szabad, negyven *solidusszal* tartozik, és mindent hasonlóval kell megtérítenie. Ha ezt szolgálja teszi, halállal bünhődjék, ura pedig mindent térítsen meg hasonlóval, mert nem figyelmeztette szolgáját, hogy ne kövessen el ilyet. Mivel ha tenmagatokat felfaljátok, hamarosan végeket lesz.”³⁴ A gróf azonban ne mulassza el őrizni hadseregét, hogy ne vétessenek tartományában a törvény ellen.”³⁵ Az eredeti szöveget idézve: „*Si quis in exercitu infra provinciam sine iussione ducis sui per fortia hostile aliquid praedare voluerit aut foenum tollere, aut granum vel casas incendere, hoc omnino testamur, ne fiat. Et exinde habeat comes curam in suo comitatu; ponat enim ordinationem suam super centuriones et decanos, et unusquisque provideat suos, quos regit, ut contra legem non faciant. Et si aliquis praesumptiosus hoc fecerit, apud comitem illo sit requirendum, cuius homo hoc fecit. Et si ille comis neglexerit inquirere, quis hoc fecit, ille omnia de*

suis rebus restituat; tamen tempus requirendi habeat. Et si talis homo potens hoc fecerit, quem ille comis distringere non potest, tunc dicat duci suo, et dux illum distringat secundum legem. Si liber est, XL solidis sit culpabilis, et omnia similia restituat. Si servus hoc fecerit, capitale crimine subiaceat; dominus vero eius omnia similia restituat, pro qua re servo suo non contestavit, ut talia ne faceret. Quia si vosmet ipsis comeditis, cito deficiatis. Comis tamen non neglegat custodire exercitum suum, ut non ficiant contra legem in provincia sua.”³⁶

Ugyanezen rendelkezés Benedictus Levita szövegében a következőképpen hangzik: „*Si quis in exercitu infra regnum sine iussione dominica per vim hostilem aliquid praedari voluerit auf fenum tollere auf granum sive pecora maiora vel minora domusque infringere vel incendere haec ne fiant, omnino prohibemus. Quod si ab aliquo praesumptioso factum fuerit, LX solidis, si liber est, sit culpabilis et omnia similia restituat, aut cum XII testibus se purget. Si vero servus hoc fecerit, capitali sententiae subiaceat, et dominus omnia similia restituat, quia servum suum non correxit nec custodivit, ut talia non perpetraret. Quoniam si nos ipsos commedimus, cito deficiemus. Unusquisque tamen custodiat exercitum suum, ne aliqua depraeditio infra regnum fiat, qui non vult legibus emendare, quae sibi commissi iniuste fecerint. Dignum est enim, ut magistri vel seniores pro sibi commissis reddant rationes, si aliquid praedare egerint aut iniuste fecerint, eo quod eos ita correctos non habent, ut talia non audeant perpetrare.*”³⁷ A Benedictus Levita által eszközölt változtatások egyfelől nyelvek, másfelől tartalmiak. A nyelvi módosítások kevésbé számottevőek: a „*fortiam*” a „*vim*”, a „*vel casas*” a „*domosque*”, a „*testamur*” a „*prohibemus*” kifejezésekkel egészül ki.³⁸ A tartalmi különbségek szempontjából a „*provincia*” helyett a „*regnum*” szó áll, s a gróf (*comes*) szerepéről hallgat a szöveg, akinek a *Lex Baiuvariorum* a *centuriók* és a *decanusok* feletti felügyeletet hatáskörébe utalta. Hasonlóképp törölte Benedictus Levita a szövegből a hercegre (*dux*) utaló részt, valamint a büntetést a bajor rendszer helyett a frank szerint adta meg.³⁹

Mindennek fényében megállapítható, hogy Benedictus Levita a *Lex Baiuvariorum* vonatkozó szöveghelyét nem kétszer dolgozta át, hanem egyszer – ugyanakkor kérdéses természetesen, hogy a második könyv szöveghelye csupán az első könyvének másolata-e, vagy pedig mindkető egy korábbi átdolgozásra megy vissza. Schmitz azon álláspontra helyezkedik, miszerint a második könyv vonatkozó szöveghelyében⁴⁰ található meg az eredeti változatot, lévén hogy ennek *rubricációjá* tartalmazza a „*sine iussione dominica*” kitételt, amint a *Lex Baiuvariorum* *rubricációjá* is a „*sine ducis iussione*” fordulatot.⁴¹ Sekel szerint nagy valószínűséggel – noha Benedictus Levita olykor a főszövegből emelte ki a *rubricációk* szövegét – e *rubricatio* nem más, mint az eredeti átfoglalozása.⁴² Figyelmet érdemel továbbá azon tény, hogy Benedictus Levita munkája első könyvének imént idézett szöveghelye – azon értelemben, hogy az e cselekményt megvalósító szolgál halállal lakoljon – a „*capitali crimini subiaceat*”,⁴³ a második könyv *textusa* ezzel szemben viszont a „*capi-*

tali sententiae subiaceat” fordulatot tartalmazza.⁴⁴ A „*capituli crimini subiaceat*”⁴⁵ fordulat jóval archaikusabb megfogalmazást mutat, mint a második könyvben olvasható változat, ugyanakkor a második könyv *rubricatio*ja szintén e kifejezést őrzi – mindez pedig arra enged következtetni, hogy a második könyv vonatkozó *textusa* nem az első könyvből került átvételre, hanem arra, hogy e ponton Benedictus Levita nem közvetlenül a *Lex Baiuvariorum*ból, hanem annak egy kivonatából dolgozott.⁴⁶ Arra nézvést, hogy e kivonat mikor keletkezett, Schmitz szerint az idézett második szöveghely adhat felvilágosítást,⁴⁷ amely a „*magistri vel seniores*” felelősségét szabályozza ugyanabban a szellemben, mint a *Lex Baiuvariorum* szövege a grófét, aki saját vagyonából köteles a *compositio*t megfizetni abban az esetben, ha az elkövetőt nem tudja felderíteni. Brunner szerint e betoldás értelemszerűen nem a Merovingok korának szellemiségét tükrözi, hiszen ekkoriban a katonai szervezet nem ismerte a *senioratus* intézményét.⁴⁸ Amennyiben azonban Brunnerrel együtt feltételezzük, hogy Benedictus Levita a *Lex Baiuvariorum* eredeti változatát használta, amelyből a *comes*re vonatkozó utalást még nem törölték, akkor valószínű, hogy Benedictus Levita maga toldotta meg a szöveget a fenti kiegészítéssel – ebben az esetben viszont jó eséllyel Benedictusra mint szerzőre vezethető vissza az összes, művében található változtatás.⁴⁹

Benedictus Levita forráshasználatának jobb feltérképezéséhez elengedhetetlen munkája *rubricatio*inak alaposabb vizsgálata. Oliver Munsch elemzése kimutatta, hogy a *Lex Baiuvariorum* – elsősorban F-jelzetű kéziratai –, a *Liber legum* és Benedictus Levita fejezetcímei számos ponton egyezést mutatnak, ugyanakkor azonban eltérések is felfedezhetők ezek körében.⁵⁰ A módosítások kapcsán vélelmezte, hogy azok Benedictus Levitától származnak.

A *Lex Baiuvariorum* *caput*címei Benedictus Levitánál

Benedictus Levita művének *caput*címei közül harminckettő kapcsolatba hozható a *Lex Baiuvariorum* vonatkozó passzusainak *caput*címeivel/*rubricatio*ival. Az alábbiakban ezeket kívánjuk grammatikai és stiláris szempontból áttekinteni.

Az idegen rabszolgától történő vásárlást szabályozó „*Si a servo alieno comparaverit*”⁵¹ cím Benedictus Levitánál „*De eo, qui a servo alieno aliquid comparaverit*”⁵² formában jelenik meg. A vérfertőző házasságok tilalmát mind a *Lex Baiuvariorum*ban,⁵³ mind Benedictus Levitánál⁵⁴ a „*De nuptiis incestis prohibendis*” cím foglalja össze. Míg Benedictus Levita *caput*címe arról is rendelkezik, hogy az egyház szolgálait megsértő háromszoros *compositio*t köteles fizetni (*Ut, si quis ministros ecclesiae iniuriaverit, hoc tripliciter componat*),⁵⁵ addig a *Lex Baiuvariorum* *caput*címe csupán a *compositio* mértékének kérdését tartalmazza (*De compositione ministrorum ecclesiae [quomodo componantur]*).⁵⁶ Az egyházat kellő tiszteletben nem részesítők kapcsán Benedictus Levita már a

*caput*címében meghatározza a *compositio* összegét, nevezetesen ötven *solidust* (*Ut, si quis contumax reverentiam ecclesiarum non habet, quingentos componat solidos*),⁵⁷ a *Lex Baiuvariorum* viszont csak az egyházi menedékjogot igénybe vevőkről beszél (*De his qui rei sunt et confugium fecerint ad ecclesiam*).⁵⁸ A vasárnapi munkavégzés tilalma Benedictus Levitánál a „*De eo, qui die dominico opera servilia fecerit*”,⁵⁹ a *Lex Baiuvariorum*ban a „*De diebus dominicis*”⁶⁰ formában jelenik meg. A tartományon belül elkövetett rablás tényállását Benedictus Levita is említi (*De his, qui infra regnum aliquid rapuerint*),⁶¹ a *Lex Baiuvariorum* azonban – keletkezésének történeti körülményei okán – kiemeli, hogy e bűncselekményre a herceg engedélyével került sor (*Si quis infra provinciam, ubi dux exercitum ordinaverit, sine ducis iussione aliquid predaverit*).⁶²

Az idegen rabszolga lopásra történő rábeszélésének megfogalmazása Benedictus Levita munkájában jóval klasszikusabb (*De eo, qui alienum servum ad furtum suaserit*),⁶³ a *Lex Baiuvariorum*ban pedig a vulgárlatin jellegzetességeit erősebben mutató megfogalmazásban (*Si alienum servum in furtum suaderit*)⁶⁴ jelenik meg, akár csak az éjjel tetten ért tolvajra vonatkozó előírás (*De fure nocturno tempore capto*,⁶⁵ *Fur nocturno tempore captus in furto*).⁶⁶ Benedictus Levita a *caput*címében a lopott dolog jöhiszemű vásárlójáról szól (*De eo, qui de fure nesciens aliquid comparaverit*),⁶⁷ a *Lex Baiuvariorum* pedig ugyanezt feltételes módon fogalmazza meg (*Si nesciens de fure aliquid comparaverit*).⁶⁸ Más állatának megölése kapcsán Benedictus Levita az éjjeli és az alattomos elkövetési módot is említi (*De eo, qui occulte in nocte vel in die alterius animal occiderit*),⁶⁹ addig a *Lex Baiuvariorum* *caput*címében csak az alattomban történő elkövetés kerül említésre (*Si occulte alienum animal interfecerit*).⁷⁰ Más állatának megölése kapcsán Benedictus Levita a cselekmény tagadását is befoglalja a *caput*címbe (*De eo, qui occiderit alienum animal et non negaverit*),⁷¹ a *Lex Baiuvariorum* viszont csak az állat véletlen megöléséről szól (*Si casu occiderit alienum animal*).⁷²

Míg Benedictus Levita munkája a tudván lopott dolog megvásárlását említi a *caput*címében (*De eo, qui furtivam rem scienter emerit*),⁷³ addig a *Lex Baiuvariorum* *caput*címe csak a lopott dolog megvásárlását jelzi (*Idem ut supra=De furtiva re comparata*).⁷⁴ Benedictus Levita a tolvajtól megőrzésre átvett dolog, vagyis az orgazdaság tényállást bővebben, pleonasztikusan írja le (*De eo, qui de latrone furtivam rem scienter ad custodiendum accipit*),⁷⁵ a *Lex Baiuvariorum* pedig szűkszavúbban (*De custodia furtivae rei*).⁷⁶ Az elhamarkodott eskütételre vonatkozó előírás megfogalmazása Benedictus Levitánál gerundivális szerkezetben (*De sacramentis leviter non iurandis*),⁷⁷ a *Lex Baiuvariorum*ban pedig prohibitív formában kerül megfogalmazásra (*Ut sacramenta non cito fiant*).⁷⁸ A hamis eskü tényállása Benedictus Levitánál vonatkozik mellékmondatban (*De eo, qui contra caput alterius falsa suggererit*),⁷⁹ a *Lex Baiuvariorum*ban viszont csak egyszerű jelzős szerkezettel nyer megfogalmazást (*De falsa suggestione*).⁸⁰ Más házának felgyújtása kapcsán a Benedictus Levita a *caput*címében kiemeli, hogy akár szabad, akár szolga házáról is lehet szó (*De eo, qui per invidiam*

dolum liberi vel servi domum incenderit).⁸¹ ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum* csak a tűzgyújtás tényét emeli ki (*De immissione ignis per noctem*).⁸² A más szolgája ellen emelt hamis vád kapcsán – amelynek következtében a szolgát tortúrának vetik alá, és az abba belhal – Benedictus Levita már a *caput*címbe jelzi, hogy a vádemelő egy hasonló értékű szolgát köteles adni a tulajdonosnak (*Ut, si quis servum iniuste accusaverit alienum domino simile mancipium pro hoc facto reddat*).⁸³ ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum caput*címe csak a más szolgája ellen emelt hamis vádat említi (*De accusatione servi alterius*).⁸⁴

A közutakról szóló előírás *caput*címe mind Benedictus Levitánál, mind a *Lex Baiuvariorum*ban ugyanolyan formában kerül megfogalmazásra (*De via publica*).⁸⁵ akár csak a szomszéddal közös út kapcsán megfogalmazott előírás *caput*címe (*De via convicinali*).⁸⁶ A források szennyezéséről szóló *caput* címében Benedictus Levita utal az elkövetési magatartásra is (*De eo, qui fontem inquinaverit*).⁸⁷ míg a *Lex Baiuvariorum* csupán azt jelzi, hogy az előírás a kúttal áll kapcsolatban (*De fonte*).⁸⁸ A megőrzésre átadott nemesfém ellopása kapcsán Benedictus Levita felsorolja az aranyat, az ezüstöt és általános jelleggel az ékszert mint gyűjtőfogalmat, ám csupán a megőrzés tényéről tesz említést (*De eo, cui aurum vel argentum aut omamenta commendata fuerint*).⁸⁹ a *Lex Baiuvariorum* viszont csak az aranyat és a lopás tényét említi (*Si aurum furaverit*).⁹⁰ A perfüggőségben lévő dolog eladási tilalmát Benedictus Levita *expressis verbis* megfogalmazza a *caput*címbe (*Ut rem in contentione positam non liceat vendere*).⁹¹ míg a *Lex Baiuvariorum* csak a perfüggőség tényét említi meg (*De re in contentione posita*).⁹² A saját szolga eladásának tényállása kapcsán Benedictus Levita megemlíti a *caput*címbe az eladás tényét is (*De eo, qui servum suum vendiderit*).⁹³ ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum* csak a saját rabszolga fogalmát emeli be a címbe (*Si servum proprium*).⁹⁴ A saját szabadságát különvagyónából, azaz *peculium*ából megváltó szolga kapcsán Benedictus Levita felveszi a *caput*címbe a *peculium*ra vonatkozó utalást (*De eo, qui peculio suo fuerit redemptus, servo*).⁹⁵ a *Lex Baiuvariorum* viszont csak a szabadság megváltását említi (*Si servus de suo fuerit redemptus*).⁹⁶

A más dolganak eredeti helyéről történő elvitelét szankcionáló *caput* címében alapvető eltérés mutatkozik a két forrás között: Benedictus Levita e tényállást említi a *caput*címbe (*De eo, qui causam alterius tulerit de loco suo*).⁹⁷ a *Lex Baiuvariorum* azonban a hajóról szól csupán, lévén hogy e rendelkezés eredetileg arra vonatkozhatott (*De navibus*).⁹⁸ Az idegen halott megtalálása és eltemetése kapcsán Benedictus Levita *caput*címe a megtalálás, a *Lex Baiuvariorum* az eltemetés momentumát emeli ki (*De eo, qui alicuius mortuum repperierit*).⁹⁹ anélkül azonban, hogy a halott idegen voltát említene (*Si humaverit mortuum*).¹⁰⁰ Az adásvételt szabályozó *caput* címe Benedictus Levitánál az irreálisan alacsony áron, vagyis pottom áron kikényszerített és éppen ezért érvénytelen szerződéseket említi (*De venditionibus viii pretio detractis vel vitiosis*).¹⁰¹ a *Lex Baiuvariorum* pedig az adásvétel alakítását (*De venditionis forma*).¹⁰² Az *arrának* nevezett zálog kapcsán Benedictus Levita a visszaadási kötelezettséget

is hangsúlyozza a *caput*címbe (*Ut, qui arras dederit pro quacumque re, pretium reddere compellatur*).¹⁰³ a *Lex Baiuvariorum* viszont csak a jogintézmény nevét említi (*De arras*).¹⁰⁴ Azon előírás *caput*címe, amely az átutazó idegenek háborítatlanságát hivatott garantálni, Benedictus Levitánál e követelményt is tartalmazza (*Ut peregrinos transeuntes nemo inquietet*).¹⁰⁵ a *Lex Baiuvariorum* azonban csak az idegeneket nevezi meg (*De peregrinis*).¹⁰⁶ Az idegen dolog eladásáról szóló *caput* címében csupán grammatikai különbség fedezhető fel a két forrás között: Benedictus Levitánál a tárgy megjelölése vonatkozó mellékmondatban (*De eo, qui res alienas vendiderit*).¹⁰⁷ a *Lex Baiuvariorum*ban pedig feltételes mondatban szerepel (*Si res alienas vendiderit*).¹⁰⁸

Míg az idegen jószág szemének kiütése kapcsán Benedictus Levita *caput*címében a négy lábú jószág, vagyis a *quadrupes* kifejezés szerepel (*De eo, qui alicuius quadrupedi unum oculum excusserit*).¹⁰⁹ addig a *Lex Baiuvariorum*ban az általánosabb *animal* szó (*Si oculum alterius animalis excusserit*).¹¹⁰ Azon jogellenességet kizáró ok, ha valaki a király vagy a herceg parancsára öl meg valakit, *caput*címbe megfogalmazása csupán grammatikailag tér el egymástól a forrásokban: Benedictus Levitánál vonatkozó mellékmondatban (*De eo, qui iussu regis vel ducis aliquem occiderit*).¹¹¹ a *Lex Baiuvariorum*ban pedig feltételes mondatban olvasható (*Si quis regis vel ducis sui iussione hominem interfecerit*).¹¹²

A *caput*címek szerkezete Benedictus Levitánál igen egységes: a harminckét címből huszonhat a „*de*” *praepositio*val, ezek közül húsz pedig a *de eo*, ill. a *de his* fordulattal kezdődik, ezzel szemben a *Lex Baiuvariorum* esetében tizenhárom cím kezdőszava „*si*”, tizenhaté „*de*”, egy „*de his*”, egy „*ut*”, egy „*ut*”, egy „*ut*”¹¹³ pedig atipikus. Benedictus Levita fogalmazásmódja a következőképpen alakul: ha csak a tényállásra utal, akkor a cím kezdőszava „*de*”, amennyiben pedig annak tartalmát is összefoglalja, akkor „*ut*”.¹¹⁴ Schmitz úgy foglalt állást, hogy e szerkesztésmód egyértelműen az egységességre törekvő szerző alkotása, ha ugyanis Benedictus az eredeti szövegben az általa preferált megfogalmazást olvasta, akkor azt átvette, ha pedig nem, akkor a szöveget saját stílusérzésének megfelelően átalakította.¹¹⁵ Anélkül, hogy érvelését hosszabban taglalnánk, lévén hogy az új adalékokkal aligha gazdagítható, Schmitz nézetével egyetértve megállapíthatjuk, hogy műve megírása során Benedictus Levita a *Lex Baiuvariorum* egy régi és jó minőségű kéziratát használta fel, arra azonban aligha kaphatunk a *textus* alapján választ, hogy ez a bajor *lex* melyik kézírata lehetett.¹¹⁶

Az egyházi érdek megjelenése Benedictus Levita munkájában

További kérdésként merül fel, hogy a *Lex Baiuvariorum* Benedictus Levita általi átdolgozása milyen mértékben tekinthető az egyház érdekeit határozottabban érvényre juttató munkának. Seckel amellet foglalt állást, hogy Benedictus Levita erőteljesen az egyház érdekeit kívánta

szolgálni az átdolgozással.¹¹⁷ Tekintsük át, hogy Benedictus Levita munkájában – az előbb említett *caput*címekhez tartozó *caputok* közül, ám immáron függetlenül azoknak a *Lex Baiuvariorum*hoz fűződő nyelvi viszonyától – mely előírások foglalkoznak egyházi tárggyal, és melyek nem!

Nem tartalmaznak egyházi vonatkozást, illetve semmi olyan módosítást, amely a *Lex Baiuvariorum*hoz képest hangsúlyosabban egyházi vonatkozású, a következő szabályozási tárgyak: a szolgától való vásárlás a szolga tulajdonosának tudomása nélkül, valamint ezen ügylet érvénytelensége;¹¹⁸ az ország/tartomány területén elkövetett rablás hadjárat során;¹¹⁹ a szolgának tulajdonosa sérelmére elkövetett lopásra történő felbujtása;¹²⁰ a tolvaj éjjeli elfogása, illetve annak – amennyiben a zsákmányt megtalálják nála – büntetlen megölése;¹²¹ a lopott dolog jóhiszemű megvásárlása és az azzal összefüggő eljárás-jogi kérdések;¹²² a más állatának éjjel vagy nappal, ám alattomban történő megölése;¹²³ a más állata megölésének beismerése;¹²⁴ a tudván lopott dolog megvásárlása;¹²⁵ az orgazdaság;¹²⁶ a hamis vád;¹²⁷ a gyűjtogatás;¹²⁸ a más szolgája ellen emelt hamis vád;¹²⁹ a közutak eltorlaszolása;¹³⁰ a magánhasználatban lévő utak eltorlaszolása;¹³¹ a forrásszennyezés;¹³² az idegen értékek megőrzése és eltulajdonításuk esetén megtérítése;¹³³ a perfüggőség alatt álló dolgok eladásának tilalma;¹³⁴ a szolga eladása esetén tulajdonosának igénye a szolga vagyonaára;¹³⁵ a szolga lehetősége szabadságának megváltására saját vagyonából;¹³⁶ más dolga elvitelének tilalma;¹³⁷ túl alacsony áron kikényszerített eladás és kellékszavatosság;¹³⁸ az *arra*adás esetén az eladás kötelezettsége;¹³⁹ az idegen dolgok eladása;¹⁴⁰ a más állata szemének kiütése¹⁴¹ és a király parancsára elkövetett emberölés.¹⁴²

Kétségtől az egyházi érdekszférába is sorolható a vérfertőző házasságok tilalma;¹⁴³ a klerikusokkal szembeni erőszak;¹⁴⁴ az egyházi menedékjog megsértése;¹⁴⁵ a vasárnapi munkavégzés tilalma;¹⁴⁶ a könnyelmű eskükre vonatkozó tilalom;¹⁴⁷ az idegen halott eltemetése kapcsán megfogalmazott szabály¹⁴⁸ és az idegenek/zarándokok nyugalomát biztosító előírás.¹⁴⁹ Ugyanakkor *stricto sensu* csupán a vérfertőzés, az egyháziaknak okozott sérelem, a templomi menedékjog kérdése és a vasárnap megszentelése minősíthető olyan szabályozási tárgynak, amely elsődlegesen az egyház hatáskörébe, illetve érdekszférájába esik.¹⁵⁰ Érdemes áttekinteni, hogy e pontokon Benedictus Levita munkája mennyiben tartalmaz az egyház számára kedvezőbb előírásokat, mint a *Lex Baiuvariorum*.

A vérfertőző házasságok tilalmában Benedictus Levita és a *Lex Baiuvariorum* szövegében mindössze három szóazonosság mutatható ki: „*Nuptias prohibemus incestas*”.¹⁵¹ Míg a *Lex Baiuvariorum* felsorolja mindazon rokonokat és rokonsági fokokat, akiknek, illetve amelyen belül nem lehet házasodni,¹⁵² addig Benedictus Levita csupán az *affinitatis lineát* említi, vagyis azon fokot, ameddig a törvényes öröklés rendje terjed. Seckellel szemben

Schmitz azon – nézetünk szerint is megalapozott – nézetet fogalmazza meg, hogy az átdolgozás magára Benedictus Levitára vezethető vissza, s éppen ezért nem szükséges e ponton más forrás behatásával számolnunk.¹⁵³ A klerikusoknak okozott sérelem, valamint az egyházi menedékjog megsértése kapcsán a *compositio* Benedictus Levitánál háromszorosra, diakónusok, papok és püspökök esetén négyszeresre emelkedik.¹⁵⁴ A *Lex Baiuvariorum*ban tarifálisan meghatározott negyven *solidus* békepénzt¹⁵⁵ Benedictus Levita kétszáz *solidus*ra emeli, valamint az egyházi *asylum* területét is kiterjeszti, vagyis eszerint nem csupán a templom épülete, hanem *porticusa*, vagyis előtere is ide számítandó.¹⁵⁶

A vasárnap megszentelése kapcsán a *Lex Baiuvariorum* részletesen felsorolja egyrészt, hogy milyen munkák számítnak tilosnak, másrészt, hogy a visszaesés, illetve a második visszaesés esetén milyen szankciót kell kiszabni, harmadrészt pedig, hogy miként kell eljárni, ha az elkövető szabad, illetve szolga.¹⁵⁷ Ezzel szemben Benedictus Levitánál csak azon magatartás kerül kiemelésre, hogy aki vasárnap fuvaroz, veszítse el jobb ökrét, aki pedig más hétköznapi munkát végez, azt a papok javítsák meg, méghozzá úgy, ahogy az egyéb mulasztások esetében a bírák szokták (*sicut de reliquis neglegentiis iudicibus emendari solet*). Ha ez nem vezet sikerre, akkor a világi bírának kell átadniuk, akik kötelesek elrendelni, hogy a bűnös engedelmeskedjék a papoknak.¹⁵⁸ A világi bírák itt mintegy a papság segítőiként jelennek meg, amit a *iudex*eknek a *Lex Baiuvariorum* által is biztosított kiemelt helyzete magyaráz.¹⁵⁹ Azon tény, hogy a világi bírakat az egyháziak azon esetben segítségül hívhatták, ha az elítélt nem volt hajlandó eleget tenni az ítéletben foglaltaknak, példázza az a rendelkezés, amely szerint a püspöke ítéletének ellenszegülő klerikussal szemben a világi bírák (*per iudices saeculares*) közreműködésével hajtandó végre a büntetés.¹⁶⁰

Következtetések

Tekintettel azon tényre, hogy a *Lex Baiuvariorum* első *titulusa* kizárólag egyházi ügyekkel foglalkozik, Benedictus Levitának számos lehetősége nyílt volna kompilációja összeállítása során arra, hogy az egyház érdekeit határozottabban előtérbe tolja, illetve érvényre juttassa, ha valóban ez lett volna a célja.¹⁶¹ Minthogy Benedictus Levitára eleve nem jellemző kompilációinak valamiféle eleve lefektetett koncepció szerinti összeállítása,¹⁶² hiszen munkamódszere a szószerinti átvételtől a nyelvtani-stiláris javításon-átíráson át egészen az egyértelmű hamisításig terjedt, megállapítható, hogy Benedictus nem egy – feltehetőleg sohasem létezett – *Lex Baiuvariorum canonice conceptát* segítségül hiva módosította a bajor *lex* szövegét, hanem saját elgondolása alapján.¹⁶³

NÓTÁRI, TAMÁS:

Bemerkungen zu der von Benedictus Levita überarbeitete Fassung der *Lex Baiuvariorum*
(Zusammenfassung)

Im vorliegenden Aufsatz soll die von Benedictus Levita erarbeitete Fassung der *Lex Baiuvariorum*, d.h. des – mit großer Wahrscheinlichkeit – zwischen 737 und 743 entstandenen bayerischen Volksrechtes untersucht werden. Nach dem Überblick der bezüglichen Fachliteratur wird die *Lex Baiuvariorum* als Quelle der Arbeit des Benedictus Levita untersucht, wobei es uns hauptsächlich um die Klärung jener Frage geht, ob Benedictus Levita eine der älteren, oder eine jüngere, den kirchlichen Interessen gemäß überarbeitete Handschrift der *Lex Baiuvariorum* als Quelle verwenden hat. Hiernach werden die

Kapitelüberschriften des Benedictus Levita mit jenen der maßgebenden Handschriften des bayerischen Volksrechtes verglichen, und abschließend das Erscheinen der kirchlichen Interessen, bzw. die Stellung der Kirche im Werk des Benedictus Levita behandelt. Hierbei wird es deutlich, daß – da der erste *titulus* der *Lex Baiuvariorum* sich ausschließlich mit Kirchensachen befaßt – obwohl Benedictus Levita die Möglichkeit gehabt hätte die Interessen der Kirche stärker in den Vordergrund zu rücken, in seiner Fassung keine derartige Tendenz erfasst werden kann.

Jegyzetek

- ¹ Schmitz, G.: *Benedictus Levita*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. I. (Berlin, 2008², 520–522. p.); Knust, F. (ed.): *Benedictus Levita* (MGH I.I. II/2. Hannover, 1837, 21. p.)
- ² A *Lex Baiuvariorum* szövegét és kommentárral ellátott fordítását lásd: Nótári T.: *Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye* (Szeged, 2011). A történelmi környezethez a korabeli történetírás tükrében lásd Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből* (Szeged, 2005); Nótári T.: *A salzburgi historiográfia kezdetei* (Szeged, 2007); Nótári T.: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg* (Passau, 2010). Bizonyos rész kérdésekhez lásd Nótári T. további tanulmányait: *Personal Status and Social Structure in Early Medieval Bavaria* (Acta Juridica Hungarica 50., 2009. 1., 85–110. p.); *An Early-Medieval „Show Trial” – Tasilo III’s Dethronement*. In: Beck Varela, L. – Gutiérrez Vega, P. – Spínosa, A. (eds): *Crossing Legal Cultures* (München, 2009, 141–158. p.); *Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához* (Jogtörténeti Szemle, 2009. 1., 19–26. p.); *A határviták rendezésének szabályai a Lex Baiuvariorumban* (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica, 27/1., 2009, 77–92. p.); *Römischrechtliche Elemente im Prolog der Lex Baiuvariorum* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica 50., 2009, 419–429. p.); *A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire* (Jogtudományi Közlöny, 66, 2011. 9., 417–427. p.); *Germán nyelvi elemek a Lex Baiuvariorumban* (Jogelméleti Szemle, 2011. 4.); *Social Structure of Bavaria in the Mirror of the notitiae and the Lex Baiuvariorum* (Studia Iuridica Caroliensia 6., 2011, 133–151. p.); *A Lex Baiuvariorum büntetőjoga* (Jogelméleti Szemle, 2012. 1., 20–43. p.); *Adalékok a Lex Baiuvariorum magánjogához* (Jogelméleti Szemle, 2012. 2., 1–15. p.); *A Lex Baiuvariorum személyi, családi és öröklési joga* (De Iurisprudencia et Iure Publico 6., 2012. 1–2., 1–16. p.); *Adalékok a Lex Baiuvariorum szerződési rendelkezéseihez* (Scientia Iuris. Román–Magyar Jogtudományi Közlöny, 2., 2012. 1–2., 113–131. p.)
- ³ A *Lex Baiuvariorum* vonatkozásában bővebben ld.: Merkel, J.: *Das Bairische Volksrecht* (Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 11, 1858, 533–687. p.); Schwind, E. v.: *Kritische Studien zur Lex Baiuvariorum. III.* (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 37, 1912, 415–451. p.); Kottje, R.: *Die Lex Baiuvariorum – das Recht der Baiern*. In: Mordck, H. (Hrsg.): *Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters* (Sigmaringen, 1986, 9–23. p.); Eckhardt, K. A.: *Die Lex Baiuvariorum. Eine textkritische Studie* (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, 38, Bresslau, 1927); Landau, P.: *Die Lex Baiuvariorum: Entstehungszeit, Entstehungsort und Charakter von Bayerns ältester Rechts- und Geschichtsquelle* (München, 2004).

- ⁴ Merkel, J. (ed.): *Leges Baiuvariorum*. MGH I.I. III. (Hannover, 1863, 183–496. p.)
- ⁵ Merkel, 1863, 212. p.
- ⁶ Brunner, H.: *Über ein verschollenes merowingisches Königsgesetz des 7. Jahrhunderts*. In: *Sitzungsberichte der Akademie* 39, Berlin, 1901, 932–955. p.
- ⁷ *Lex Baiuvariorum* 2. 5. = Benedictus Levita 341; *Lex Baiuvariorum* 2. 8. = Benedictus Levita 1, 367.
- ⁸ Brunner, 1901, 946. p.
- ⁹ *Lex Baiuvariorum* 2. 5. = Benedictus Levita 341.
- ¹⁰ Benedictus Levita 2, 382. skk.
- ¹¹ Brunner, 1901, 946. p. sk.
- ¹² Schmitz, G.: *Benedictus Levita und die Lex Baiuvariorum* (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 97, 2011, 23. p.)
- ¹³ MGH I.I. II/2. 39. „Quaedam... paria initia habentia et in parem finem, quaedam vero pares fines, sed non paria iniria, in quibusdam autem minus et in quibusdam plus...”
- ¹⁴ Benedictus Levita 1, 367.
- ¹⁵ Krusch, B.: *Neue Forschungen über die drei oberdeutschen Leges: Baiuvariorum, Alamannorum, Ribuvariorum* (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge XX, 1. Berlin, 1927, 53. p.)
- ¹⁶ Seckel, E.: *Studien zu Benedictus Levita III.* (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 29, 1904, 294. p. skk.)
- ¹⁷ MGH Capit. I. 451¹.
- ¹⁸ Schmitz, 2011, 25. p.
- ¹⁹ Seckel, 1904, 304. p.
- ²⁰ Benedictus Levita 1, 340, 344, 346, 351, 354, 356.
- ²¹ Vö. Seckel, 1904, 299. p.
- ²² Brunner, H.: *Deutsche Rechtsgeschichte*. I–II. (Berlin, 1906¹, I/2, 553. p.)
- ²³ Vö. Seckel, 1904, 303. p.
- ²⁴ Krusch, 1927, 53. p. sk.
- ²⁵ Krusch, 1927, 57. p.
- ²⁶ Schmitz, 2011, 27. p.
- ²⁷ Így például *Lex Baiuvariorum* 2. 5. = Benedictus Levita 1, 341; 2, 382.
- ²⁸ Schmitz, 2011, 27. p.
- ²⁹ Schmitz, 2011, 28. p.
- ³⁰ Vö. *Lex Visigothorum* 8, 1, 9.
- ³¹ *A comes a grafónak felel meg* – vö. Paulus Diaconus. *Historia Langobardorum* 5, 36.
- ³² *A centuriók*, illetve *centenariusok* már az önálló Bajor Hercegség idejében is említésre kerülnek (vö. *Traditio Frisingensis* Nr. 89, 404), utóbb, a Karoling uralom idején a *comesek* alá rendelt, az ural-

- kodónak felelősséggel tartozó tisztviselőkként, akik nemcsak katonai feladatokat láttak el, hanem – talán – az örökösödési jogviták eldöntése kapcsán is szerephez jutottak – vö. *Traditio Frisingensis* Nr. 121. 331. 332. 388. 404.
- ³³ A *decanusok* pontos feladatkörét nem ismerjük, nagy valószínűséggel adó- és pénzügyekkel foglalkoztak.
- ³⁴ Vö. Paulus, *Epistola ad Galatas* 5, 15.
- ³⁵ Nótári, 2011, 43. p. skk.
- ³⁶ *Lex Baiuvariorum* 2, 5.
- ³⁷ Így például *Lex Baiuvariorum* 2,5. = Benedictus Levita 1, 341; Benedictus Levita 2, 382.
- ³⁸ Vö. Seckel, 1904, 115. p.
- ³⁹ Seckel, 1904, 115. p.; Schmitz, 2011, 29. p.
- ⁴⁰ Benedictus Levita 2, 382.
- ⁴¹ Schmitz, 2011, 30. p.
- ⁴² Seckel, 1904, 502. p.
- ⁴³ Benedictus Levita 1, 341.
- ⁴⁴ Benedictus Levita 2, 382.
- ⁴⁵ Benedictus Levita 1, 341.
- ⁴⁶ Schmitz, 2011, 30. p.
- ⁴⁷ Benedictus Levita 2, 382.
- ⁴⁸ Brunner, 948. p. 618. p.
- ⁴⁹ Seckel, 1904, 105. p.
- ⁵⁰ Münsch, O.: *Der Liber legum des Lupus von Ferrières* (Freiburger Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte 14. Freiburg im Breisgau, 2001, 71. p. skk.)
- ⁵¹ *Lex Baiuvariorum* 16, 3.
- ⁵² Benedictus Levita 1, 306.
- ⁵³ *Lex Baiuvariorum* 7, 1.
- ⁵⁴ Benedictus Levita 1, 310.
- ⁵⁵ Benedictus Levita 1, 336.
- ⁵⁶ *Lex Baiuvariorum* 1, 8.
- ⁵⁷ Benedictus Levita 1, 337.
- ⁵⁸ *Lex Baiuvariorum* 1, 7.
- ⁵⁹ Benedictus Levita 1, 340.
- ⁶⁰ *Lex Baiuvariorum* 1, 14.
- ⁶¹ Benedictus Levita 1, 341.
- ⁶² *Lex Baiuvariorum* 2, 5.
- ⁶³ Benedictus Levita 1, 342.
- ⁶⁴ *Lex Baiuvariorum* 9, 7.
- ⁶⁵ Benedictus Levita 1, 343.
- ⁶⁶ *Lex Baiuvariorum* 9, 6.
- ⁶⁷ Benedictus Levita 1, 344.
- ⁶⁸ *Lex Baiuvariorum* 9, 8.
- ⁶⁹ Benedictus Levita 1, 345.
- ⁷⁰ *Lex Baiuvariorum* 9, 10.
- ⁷¹ Benedictus Levita 1, 346.
- ⁷² *Lex Baiuvariorum* 9, 11.
- ⁷³ Benedictus Levita 1, 347.
- ⁷⁴ *Lex Baiuvariorum* 9, 15. *Idem ut supra. (De furtiva re comparata = Lex Baiuvariorum* 9, 14.)
- ⁷⁵ Benedictus Levita 1, 348.
- ⁷⁶ *Lex Baiuvariorum* 9, 16.
- ⁷⁷ Benedictus Levita 1, 349.
- ⁷⁸ *Lex Baiuvariorum* 9, 18.
- ⁷⁹ Benedictus Levita 1, 350.
- ⁸⁰ *Lex Baiuvariorum* 9, 19.
- ⁸¹ Benedictus Levita 1, 351.
- ⁸² *Lex Baiuvariorum* 10, 1.
- ⁸³ Benedictus Levita 1, 352.
- ⁸⁴ *Lex Baiuvariorum* 9, 20.
- ⁸⁵ Benedictus Levita 1, 353. = *Lex Baiuvariorum* 10, 19.
- ⁸⁶ Benedictus Levita 1, 354. = *Lex Baiuvariorum* 10, 20–21.
- ⁸⁷ Benedictus Levita 1, 355.
- ⁸⁸ *Lex Baiuvariorum* 10, 22–23.
- ⁸⁹ Benedictus Levita 1, 356.
- ⁹⁰ *Lex Baiuvariorum* 15, 2. 4–5.
- ⁹¹ Benedictus Levita 1, 357.

- ⁹² *Lex Baiuvariorum* 15, 6.
- ⁹³ Benedictus Levita 1, 358.
- ⁹⁴ *Lex Baiuvariorum* 16, 6.
- ⁹⁵ Benedictus Levita 1, 359.
- ⁹⁶ *Lex Baiuvariorum* 16, 7.
- ⁹⁷ Benedictus Levita 1, 360.
- ⁹⁸ *Lex Baiuvariorum* 19, 9–10.
- ⁹⁹ Benedictus Levita 1, 361.
- ¹⁰⁰ *Lex Baiuvariorum* 19, 7.
- ¹⁰¹ Benedictus Levita 1, 362.
- ¹⁰² *Lex Baiuvariorum* 16, 9.
- ¹⁰³ Benedictus Levita 1, 363.
- ¹⁰⁴ *Lex Baiuvariorum* 16, 10.
- ¹⁰⁵ Benedictus Levita 1, 364.
- ¹⁰⁶ *Lex Baiuvariorum* 4, 31–32.
- ¹⁰⁷ Benedictus Levita 1, 365.
- ¹⁰⁸ *Lex Baiuvariorum* 16, 1
- ¹⁰⁹ Benedictus Levita 1, 366.
- ¹¹⁰ *Lex Baiuvariorum* 14, 8
- ¹¹¹ Benedictus Levita 1, 367.
- ¹¹² *Lex Baiuvariorum* 2, 8.
- ¹¹³ *Lex Baiuvariorum* 9, 6.
- ¹¹⁴ Schmitz, 2011, 36. p.
- ¹¹⁵ Schmitz, 2011, 37. p.
- ¹¹⁶ Schmitz, 2011, 41. p. sk.
- ¹¹⁷ Seckel, 1904, passim
- ¹¹⁸ Benedictus Levita 1, 306.
- ¹¹⁹ Benedictus Levita 1, 341.
- ¹²⁰ Benedictus Levita 1, 342.
- ¹²¹ Benedictus Levita 1, 343.
- ¹²² Benedictus Levita 1, 344.
- ¹²³ Benedictus Levita 1, 345.
- ¹²⁴ Benedictus Levita 1, 346.
- ¹²⁵ Benedictus Levita 1, 347.
- ¹²⁶ Benedictus Levita 1, 348.
- ¹²⁷ Benedictus Levita 1, 350.
- ¹²⁸ Benedictus Levita 1, 351.
- ¹²⁹ Benedictus Levita 1, 352.
- ¹³⁰ Benedictus Levita 1, 353.
- ¹³¹ Benedictus Levita 1, 354.
- ¹³² Benedictus Levita 1, 355.
- ¹³³ Benedictus Levita 1, 356.
- ¹³⁴ Benedictus Levita 1, 357.
- ¹³⁵ Benedictus Levita 1, 358.
- ¹³⁶ Benedictus Levita 1, 359.
- ¹³⁷ Benedictus Levita 1, 360.
- ¹³⁸ Benedictus Levita 1, 362.
- ¹³⁹ Benedictus Levita 1, 363.
- ¹⁴⁰ Benedictus Levita 1, 365.
- ¹⁴¹ Benedictus Levita 1, 366.
- ¹⁴² Benedictus Levita 1, 367.
- ¹⁴³ Benedictus Levita 1, 310.
- ¹⁴⁴ Benedictus Levita 1, 336.
- ¹⁴⁵ Benedictus Levita 1, 337.
- ¹⁴⁶ Benedictus Levita 1, 340.
- ¹⁴⁷ Benedictus Levita 1, 349.
- ¹⁴⁸ Benedictus Levita 1, 361.
- ¹⁴⁹ Benedictus Levita 1, 364.
- ¹⁵⁰ Vö. Schmitz, 2011, 47. p.
- ¹⁵¹ *Lex Baiuvariorum* 7, 1. = Benedictus Levita 1, 310.
- ¹⁵² *Lex Baiuvariorum* 7, 1. *Nuptias prohibemus incestas. Itaque uxorem habere non liceat socrum, nurum, provignam, novercam, filia fratris, filiam sororis, fratris uxorem, uxoris sororem. Filii fratrum, filii sororum inter se nulla praesumptione iungantur.*
- ¹⁵³ Schmitz, 2011, 44. p.
- ¹⁵⁴ Benedictus Levita 1, 336–337.
- ¹⁵⁵ *Lex Baiuvariorum* 1, 9. *Si quis presbiterum vel diaconum, quem episcopus in parrochia ordinavit vel qualem pleps sibi recepit ad*

sacerdotem, quem ecclesiastica sedis probatum habet, illi iniuriam fecerit vel plagaverit, tripliciter eos componat. Si eum occiderit presbiterum, solvat CCC solidos auro adpreciaos; si aurorum non habet, donet alia pecunia mancipia terra vel quicquid habet, usque dum impleat; diaconum vero cum CC solidis solvat; utrisque ad illam ecclesiam, ubi ministri fuerunt, episcopo requirente et duce cogente, qui in illa provincia sunt ordinati. Et pro freto in publico solvat solidos XLX, ut exinde sit reverentia sacerdotum. Et honor ecclesiasticus non condemnetur neque praesumptio crescat in plebe.

¹⁵⁶ Schmitz, 2011, 44. p.

¹⁵⁷ Lex Baiuvariorum, I, 14. Si quis dominico operam servilem facerit liber homo, si bovem iunxerit et cum carro ambulaverit, dextrum bovem perdat; si autem secaverit fenum vel collegerit aut messem secaverit aut collegerit, vel aliquid opus servile fecerit die dominico, corripitur semel vel bis. Et si non emendaverit, rumpatur dorso eius L percussiones. Et si iterum praesumpsit operare die dominico, auferatur de rebus eius tertiam partem. Et si non cessaverit, tunc perdat libertatem suam et sit servus, qui noluit in die sancto esse liber. Si servus autem, pro tale crimine vapuletur; Et si non emendaverit, manum dexteram perdat, quia talis causa vetenda est, quae Deum ad iracundiam provocat et exinde flagellamur in frugibus et penuria patimur. Et hoc vetandum est in die dominico, et si quis in itinere positus cum carra vel cum nave, pausset die

dominico usque in secunda feria. Et si noluerit custodire praeceptum Domini, quia Dominus dixit: 'Nullum opus servile facias in die sancto, neque tu, neque servus tuus, neque ancilla tua, neque bos tuus, neque asinus tuus, neque ulla subiectorum tuorum', et qui hoc in itinere vel ubicumque observare neglexerit, cum XII solidis condemnatur. Et si frequens hoc fecerit, superiora sententia subiaceat.

¹⁵⁸ Benedictus Levita I, 340. Si quis die dominico opera servilia fecerit, liber homo si bovem iunxerit et cum carro ambulaverit, dextrum bovem perdat. Et si alia, quae canonica auctoritate prohibita sunt, servilia fecerit opera, sacerdotibus illa emendet, sicut de reliquis negligentibus iudicibus emendari solet, ei ab ipsis sacerdotibus poenitentiam iuxta modum culpae accipiat. Similiter et de praecipuis festivitatibus observari placuit. Quod si sacerdotes eos nequiverint corripere, tunc a iudicibus ad sacerdotes adducantur; eisque obediunt in omnibus faciant.

¹⁵⁹ Schmitz, 2011, 46. p.

¹⁶⁰ Benedictus Levita 3, 422.

¹⁶¹ Schmitz, 2011, 47. p.

¹⁶² Lukas, V.: Philologische Beobachtungen zur Rezeption der Relatio episcoporum von 829 bei Benedictus Levita. In: Hartmann, W.-Schmitz, G. (hrsg.): Fortschritt durch Fälschungen? Ursprung, Gestalt und Wirkungen der pseudoisidorischen Fälschungen (MGH Studien und Texte 31. Hannover, 2002, 61. p. skk.; 87. p.)

¹⁶³ Schmitz, 2011, 48. p.

Bevezetés

Minden emberi közösség elemi érdeke, hogy tagjait ne csupán a liberális „ne tedd azt, amit nem szeretnél, hogy veled tegyenek” elve vezérelje, hanem az aktív, altruista „tedd azt, amit szeretnél, hogy veled tegyenek”¹ erkölcsi alapprincipiuma is. „Ezt a közösségi érdeket az egyén felé a vallási parancsok és társadalmi normák egész sora közvetíti. Magyarországon már az önálló állam kialakulásának időszakában megjelentek azok az intézmények, amelyek a mai nonprofit szervezetek őseinek tekinthetők, sőt, annak az együttműködésnek a csirái is, amelyet napjainkban mint a kormányzati és a nonprofit szektor közötti munkamegosztást szoktunk említeni. Géza fejedelem és István király a lázadó pogány vezetőktől elkobzott birtokok egy részét a katolikus egyháznak és a Magyarországra hívott szerzetesrendeknek adományozta”.² Mint Kecskés László írja,³ ez a vagyonátengedés pontos előképe volt a későbbi alapítványtételnek, hiszen minden olyan követelménynek eleget tett, amelynek a mai alapítványok létrehozásakor meg kell felelni. Az alapító a vagyont tartós közérdekű célra adományozta, azt a későbbiekben vissza nem vonhatta, joga volt viszont ahhoz, hogy előírásaival befolyásolja a vagyonból származó jövedelmek felhasználását. A középkori magyar királyság történetén végigvonuló tendencia, hogy az alapítványok rendszerint vallási-oktatási célokra jöttek létre. Ezeknek a céloknak az elérése, valamint a vagyon kezelése szervezet létrehozását követelte meg az alapító természetesen vagy jogi személytől. Ezek tipikusan iskolák, felsőtanodák voltak, amelyeket többnyire az alapító (vagy az általa kijelölt jogi személy, rendszerint egyházi entitás)

Rixer Ádám

A civilség általános és jogi jelentése Magyarországon a kezdetektől 1989-ig

felügyelt. Minthogy az alapítványtétel királyi jóváhagyást igényelt – a római katolikus egyház esetében a főkegyúri jogból adódóan –, az alapítványok felett a király is felügyeletet gyakorolt.⁴

A civilség és az egyház kapcsolata

Az egyháznak (a szerzetesrendeknek) nemcsak a keresztény tanítások, illetve a hit terjesztése volt a feladata, hanem a szükségét szenvedők gyámolítása is. Az evangélium parancsa alapján keresztényi kötelezettségnek számított az adakozás, akár – értelemszerűen egyházi – intézményeknek, akár konkrét, szükségét szenvedő személyek javára. A szerzetesrendek a királyi adományokon túl más világi személyektől is kaptak olyan birtokokat, birtokrészeket, amelyek átengedésével a támogatók a legegésztettebbek ellátásához kívántak hozzájárulni. Tehát a világi hatalom (a király), az egyházi szervezetek és a

magánadományozók már kezdettől fogva együttesen, bár nem feltétlenül azonos arányban vállaltak szerepet a szociális problémák kezelésében. „A kolostorok mellett számos világi fraternitás (fratres conversi) és testvérület jött létre. Ezeknek eredetileg többnyire az volt a funkciójuk, hogy a gazdasági és jótékonsági feladatokat átvegyék, műveljék a földeket, működtessék a vendégfogadókat és ispotályokat, alamizsnát osszanak a szegényeknek. Innen már csak egy lépés volt hátra, hogy a kolostortól függetlenül ispotályos testvérületek jöjjenek létre abban a korban, amikor a korporációs szellem szinte a levegőben lebegett, és a különféle társulatok végeláthatatlan sorát hívta életre a legkülönbözőbb célok érdekében”.⁵

A kézművesek társaságai és a céhek is törekedtek arra, hogy – gazdasági funkciójuk betöltése mellett – a tagjaik közötti kölcsönös segítségnyújtást és a közösség érdekében szükségessé váló közszolgáltatásokat (közfeladatok ellátását) is megszervezzék.⁶ A városok és polgáraik – mihelyt elég erősnek érezték magukat hozzá – kísérletet tettek arra, hogy a közszolgáltatásokat nyújtó intézményeket városi hatáskörbe vonják. A jótékony célú alapítványokat létrehozó magánadományozók lehetőleg a város tekintélyes polgáira vagy vezetőire, illetve magára a városi hatóságra bízta az alapítványok kezelését.

Az így létrejött intézmények „se klasszikus nonprofit, se klasszikus közintézmények nem voltak, inkább valamilyen köztes formát képviseltek. Alapítóik jóvoltából rendelkeztek bizonyos alaptőkével, vagyonukat gyakran hagyatékok és speciális célú (például alapítványi helyek létrehozására szánt) felajánlások gyarapították, működésüket kisebb-nagyobb magánadományok segítették, de ugyanakkor városi támogatásban is részesültek”.⁷

Civilség és zsákutcs fejlesztés

A 15. század végéig a magyar gazdaság és társadalom (s következésképpen a magyar jótékonsági intézmények és önkéntes szervezetek) fejlődési útja nem különbözött lényegesen a többi európai országban lezajlott fejlődéstől. A központi hatalom a városi polgárságnál talált támogatást a földesurak és az egyház hatalmi törekvéseivel szemben, s e támogatásért olyan privilégiumokat adott cserébe, amelyek lehetővé tették, hogy Magyarországon is kezdett vehesse a „harmadik rend” kialakulása.⁸

A 16. században az egész európai fejlődés kritikus utclágazáshoz érkezett. Az új munkamegosztás és az „európai világ gazdaság” kialakulása a kelet-európai országokat perifériára szorította. Ez volt az a pont, ahol a magyarországi jótékonsági intézmények és önkéntes szervezetek is letértek az Európa fejlettebb országaiban követett útról, hogy elszenvedjék mindazokat a traumákat, s kinkindóják mindazokat a kényszermegoldásokat, amelyek „máig ható érvénnyel vannak jelen a kollektív emlékezetben, alakítják a kihívásokra adott közösségi válaszokat, így áttételesen befolyásolják a mai nonprofit szervezetek magatartását is”.⁹

A következő – Bibó István által a magyar társadalomfejlődés zsákutcsjának nevezett – két évszázad teljesen el-

lehetetlenítette a társadalom önszerveződését, az öntevékeny szervezetek normális működését. A török megszállás állandósította a második jobbágyságot, stabilizálta a fő- és köznemesi rétegeknek a Dózsa-féle parasztlázadás után létrejött (illetve megerősödött) szövetségét. A társadalmi viszonyok megmerevedtek, a városfejlődés azokon a területeken is megtorpant, amelyek nem kerültek török megszállás alá. Fejlett polgárság híján természetesen azok az önkéntes szerveződések is csökevényesek maradtak, amelyeknek a társadalom immunrendszerként kellett volna működniük a külső megszállással és belső elnyomással szemben. Nem alakulhattak ki „a szabadság kis köréi”, nem bontakozhatott ki az állampolgári öntevékenység, amely a modern nyugati társadalmakban a fejlődés egyik motorja volt.¹⁰

A helyzet a török hódoltság megszűnése után sem változott lényegesen, hiszen a Habsburgok politikája inkább fékezte a polgárosodást és a társadalom integrációját, semmint gyorsította volna. Az ellenreformáció vezető erejeként ismét államvallássá tették a katolicizmust, s ezzel nemcsak a protestáns egyházakat bénították meg, hanem a katolikus egyházat is megakadályozták abban, hogy intézményei az önkéntes szerveződések kiinduló pontjává váljanak.¹¹ Az alapítványokra vonatkozó, 1715-ből, illetve 1723-ból származó szabályozás szerint az uralkodó, illetve a helytartótanács tagjai felügyelték és ellenőrizték az alapítványok működését (lásd még alább). Az alapítványi és egyesületi élet magyarországi továbbfejlődését azonban ezt követően hosszú időre visszavetette a kiegyensúlyozatlan belpolitikai helyzet és az ország területén zajló háborúk.¹²

Civil megújulás Magyarországon. A felvilágosodás és a reformkor öntevékeny szervezetei

A török hadsereg kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után a Habsburgok hosszabb távra rendezkedtek be Magyarországon. A felvilágosult abszolutizmus első évtizedeiben végrehajtott reformok (új adórendszer bevezetése, a jobbágyság jogainak és kötelezettségeinek szabályozása, az oktatás, a szociális ellátás és az egészségügy reformja) során figyelmük a jótékonsági és önkéntes szerveződésekre is ráterelődött.¹³ A Corpus Iuris Hungarici anyagát megvizsgálva egyértelműnek tűnik az egyházi kegyes alapítványok közjogi jellege, amely alapvetően különbözik a hatályos Alkotmány elválasztási modelljétől. A korabeli közjogi jelleg alapvetően a főkegyúri jog következetes alkalmazására vezethető vissza az 1723:70. tc. alapján, amely minden kegyes alapítvány ellenőrzését az uralkodónak tartotta fenn, s „az állami hatóság az egyházi kegyes alapítványok ellenőrzésétől” csupán a 9.555/1863. számú helytartótanácsi rendelet nyomán „tekintett el”.¹⁴ Itt említendő, hogy – jóval később – az 1917. évi Codex Iuris Canonici az 1544–1551. kánonokban szabályozta a kegyes alapítványok (pia fundatiók) tevékenységét, amelyek – egyebek mellett – arra voltak rendelve,

hogy „jámbor cselekedeteket végezzenek”, aminek szokásos formája a kórházak, szegényházak, nevelőintézetek, idősök otthonai fenntartása volt.¹⁵

A levéltári források nagy részének megsemmisülése miatt főleg a 19. századtól vannak ismét alapítványokra vonatkozó információk. Balázs Magdolna kutatásából ismert, hogy a 19. századi alapítványok legnagyobb részében az adományozó – a maiakhoz hasonlóan – jótékonsági, oktatási, kulturális és tudományos célokat fogalmazott meg, és ingatlan- vagy pénztámogatás formájában igyekezett ennek feltételeit megteremteni.¹⁶ Az alapítványtételben a jótékonság, a humanitás mellett a lakóhelyhez való tartozás, sőt az önkifejezés szándéka is szerepet játszott. A nők esetében például a jó szándékú segítségnyújtás a közéletben történő részvételre, a társadalmi ismertség, elismertség növelésére is alkalmat adott. Fontos megemlíteni azt is, hogy az alapítványtétel vagy alapítványi hozzájárulás – a mai gyakorlattól eltérően – az alapító, adományozó számára semmilyen tekintetben nem járt anyagi haszonnal, köztartozásait, adóját nem csökkenthette a felajánlott ingóság vagy ingatlan ellenértékével. A jótékonsági alapítványok például eleinte többnyire árvaházak, szeretetotthonok, menhelyek létesítésére jöttek létre, szerepkörük azonban az idők folyamán – a mindenkori társadalmi szükségletek függvényében – kibővült, átalakult.

Az 1790-es években létrehozott olvasóköri körök lényegében társadalompolitikai célú egyesületek, „olyan politikai társulások voltak, amelyeknek programjában az olvasás és művelődés mint a társadalmi átalakulás eszköze és az osztrák gyarmatosítás elleni harc fegyvere kapott helyet”.¹⁷ A magyar jakobinusok mozgalmánál leleplezése és felszámolása után nemcsak az olvasóköri köröket tiltották be, hanem még a közkönyvtárak bezárását is elrendelték. Amikor a könyvtárak 1811–1812 folyamán – korlátozott számban – újra megnyílhattak, tevékenységük szoros hatósági ellenőrzés alatt zajlott, külön császári rendelet mondta ki, hogy az újonnan felállítandó kölcsönkönyvtárak „sem nyilvános olvasóteremmel, sem pedig tudományos egyesülettel nem kapcsolhatók össze”.¹⁸

A reformkor (1825–1848) felszabadultabb politikai légkörében az állampolgárok önkéntes szerveződése is új lendületet kapott. Az egyesületek, olvasóköri körök, kaszinók, irodalmi társaságok fontos bázist jelentettek az ország iparosítását, a feudális jogrendszer felszámolását és a nemzeti függetlenséget zászlajára tűző reformmozgalom számára. Az önművelési és társalgási célok mellett számos egyesület

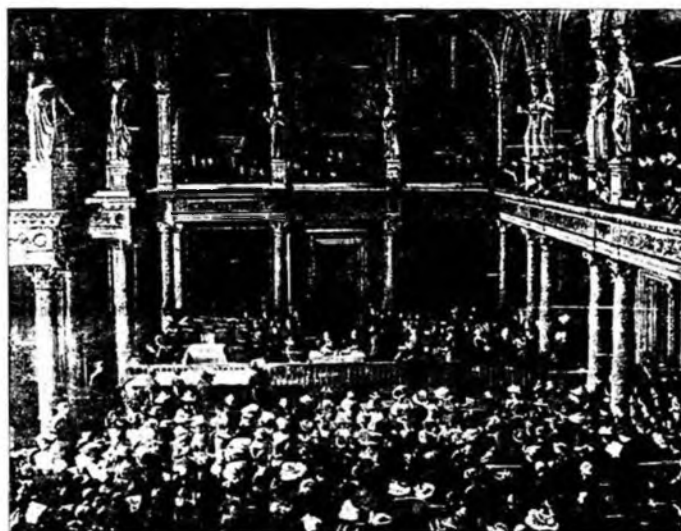
olyan egyéb polgári és nemzeti jellegű törekvéseket is megfogalmazott alapszabályaiban, amelyek tökéletesen egybevágtak „a reformpolitika művelődési, gazdasági, nevelési és emberbaráti irányával, mint pl. a mezőgazdaság, az ipar és kereskedelem fejlesztése, a szépművészetek, az irodalom és színház támogatása, a magyar nyelv kiművelése, a városiasodás és civilizálódás előmozdítása, az erény és jóízlés gyarapítása, a szegények segédelmezése stb.”.¹⁹ Bár a reformmozgalom vezető erejét a nemesség és a kialakulóban levő értelmiség alkotta, az alacsonyabb néposztályok társadalmi aktivitása is fokozódott. Az arisztokrácia és a köznemesség tagjait tömörítő egyesületek és kaszinók mellett az 1830–1840-es években egyre nagyobb számban jelentek meg a polgárság és a munkások egyesületei, mi több, a „gubás kaszinók” és a parasztok önkéntes szerveződései is.²⁰

Egyesületek és egyesületek sokasága adott lehetőséget a honpolgári aktivitásra, s utólag egy-egy szerveződés esetében alig-alig választható el a közösségi időtöltés és a politikai aktivitás eleme. Az 1830-as években különösen jellemzővé vált a civil aktivitás: „Egyesüljünk! E szó korunk jelszava, mióta azt a nemes lelkű gróf Széchenyi István kimondta. [...] Egy évtized óta mindennemű tudományos, művészeti, emberiségi és anyagi célok elérésére számos, naponként szaporodó társaságok és egyesületek alakulnak közöttünk, melyek minden osztályúakat egyesítenek kebelükben, e társulatok kizárólag egyenlőségi elven alapulnak”.²¹ Egyre több, kifejezetten politizáló csoport jött létre, például a Társalkodási Egylet, amely 1834-ben indult el. „A magyar közélet jellegzetesen reformkori jelensége a nyilvánosság robbanásszerű kiszélesedése”.²² Miként Vasvári Pál fogalmazott: „S mégis találkoznak emberek,

kik ily körülmények közt is fényt akarának árasztani a láthatárra”.²³

A társulatok (collegia) közé tartoztak az irodalmi-művészeti és tudományos társaságok, mint például az 1836-ban létrehozott Kisfaludy Társaság.²⁴ A Honi Iparvédőegylet hivatalosan 1844. október 6-án, nemesi kezdeményezésre alakult meg, de a polgárság, az iparosok, a céhlegények és a parasztok körében is komoly befolyásra tett szert. Az alakulást követő év novemberében tartott közgyűlés idején a Védegyelet már 138 regionális szervezettel dicsekedhetett, szervezeteik is valódi civil szervezetek voltak.

A nyomtatott szó szabadságát megteremtő 1848:18. törvénycikk (sajtótörvény) hazánkban első ízben deklarálta, hogy „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti”.

A Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közgyűlése 1892. február 7-én, az Akadémiai Palota dísztermében (Vasárnapi Ujság, 1892. 3. szám)

Összefoglalva: az egyesületi élet felvirágzása nem egyszerűen kísérőjelensége, hanem szerves alkotóeleme volt a reformmozgalomnak. Nem meglepő ezért, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követően a bécsi udvar mindent megtett az egyesületek feloszlátása vagy legalábbis megbénítása érdekében.²⁵

Jótekonysági és önkéntes szerveződések az önkényuralom kezdetétől a II. világháború végéig

Az 1848/49-es szabadságharc bukása után formálisan nem tiltották be az összes egyesületet, de nagy részüket gyakorlatilag felszámolták, megfélemlítették, vagy legalábbis állandó zaklatásnak vetették alá. Szinte kínálja magát a párhuzam, amelyet ezen események és az 1948 után, illetve az 1957-tel kezdődő időszakban megfigyelhető hasonló attitűdök között vonhatunk.

Az 1848 előtt létrehozott egyesületek fele mégis túlélte ezt az időszakot, volt ereje hozzá, hogy hosszabb-rövidebb szünetelés után újra kezdje működését, sőt, minden akadály ellenére, új szervezetek is alakultak. Az 1852. novemberi pátenst hatáskörű reformkorban kibontakozásnak indult egyetemi élet fejlődése kissé megtorpant, a kor légkörének megfelelően hatósági felügyelet alá került. A nálunk legjelentősebbnek tekinthető kaszinók és olvasótársaságok száma 1848 előestéjén – a mai Magyarországon területén – mintegy 180 lehetett. A kiegyezés után – az örökös tartományok törvényi szintű szabályozásától eltérően – Magyarországon az egyesülési jog érvényesülésének rendeleti úton biztosítottak működési keretet.²⁶ Az 1870-es évek végén Magyarországon már mintegy 230 kaszinó (25 000 taggal) és 460 olvasókör (31 000 taggal) működött, az egyesületek száma pedig (az ipar- és vízműtársulatok nélkül) összesen elérte a 2700-at, taglétszámuk pedig közelítette a hatszázezretet.²⁷

Különösen meggyorsult a fejlődés az 1867-es kiegyezést követően. A növekedésnek újabb lendületet adott a céhek 1872-ben bekövetkezett feloszlátása (1872:8. törvényezikk, közkeletű nevén „ipartörvény”). Maga a törvény is utalt rá, hogy a kézművesek a továbbiakban egyesületi formában biztosíthatják a szakmán belüli együttműködést, érdekeik képviselését, valamint a szociális ellátások megszervezését.

Nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogy a civil mozgalmak ez idő tájt nemzeti jelleget öltöttek. „A 48-as alkotmányreformmal megszűnt a magyar nemesi életforma gravitációs ereje, felszakadtak azok a kötelékek, amelyek a nemzetségeket a magyarsághoz fűzték, a nemzetségek idegen hatalmak befolyására a magyar nemességtől kapott szabadságot és egyenlőséget a testvériség ellen használták fel, s a nemzeti polgári osztályok kialakulásával megbomlott a nemzeti törekvések és az új magyar állam közötti egyensúly” – írta Mikó Imre.²⁸

A vizsgált időszakban a szegénygondozás terhének fő hordozói a társadalmi karitatív egyesületek voltak; a 20. század első éveiben 300–400 egyesület foglalkozott nyil-

vános segélyezéssel. A felekezeti szervezetek közül kiemelendő az 1908-ban alakult katolikus Szociális Misiótársulat, az 1891-ben létesített református Lorántffy Zsuzsanna Egyesület és a számos izraelita nőegylet. Nem elhanyagolható a világi szervezetek szerepe sem, pl. a Magyar Vöröskereszt Egylete (1879) vagy a Budapesti Általános Közjótékonyági Egyesülete (1908).

Az állam nonprofit szervezetekhez való viszonya elenmondásos volt, s ez a jogi szabályozásban is tükröződött. Bár a törvények és rendeletek egész sora (pl. a büntetésekről és vétségekről szóló 1878:5. törvény, a megyék háztartásáról szóló 1883:15. törvény, a törvényhatóságokról szóló 1886:21. törvény, a jövedelmi adóról szóló 1909:10. törvény, illetve az 9555/1863. sz., 16031/1886. sz., 16784/1900. sz. és a 10271/1924. sz. rendelet) tartalmazott olyan előírásokat, amelyek az alapítványok és közalapítványok létrehozását, működtetését, regisztrációját és kormányzati ellenőrzését szabályozták, ezek a jogszabályi rendelkezések nem álltak össze egységes szabályrendszerrel.²⁹ Betartásukra csak ritkán és részlegesen került sor, az alapítványok és az alapítványokat kezelő szervezetek döntő többsége nem a jogi előírásoknak megfelelően működött. Az egész időszakban egyetlen olyan törvényjavaslat készült (1928-ban), amely átfogó szabályozást eredményezett volna, de ezt a parlament sohasem emelte törvényerőre.³⁰

Az egyesületek jogi szabályozása sokkal szigorúbb volt. Az 1873/1394. sz. rendelet alapján az újonnan létrehozott szervezetek alapító okiratát jóvá kellett hagyatni a hatóságokkal, s a működés megkezdésére csak a jóváhagyás megérkezése után kerülhetett sor. (Rendkívül hasonló az 1980-as évek törvényerejű rendeleteinek szabályozása!) Az 1875/5008. sz. rendelet kinyilvánította, hogy „nemzeti egylet csak mint irodalmi és közművelődési egylet alakulhat; politikai és munkásegyleteknek fiókegyletek alakítása meg nem engedtetik”.³¹

A 1912:43. törvény felhatalmazta a Belügyminisztériumot, hogy megtiltsa új egyesületek létrehozását, s háború esetén akár a már korábban bejegyzett önkéntes szervezeteket is feloszlassa. *Miután a törvényt az 1914-ben kibocsátott 5735. számú rendelet hatályba léptette, két évig szigorúan tilos volt az egyletalapítás. Ezt a tilalmat az 1916/1442. számú kormányrendelet valamelyest enyhítette, de új egyesületet azután is csak a Belügyminisztérium engedélyével lehetett létrehozni. A Belügyminisztériumnak ahhoz is joga volt, hogy az állam szempontjából veszélyesnek minősített szervezetek tevékenységét korlátozza, sőt esetenként teljesen betiltssa. Ez a szabályozás – egy rövid demokratikus közjátéktól eltekintve, amikor a Károlyi-kormány az 1919. évi III. néptörvényben garantálta az egyesülési és gyülekezési szabadságot – lényegében változatlanul, egészen 1945-ig érvényben maradt. A szigorú feltételek megnehezítették, de nem akadályozták meg, hogy a magyar társadalom szinte valamennyi rétege, szakmai, vallási és életkori csoportja létrehozza (akár állami elismerés nélkül is) a maga egyesületeit. A civil szférával szembeni további bizalmatlanság jele volt, hogy rendelkeztek fokozottabb felügyeletükről és ellenőrzésükről, ami alapvetően kivételessé, méltányosságból*

gyakorolt hatósági döntéssé tette új egyesületek megalakulásának engedélyezését az alapszabály miniszteri látatamazása révén (5. 084/1919. ME és 77. 000/1922. BM számú körrendelet).

A helyhatóság rendszeresen ellenőrizte a területén lévő egyesületeket, éves jelentést készítve a belügyminiszternek szabályszerű működésükről. A rendelet értelmében „különös figyelmet kell fordítani azon egyesületek működésének és vezetésének ellenőrzésére, amelyek hatósági vagy társadalmi támogatásban részesülnek. Ennek az ellenőrzésnek ki kell terjednie annak megállapítására is, hogy az egyesület gazdálkodása az alapszabályokban meghatározott közérdekű cél megvalósítása szempontjából megfelelőnek tekinthető-e, és a kiadások, (adminisztrációs stb.) költségek arányban állnak-e az elért eredményekkel.” Az ennek meg nem felelőt feleslegesnek minősítették (181. 001/1937. BM számú körrendelet). Az általános jellegű tilalmak mellett komoly jogkorlátozást vezettek be bizonyos szerveződésekkel szemben, beleértve a faji (zsidótörvények) és a közvetlenül politikai jellegű megszorításokat is. Például az egyetemi, főiskolai ifjúsági egyesületek működését is hatósági felügyelet alá helyezték. A vallás- és közoktatásügyi miniszter látta el ezt a feladatot, így megállapíthatta, hogy „egyetemi és főiskolai hallgató milyen előfeltételek esetében lehet tagja egyetemi vagy főiskolai hatóság alatt nem álló egyesületnek vagy egyesületi jellegű szervezetnek”. (Az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló 1940:39. tc.)

Az 1920-as, 1930-as és 1940-es években a „szegénygondozás személyi és anyagi terheinek nagyobbik részét továbbra is a magánjótékonykodás, főleg az egyesületi karitás vállalta magára”. Az 1930-as években mintegy 900 társadalmi egyesület működött országosan ezzel a céllal: Budapesten 77 egyesület és nagyszámú egyházközség foglalkozott szegénygondozással, s közülük 13 még népkonyhát is üzemeltetett.³²

Az egyesületek szerepköre és a tevékenységeikben részt vevők száma a kiegészítést követő időszakban folyamatosan bővült. A feudalizmusból lassan kibontakozó országban zajló társadalmi és kulturális differenciálódás, az elkésett polgárosodás folyamata a társadalom önszerveződésében is éreztette hatását. Az újonnan (vagy újra) formálódó rétegek magától értetődően hozták létre önkéntes szervezeteiket, amelyek nemcsak a csoportidentitás erősítését szolgálták, hanem egy sor érdekvédelmi, szociális, kulturális és szabadidős tevékenységet is folytattak. A nemesek, értelmiségiek és a városi polgárok már korábban is működő szervezetei mellett (és részben valószínűleg azok mintájára) a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben sorra jöttek létre a munkások, kézművesek és a falusi lakosság egyesületei is. Ennek köszönhető, hogy az egyesületi szerveződés a két világháború közötti időszak Magyarországon már valódi tömegjelenséggé, a társadalom mindennapi életének részévé vált.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a második világháborút megelőző időszakban Magyarországnak már fejlett egyesületi szektora volt. Viszonylag csekély volt ugyanakkor az a szerep, amelyet az egyesületek a szol-

gáltatásokban játszottak. 1932-ben az egészségügyi és szociális területen az összes egyesület egyötöde működött, de ezek főleg önszervező egységek voltak. A valódi jótékonyossági szervezetek aránya alig érte el a 6%-ot,³³ s tevékenysége gyakorlatilag a városi szegények megsegítésére korlátozódott. Az oktatásban részt vállaló egyesületek rendkívül alacsony aránya 1878 és 1932 között még csökkent is.³⁴

Más volt a helyzet az alapítványok esetében, amelyek hagyományosan igen erősen kötődtek a jótékonyossági célokhoz, s ugyanakkor – tagság híján – kevésbé játszhattak aktív társadalomszervező szerepet. Természetükből adódóan az alapítványok elsősorban támogatóként, finanszírozóként vettek részt a társadalmi szolgáltatások fejlesztésében. Rendkívül gyakori volt, hogy a legkülönbözőbb jóléti szolgáltatások a magánalapítványok és az állami intézmények együttműködése nyomán jöttek létre. Az alapítványi támogatások, valamint a magánadományok és a hagyatékok jelentős része az állami fenntartású szociális és oktatási intézmények munkáját segítette. A közoktatásban működő „alapítványi ágyak”, az iskolákban, egyetemeken, árvaházakban, szerzetesotthonokban, menhelyeken található „alapítványi helyek” hétköznapi jelenségnek számítottak. Az sem volt ritkaság, hogy – éppen fordítva – a kormányzat járult hozzá anyagi eszközökkel, vagy telek, épület biztosításával az alapítványi szolgáltató szervezetek létrehozásához.³⁵ Az erők egyesítésének szándéka már azokban a rendeletekben is megmutatkozott, amelyekkel az 1920-as években az adománygyűjtést próbálták szabályozni, de különösen világosan fogalmazódott meg az – Egri Norma, majd Magyar Norma néven ismertté vált – új szociálpolitikai modell bevezetése során.³⁶ Az új modell kiinduló feltevése az volt, hogy az egyházak, az önkéntes szervezetek és a hatóságok együttesen nagyobb valószínűséggel tudnak megbirkózni az egyre terjedő szegénységgel, mint bármelyik szereplő külön-külön. Bevezetését – ún. Magyar Normaként – a 1936/172.000-os belügyminiszteri rendelet írta elő a városok számára, s – főszolgabírói engedéllyel – a nagyobb községek számára is lehetővé tette.³⁷

A hagyományos közösségek viszonylag gyors bomlása már a korai háborús években elkezdődött. A leventemozgalmak már 1941–1942-ben megindította a támadást a nem katonai jellegű és akkor még igen gazdag, sokszínű ifjúsági mozgalmak és szervezetek ellen.³⁸ Ezzel párhuzamosan pedig egyes közösségek társadalmi szerepvállalásának korlátozására, illetve a későbbiekben egy teljes népcsoport fizikai megsemmisítésére is sor került.

Egyesületek és társadalmi szervezetek a II. világháború után és az államszocializmus időszakában

Az 529/1945-ös kormányrendelet feloszlatta a szélsőjobb oldali szervezeteket, a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény pedig kimondta az egyesülési szabadságot, sőt, az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. évi X. törvény kidolgozta – egyebek

mellett – az egyesülési jog megsértése (ide értve annak akadályozását is) esetén alkalmazandó szankciók rendszerét is. *A gyakorlat és a jog által biztosított lehetőségek között egyre nagyobb lett a távolság. 1947-től az autonóm szervezetektől szabadulni igyekeztek, meglehetősen változatos eszközök alkalmazásával. Az állami tulajdonba vétel, a törvénnyel létrehozott köztestület vagy átalakított, központilag megszabott működési rendszer éppúgy szerepelt az eszközök között, mint a telekkönyvi törlés vagy a feloszlítás. A be nem tiltott szervezetek tehát teljes párt- és állami ellenőrzés alá kerültek, akárcsak a felülről, mesterségesen létrehozott új típusú „társadalmi szervezetek”, amelyek azonban állami támogatásban részesültek.*

A szervezetileg is összefogott, hagyományos közösségek bomlása az 1940-es évek második felében felgyorsult. A KALOT-nak (Katolikus Agrárfiújsági Legényegyesületek Országos Testülete) mintegy félmillió tagja és 3000-nél is több helyi szervezete volt a harmincas évek végén, s még 1946. júliusi feloszlításakor is 631 helyi szervezetet tartott fenn. Leányegyesületi testvér-szervezetének, a KALÁSZ-nak 1940-ben mintegy 950, 1946-os feloszlításakor pedig még mindig 576 helyi szervezete működött. S akkor még nem is szóltunk a KIOÉ-ról, a Soli Deo Gloriáról, illetve a Cserkész Szövetségről.³⁹

Az egyesületek többségét szétzilálták és feloszlatták, a betiltásokat túlélő szervezeteket pedig teljes párt- és állami ellenőrzés alá vonták. Az új öntevékeny szervezetek létrejöttét hatalmi eszközökkel akadályozták, helyettük inkább művi úton hoztak létre felülről irányított, úgynevezett társadalmi szervezeteket.⁴⁰ „A közösségek elburjánzása csak megnehezítene a döntést, megzavarná az igazgatást, áttekinthetetlenebbé tenné a társadalmi rendet” – írja le Hankiss Elemér a kor gondolkodásmódját.⁴¹

A kor átalakuló közösségeinek jellemzéséhez nagy segítségünkre van a közvetlen és eszmei közösségek közötti különbségtétel. Az eszmei közösség tagjai térben egymástól távol is élhetnek: a közös értékek és célok tudata köti össze őket, anélkül, hogy feltétlenül ismernék egymást személyesen is. Igaz volt ez a vallásfelekezetekre vagy éppen a humanista mozgalom 16. századi „tagjaira” is,⁴² de az internacionalista törekvések egészen új jelentéstartalmat kölcsönöznek a fogalomnak, különösen egy olyan társadalmi közegben, ahol a múlt szerves struktúráinak totális felszámolása az elsődleges cél. Természetesen az új korszak csoport- és személyközi viszonyaiban nem csu-

pán új folyamatok megjelenése, hanem „hagyományos” jelenségek kiépülése is megfigyelhető: Johan Galtung például „újfeudális” szerveződésnek nevezi a személyi függőségek és kapcsolatrendszerek államszocializmusban is kiválóan felismerhető rendszerét.⁴³

Az alapítványokat a hatalom még az egyesületeknél is nagyobb gyanakvással kezelte, amennyiben „a központi hatalom szemszögéből az alapítvány veszélyt jelent, hiszen elkülönített vagyona befolyást biztosít számára, mégpedig éppen azokon a területeken (oktatásban, kultúrában, társadalompolitikában), amelyeket az állam ellenőrzése alatt szeretne tartani.”⁴⁴ A Rákosi-rendszer az alapítványokat megszüntette, sőt az alapítványi formát is kiiktatta a magyar jogrendszerből. A Gazdasági Főtanács 474/1948-as számú határozata elrendelte a közalapítványok megszüntetését és az állami költségvetésbe való beolvasztását, a magánalapítványok létrehozását, illetve működését pedig a 2/1949-es számú törvényerejű rendelet az alapítólevélben megfogalmazott cél szerint illetékes miniszter jóváhagyásához köthette. Ilyen engedély kiadására azonban nem került sor.

A Polgári törvénykönyv, az 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban Ptk.) az akkori jogi fel-

fogásból kiindulva a magánszemélyek vagyonának közszolgáltatásra rendelkezését a közérdekű kötelezettségvállalás intézményének bevezetésével kívánta megoldani, amely részben hasonlított az alapítvány jogintézményéhez, de a közérdekű célú kötelezettségvállalással új jogalany nem jött létre. Az alapítványrendelet a Ptk. 1987. évi módosításával vált újra lehetővé. Az 1987. évi 11. számú törvényerejű rendelet a Ptk. 74/A §–74/F §-ai beiktatásával lehetővé tette, hogy magánszemély és jogi személy tartós közérdekű célra alapító okiratban alapítványt hozzon létre. Az alapítvány jogi személyiségét a törvény deklarálta.

Az 1949. évi Alkotmány kizárólag a „dolgozók” számára garantálta az egyesülés szabadságát. A belügyminiszter a 7330/1946. M.É. sz. rendelet felhatalmazása alapján sorra tiltotta be mindazokat az egyesületeket, amelyek nem állami kezdeményezésre születtek.⁴⁵

Az 1956-os intermezzót követően az 1972. évi alkotmánymódosítás a „dolgozók” helyett immár az állampolgárok egyesülési szabadságát ismerte el, de nem változtatott az egyesülési jog gyakorlására vonatkozó részletszabályokon. Így hatályban maradt az egyesületekről szóló 1970. évi 35. törvényerejű rendelet is, amely előírta, hogy az egyesületek megalakítása érdekében végzett

KALOT. Hét esztendő – Pater Nagy Tőhötöm könyvének címlapja

A Soli Deo Gloria Református Diákmozgalom bulatonszárszói konferenciájának résztvevői, 1928

szervezőmunka megkezdését is be kell jelenteni az egyesületi cél szerint illetékes államigazgatási szervnek. Mi több, tíz évvel később újabb, további szigorításokat tartalmazó törvényerejű rendelet született (az egyesületekről szóló 1970. évi 35. törvényerejű rendelet módosításáról és egységes szövegéről szóló 1981. évi 29. tvr. – lásd még alább). Ennek értelmében az illetékes hatóság már a szervezést is megtilthatta, ha az egyesület célját az állami, társadalmi, gazdasági renddel ellentétesnek ítélte.

Az állampolgárok szinte kizárólag a rendszer képviselői szemében is ártatlannak látszó, politikailag semleges – leginkább közművelődési és szabadidős (sport) – egyesületeket hoztak létre.⁴⁶ „A csoport- és egyéni érdekek kifejezésében fontos szerepük van a társadalmi és tömegszervezeteknek, mozgalmaknak, így mindenekelőtt a szakszervezeteknek, a szövetkezeteknek, az ifjúsági szervezeteknek. A párt és a kormány, valamint e szervezetek képviselői közötti különböző szintű rendszeres eszmecsere hozzájárulnak az érdekek áttekintéséhez és egyeztetéséhez, ami pártunknak már hosszú idő óta természetes és bevált gyakorlata” – fejtette ki Kádár János, az MSZMP KB akkori első titkára.⁴⁷ „A tömegszervezeteket és -mozgalmakat a párt elvi, politikai eszközökkel irányítja” – szögezte le az MSZMP XII. kongresszusa, fenntartva a párt „forradalmi élcsapat” jellegét. „A tömegszervezetek elsősorú feladata, hogy változatos formában, minden réteghez eljutva mozgósítsanak az időserű politikai, társadalmi, gazdasági teendők jobb elvégzésére, és képviseljék tagságuk érdekeit.”⁴⁸

Az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől a hatóságok a látszat szerint politikailag kifejezetten semleges állampolgári szerveződések (ifjúsági klubok, filmklubok, amatőr színjátszó csoportok, értelmiségi körök, táncházak stb.) is gyanakodva figyelték, de betiltásokra egyre ritkábban került sor. Az 1980-as évek elején éledező mozgalmak hatására az Elnöki Tanács az egyesületekről

szóló 1970. évi 35. tvr.-t az 1981. évi 29. és az 1983. évi 27. törvényerejű rendeletekkel módosította. Tette ezt oly módon, hogy már a szervezési munka is csak a hatóság előzetes írásbeli engedélye alapján vehette kezdetét, továbbá a tényleges egyesületi munka csak az alapszabály hatóság általi jóváhagyását, illetve a tényleges bejegyzést követően indulhatott meg. Tette mindezt a bírósághoz fordulás lehetővé tétele nélkül, azaz a hatóság következmények nélkül, adminisztratív módon megakadályozhatta az egyesületek létrejöttét.⁴⁹

Kisebbségi konfliktusok és időszakos tiltások közepette, de még a későbbi rendszerváltó ellenzék legkülönbözőbb szervezeteinek (SZETA, népfőiskolák, repülő egyetemek) működését is megtűrte – elviselte, föllángolással akadályozta a hatalom.

Az alapítványok jogi „rehabilitációja” már a politikai változások előtt, 1987-ben megtörtént, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1987. évi 11. számú törvényerejű rendeletével az intézmény ismét bekerült a Polgári Törvénykönyvbe.

Két évvel az alapítványi forma hivatalos elismerése után a Parlament az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvényt is elfogadta, s ezzel megteremtette az egyesülési szabadság törvényi garanciáit. A törvény 1. §-a kimondja, hogy „az egyesülési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog, amelyet a Magyar Köztársaság elismer, és biztosítja annak zavartalan gyakorlását. Az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetve közösségeket hozzon létre, vagy azok tevékenységében részt vegyen.”

Az egyesülési jogról szóló törvény hatályon kívül helyezte a korábbi törvényerejű rendeleteket, valamint módosította a Ptk.-t. Ekkor szűnt meg a közvetlen államigazgatási felügyelet is az egyesületek felett. A köztársasági alkotmány(reform) elfogadásával (az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. tv.) a változás abban fog-

lalható össze, hogy az egyesület elnyerte az alkotmányosságnak megfelelő szervezeti, gazdasági és társadalmi autonómiáját, ám a szabályozás a szükségesnél is szűkszavúbban (például a Ptk.-ban összesen három szakaszban) rendelkezett az egyesületekről és a társadalmi szervezetekről.

Az alapítványok és egyesületek jogi státusának rendezése tehát megelőzte a politikai rendszerváltást, ami arra utal, hogy a civil szféra fejlődése nem csupán következménye, hanem – legalább részben – előkészítője is volt a bekövetkezett változásoknak.⁵⁰

A civil társadalom fogalma a Kádár-rendszerben

A *civil társadalom* mint kulcsfontosságú fogalom már a kádári autoritárius rendszerben felmerült, amikor a „demokratikus szereplők önmagukat akarták megérteni, továbbá fontos változó a demokratikus átmenet problémáinak újabb elemzéseiben is”.⁵¹ Ez utóbbi elemzések középpontjában az autoritárius uralomból való átmenet áll, az az átmenet, amely két – kevésbé mesterkéltszerű – szakaszra bontható. Az első a „liberalizáció” időszaka (amely az egyéni és csoportjogok helyreállításával, illetve kiterjesztésével határozható meg), majd ezt követi a második: a „demokratizáció” szakasza. A magyarországi átmenet eredményessége (értve ez alatt az 1989–1990-es rendszerváltozást) is erősen függött a „civil társadalom” feltámadásától. A különböző elemzésekben a használt fogalom a formalizált csoportok és társulások azon hálózatát jelenti a családok, a kiscsoportok, valamint az egyértelműen „államinak” tekinthető szervek, szervezetek „között”, amely közvetít az EGYÉN és az ÁLLAM, a magán- és a közösségi szféra között. Az átmenet magyar társadalmának szerveződése, eltérően a klánoktól, maffiáktól, klikkektől, páholyoktól, illetve földalatti mozgalmaktól, már rendelkeznek egy nyilvános, polgári minőséggel, amely összefügg a „létezés elismert jogával” és azzal a képességgel, hogy „nyíltan megvitassák [...] a közös ügyeket, és nyilvánosan fellépjenek a jogos érdekek védelmében.”⁵² Mások az érdekképviselet mellett hangsúlyozzák az önkifejezés fogalmát, vannak, akik a civil társadalom feltámadását úgy értelmezik, hogy az erőteljesen mobilizált és koncentrált formában éri el csúcspontját, amit a „tömegek mozgósításával” és „népi megmozdulással” jellemeznek, amikor is a „civil társadalom különböző rétegei és szintjei átmenetileg egyetlen kollektív azonosságot fejlesztenek ki”.⁵³

Az említett tömeg fogalma maga is kettős értelemben használatos.⁵⁴ Egyrészt: a liberalizálódó kádári autoritárius államban a civil társadalom jellegzetes és jól elkülönülő rétegei mozdulnak meg: értelmiségi csoportok, középosztálybeli (!) szervezetek, emberi jogi szerveződések, szakmai egyesületek, az ipari munkásság mozgalmi stb. Ezek a csoportok, társaságok, szervezetek a demokratikus átmenet „olvasztótégelyében” sem olvadnak egyetlen alakatlan tömeggé. Másrészt, a főnixként feltámadó civil társadalom fórumai jellegzetesen „nyilvánosak” és nem „tömegesek”, amennyiben világossá válik, hogy a párt-

kon innen és túl „az állampolgárság gyakorlása és tanulása a mindennapos gondok megtárgyalása által virágozhat fel”.⁵⁵

Van egy lényeges szempont, amely arra ad magyarázatot, miért nem volt a rendszerváltásnak, a politikai átmenetnek széles, minden társadalmi rétegre, csoportra kiterjedő bázisa: „Az a tény, hogy az értelmiség az emberiség történetében először uralmon levő társadalmi osztállyá válik, megakadályozza ellentétes osztályideológiák kialakulását, valamint az elnyomott osztályok organikus értelmiségének létrejöttét”.⁵⁶ Az átmenet egyik legsarkosabb kérdése a paraszti, illetve munkástömegek identitástudatának problematikája. A kádári szocializmus ideológusainak érvelése meggyőzően hatott, végső soron a munkásosztályé a hatalom, ezért nincs már szükség külön munkásszervezetekre. A modern, gondoskodó, ateista állam címszava alatt a szociális kérdések csaknem teljes együttese is kikerül az egyéni és közösségi felelősségtudat köréből, a szakszervezetek érdekvédelmi, aggregáló és képviselői szerepvállalása fokozatosan elhal, átadva helyét a munkásokat ellenőrző (!) testületeknek, amelyek már csak nevükben szakszervezetek. Ezeknek a szakszervezeteknek talán legerősebb diszfunkciója, hogy az ágazati minisztertől a segédmunkásig mindenkit „tömörítenek”, megakadályozva ezzel a munkásság számára önálló értékek képviseletét, illetve egy szerves fejlődés nyomán kialakuló munkásarisztokrácia megjelenését. Szelénycsik kell hivatkoznom, aki szerint „a munkások [Magyarországon] érzékelnek osztálydichotómiát, erős köztük az azonoság érzése, sőt képesek felismerni az osztályviszonyok konfliktusos jellegét is, ám az osztály totalitásának érzése, bármely alternatíva képe hiányzik belőlük”.⁵⁷

A *civil társadalom hazai fogalma* az elmúlt három évtized magyar irodalma alapján a következő definícióban foglalható össze (erős leegyszerűsítéssel): *A szociológiában és a politikai irodalomban gyakran használt fogalom, amely az államhatalomtól elkülönült, attól függetlenedni képes polgárok önszerveződő közösségére utal.* A civil társadalom eszméjének e megfogalmazásaiban súlyponti elem, hogy az emberek igenis képesek életüket és tevékenységüket az államhatalom beavatkozása nélkül is összehangolni, adott esetben érdekeiket az állammal szemben is megvédelmezni, illetve korlátozni az államhatalom túlzott kiterjedését.⁵⁸

Összefoglalás, avagy a civil (önkéntes) szervezetek magyarországi történetének főbb történelmi jellegzetességei

A magyar – mai fogalmaink szerinti – civil/nonprofit szektor fejlődését történetileg a megszakitottság és egy részlegesen szervesnek mondható intézményesülés jellemezte. A rendszerváltást követő évek nonprofit szektorának fejlődését nemcsak a megelőző évtizedek, de a korábbi évszázadok során kialakult viselkedésminták is számottevően befolyásolták és befolyásolják. A jelenleg

zajló folyamatok megértésére is csak akkor van esélyünk, ha sikerül megragadnunk a történelmi tapasztalatok azon elemeit, amelyek máig ható érvennyel vannak jelen a kollektív tudatban, azaz a „mai problémák és fejlődési perspektívák szempontjából is kiemelkedő jelentőségűnek” látszanak.⁵⁹

Az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködésnek már a történelmi időkben is négy igen fontos területe volt, nevezetesen:

- a) a szociálpolitika kidolgozása,
- b) a jóléti szolgáltatások finanszírozása,
- c) a tényleges szolgáltató tevékenység és
- d) a szabályozási keretek kialakítása.

Az állam „soha nem volt abban a helyzetben, hogy a társadalompolitikát egyedül alakíthatta volna, bár többször tett (néha igen erőszakos) kísérletet ennek a szerepnek a kisajátítására. Az első évszázadokban a szociális és az oktatási szolgáltatások fejlődésének irányait a legfontosabb szolgáltatók és finanszírozók határozták meg, így az egyháznak, a királyoknak, s valamivel később már a városi magisztrátusoknak és a céheknek is megvolt a maguk befolyása. Mivel a kormányzat pozíciói a későbbi századok során fokozatosan erősödtek, a társadalmi beleszólás technikáinak is fejlődniük kellett.”⁶⁰

Bármely történelmi időszakot vizsgáljuk is, az önállóságra (autonómia) irányuló szándékok valamilyen mértékű jelenléte és a külső – közvetve vagy közvetlenül az állam által biztosított – pénzügyi eszközök iránti igény sajátos kettőssége (kettős szorítása) megfigyelhető a vizsgált szerveződések vonatkozásában. A közvetlen és közvetett állami támogatások már a középkorban is széles körben ismertek voltak, a jótékonyági intézmények munkáját királyi adományok, különböző kiváltságok és adókedvezmények segítették. „Az első (egyházi működtetésű) iskolák anyagi alapjait Szent István király nagyvonalú adományai teremtték meg. IV. Béla még a tatárjárás előtt felmentette az ország valamennyi kórházát a bordézsma fizetése alól. Az állam a nonprofit szervezetek támogatásában azóta is ugyanezeket a finanszírozási technikákat alkalmazza, csak annyi változott, hogy gazdagodtak a konkrét megjelenési formák, s a rendszerbe beépültek bizonyos garanciális elemek is.”⁶¹ Az egyedi döntéseken alapuló állami adományokat az idők során egyre inkább kiegészítették a rendszeres, sőt esetenként már szerződésben garantált kormányzati támogatások is. A nonprofit szektor állami támogatásának mai technikái közül valójában csak az adományozó által igénybe vehető adókedvezményeket lehet igazán újnak mondani.”⁶²

A katolikus egyház primátusa mellett a királyi hatalom egyrészt a királyság fennállta alatt mindvégig megpróbált garanciákat teremteni arra, hogy az egyház jövedelmeinek meghatározott hányadát mindenképpen a szegények gondozására fordítsa, másrészt maga is számos jótékonyági intézményt alapított és támogatott. Továbbá a szabad királyi városok polgárainak az előjogok egész sorát biztosította, ezzel képessé téve őket arra, hogy létrehozzák azokat a világi jótékonyági intézményeket, amelyek már nem tartoztak a katolikus egyház befolyása alá.⁶³ A protestantizmus terjedésével párhuzamosan a katolikus egyház

a szegényügy és az egészségügy kérdései mellett (s részben helyett) egyre inkább az oktatásra összpontosította a figyelmét, mint olyan stratégiai területre, ahol híveket lehetett toborozni (vagy – az adott körülmények között – inkább visszahódítani).

Lényeges továbbá annak rögzítése, hogy az egyház által közvetlenül vagy tanítása révén közvetetten más szervezeteken keresztül is érvényesülő igények és elvárások mellett a 19. századtól a hazai civil társadalom fejlődésének egyik lényeges „feszítőereje” a nemzetiségi mozgalmak kialakulása és fejlődése is.

Az állam és az önkéntes szerveződések közötti viszony történelmi alakulását – mindvégig – a hullámzás, az együttműködés és a szembenállás legkülönbözőbb kombinációi jellemzik.⁶⁴ Az 1980-as évek elejére világossá vált a hatalom és a társadalom látszategységének felbomlása; megindult a (civil) „társadalom leválása a hagyományos gondoskodó államról”.⁶⁵ Ez az időszak a társadalom „kettéválásának” ideje is; kialakult egy alternatív vagy „politikai” civil társadalom,⁶⁶ amelynek tagjait elsősorban a „kritikai nyelv kultúrája” kötötte össze, s részben emiatt, részben konspiratív-illegális módszereik okán képtelenek voltak szélesebb körben is terjeszteni társadalmiszervezési és etikai normáikat (mintáikat). Az 1980-as években a civil társadalom fogalma – mely éppen az említett értelmiségi csoportok révén került be a közbeszédbe – radikálisan politikai töltetű volt: uralomellenesség, részvételi alapú bázisdemokrácia, harmadikutasság jellemezte.⁶⁷

Voltak időszakok, amelyek során – politikai okok folytán – nem volt jogi természetű lehetőség mai értelemben vett civil szervezetek alapítására (1914–1916), illetve a szabályozás formailag lehetővé tette ugyan, ám adminisztratív úton a gyakorlatban ellehetetlenítették az új alapításokat vagy a már működő szervezetek tevékenységét.

A szocializmus időszakában mesterségesen létrejövő kollektívák⁶⁸ egyrésztől nem válhattak igazi közösséggé, másrészt azonban az alternatív mozgalmak egy része éppen az eredetileg a rendszer támaszaként mesterségesen létrehozott társadalmi szervezetek (Hazafias Népfront, KISZ-szervezetek) égisze alatt kezdte el bontogatni szárnyait.

A civilség hazai (és tágabb Közép-Kelet-Európai térségbeli) fejlődéstörténete részben annak is magyarázata, hogy az új közép-európai demokráciák miért nem a széles társadalmi részvételen alapuló, kifinomult társadalmi koordinációs eljárásokra és intézményrendszerre építették az 1989 utáni politikai rendszert, a parlamentarizmust a politikacsinalás parlamenti monopóliumaként értelmezve. Anheier és Seibel kutatásaik során azt is megállapították, hogy a rendszerváltás idején az állam és a társadalom kapcsolatát a kooperatív szegmentáció jellemezte, bázisát értelmiségi körök alkották, vállalkozói jellegű volt és a szektor tipikus szervezetei a szolgáltató alapítványok voltak.⁶⁹

Az egyik legjelentősebb hazai szerző, Kuti Éva az egyik legtartósabb – a vizsgált időszak utáni eseményso-rokat is magában foglaló – tendenciának a fentiekben túl a mindenkor szabályozások esetleges, inkohere ns voltát tekinti: „Úgy tűnik, hogy a valóban testre szabott és átfó-

gó szabályozás hiánya krónikus betegsége a magyar nonprofit szektornak. Az átlátható, tartósan és következetesen érvényesített, minden szervezetre egyaránt vonatkozó

szabályok hosszú ideje szükségesek lennének, de még a mai napig sem születtek meg. Kérdés, hogy valaha is előállhat-e egy ilyen „ideális” állapot?”⁷⁰

RIXER, ÁDÁM

Die allgemeine und juristische Bedeutung der Zivilgesellschaft in Ungarn von den Anfängen bis 1989

(Zusammenfassung)

In Ungarn erschienen schon zur Zeit der Entstehung des unabhängigen Staates Institutionen, die als Vorgänger der heutigen Non-Profit-Organisationen betrachtet werden können und sogar die Keimzellen jener Zusammenarbeit, die heutzutage als Arbeitsteilung zwischen dem Regierungs- und Non-Profit-Sektor bezeichnet wird. Bis zum Ende des 15. Jahrhunderts unterschieden sich die Entwicklungswege der ungarischen Wirtschaft und Gesellschaft (und folglich der Wohlfahrtseinrichtungen und Freiwilligenorganisationen) nicht erheblich von der Entwicklung in den anderen europäischen Staaten. Die Herausbildung der „europäischen Weltwirtschaft“ im 16. Jahrhundert drängte die osteuropäischen Staaten auf die Peripherie. Das war der Punkt wo auch die Wohlfahrtseinrichtungen und Freiwilligenorganisationen in Ungarn von dem in den besser entwickelten Staaten Europas gefolgten Weg abwichen, um die Traumata zu erleiden und die Zwangslösungen zu erkämpfen, die „mit bis heute wirkender Geltung im kollektiven Gedächtnis präsent sind und die gesellschaftliche Antwort auf Herausforderun-

gen prägen, und mittelbar auch das Verhalten der heutigen Non-Profit-Organisationen beeinflussen“. Der Tätigkeitsbereich der Vereine und die Zahl der Mitwirkenden an deren Tätigkeit erweiterten sich stets im Zeitraum nach dem Ausgleich 1867. Die gesellschaftliche und kulturelle Differenzierung im aus dem Feudalismus langsam herauswachsenden Land, das Prozess der verspäteten bürgerlichen Entwicklung ließ ihre Wirkung auch in der Selbstorganisation der Gesellschaft spüren. Die sich neu (oder wieder) formierende Sichten gründeten selbstverständlich ihre Organisationen, die nicht nur die Stärkung der Gruppenidentität dienten, sondern verrichteten eine Reihe von Tätigkeiten im Bereich der Interessenvertretung, der sozialen Fürsorge, der Kultur oder der Freizeitgestaltung. Der Aufsatz analysiert am detailliertesten die Regelung und politische Praxis des Zeitalters der Staatssozialismus, mit besonderen Hinblick auf die Tatsache, dass die „Kontinuität der Werten des Zeitalters der Staatssozialismus in den Tiefstrukturen“ die Praxis der Freiwilligenwesen und der Selbstorganisation in Ungarn bis heute stark prägt.

Jegyzetek

- ¹ Máté evangéliuma 7:12.: „Mindazt, amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük. Ez a törvény és a próféták”. (*Újszövetségi Szentírás*, Róma, 1978. Békés-Dalos-féle fordítás)
- ² Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak...* (Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 1998, 18. p.)
- ³ Kecskés László: *Az alapítványi jog fejlődése* (Magyar Jog, 1988, 2., 110. p.)
- ⁴ Uo.
- ⁵ Somogyi Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye* (Budapest, Stephaneum, 1941, 20. p.)
- ⁶ Kuti: i. m., 20. p.
- ⁷ Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon* (Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 1977, 17. p.)
- ⁸ Kuti: i. m., 23. p.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Kuti: i. m., 24. p.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Bocz János: *A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon. A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig* (PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskola, Budapest, 2009, 119. p.)
- ¹³ Kuti: i. m., 25. p.
- ¹⁴ Szurómi Szabolcs: *A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében* (Jogtörténelmi Szemle, 2004. I., 17. p.)
- ¹⁵ Szurómi: i. m., 16. p.
- ¹⁶ Balázs Magdolna: *Az alapítványi élet indulása Magyarországon* (Esély, 1991. I., 22–40. p.)
- ¹⁷ Kuti: i. m., 27. p.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Kuti: i. m., 28. p.
- ²¹ Horváth Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc*. Válogatott írások (Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 25. p.)
- ²² Mezzy Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet* (Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 199. p.)
- ²³ Uo.
- ²⁴ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1999, 55. p.)
- ²⁵ Kuti: i. m., 29. p.
- ²⁶ Gyáni Gábor–Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete* (Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 106. p.)
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1944, 39. p.)
- ²⁹ Kuti: i. m., 34. p.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo.
- ³² Gyáni–Kövér: i. m., 377. p.
- ³³ *Magyar statisztikai évkönyv* (Budapest, 1934, 70. p.)
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Kuti: i. m., 37. p.
- ³⁶ Kuti: i. m., 39. p.
- ³⁷ Csizmadia: i. m., 95. p.
- ³⁸ Hankiss Elemér: *Kelet-európai alternatívák* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989, 67. p.)
- ³⁹ Hankiss: i. m., 68–69. p.
- ⁴⁰ Kuti: i. m., 45–46. p.
- ⁴¹ Hankiss: i. m., 70. p.

- ³² Hankiss: i. m., 66. p.
- ³³ Galtung, Johan: *Feudal Systems, Structural Violence and the Structural Theory of Revolution* (Peace and Social Structure, 1978. 3., 51–73. p.)
- ³⁴ Kuti: i. m., 46. p.
- ³⁵ Kuti: i. m., 48. p.
- ³⁶ Kuti: i. m., 49. p.
- ³⁷ Kádár János: *A szocializmus megújulása Magyarországon*. Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986 (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 262. p.)
- ³⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa. 1980. március 24–27.* (Az MSZMP kiadványa, Budapest, 1980, 138. p.)
- ³⁹ Hankiss: i. m., 100–101. p.
- ⁴⁰ Kuti: i. m., 53. p.
- ⁴¹ Arató András–Jean Cohen: *Civil társadalom és demokratikus ámenet Latin-Amerikában és Kelet-Európában* (Mozgó Világ, 1992. 7., 17. p.)
- ⁴² Kis János: *Korlátainkról és lehetőségeinkről*. In: *A monori tanácskozás* (Illegális kiadvány, 1985, 8. p.)
- ⁴³ Szilágyi Ákos: *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl (A negatív utópiák társadalomképe)* (Budapest, Magvető Kiadó, 130. p.)
- ⁴⁴ Kis János: i. m., 8. p.
- ⁴⁵ Kis János: i. m., 10. p.
- ⁴⁶ Konrád György–Széclényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatárhoz* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1989, 112. p.)
- ⁴⁷ Széclényi Iván: *Új osztály, állam, politika* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990, 44. p.)
- ⁴⁸ Lásd még: Ágh Attila: *Az önszabályzó társadalom* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1989)
- ⁴⁹ Kuti: i. m., 53. p.
- ⁵⁰ Kuti: i. m., 58. p.
- ⁵¹ Kuti: i. m., 60. p.
- ⁵² uo.
- ⁵³ Kuti: i. m., 53. p.
- ⁵⁴ Kuti: i. m., 56. p.
- ⁵⁵ Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992, 32. p.)
- ⁵⁶ Csizmadia Ervin: *A társadalom és a mai rendszer* (Valóság, 1991. 4. sz.)
- ⁵⁷ Györffy Gábor: *A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük*. In: Török Marianna–Vincze Krisztina (szerk.): *Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára* (NIOK–Soros, Budapest, 1998, 19. p.)
- ⁵⁸ Hankiss: i. m., 70. p.
- ⁵⁹ Anheier, Helmut–Seibel, Wolfgang: *A nonprofit szektor és a társadalmi átalakulás* (Európa Fórum, 1993. 3., 27. p.)
- ⁶⁰ Kuti: i. m., 61. p.

Az ujj- és tenyérmomatok büntügyi célú felhasználásával foglalkozó daktiloszkópia hazai bemutatását célzó kriminalisztikai profilú művek, vagy akár népszerűsítő cikkek szinte bizonyosan és visszatérően tartalmaznak két nevet. Az egyik egy személynév: dr. Pekáry Ferenc rendőrkapitányé, aki a daktiloszkópia tudományát 1902-ben Londonból hazahozta, a másik egy földrajzi név: Dános, ahol 1907-ben egy borzalmas négyes rablógyilkosság történt, amelynek vándorcigány elkövetőit az akkor már a budapesti rendőrkapitányságon alkalmazott daktiloszkópiának (is) köszönhetően sikerült felelősségre vonni.

Volt azonban valaki, akinek neve a nagyközönség számára ismeretlen, és sajnos a kriminalisztika művelőinek többsége előtt is feledésbe merült, pedig az előbbi két nevet az ő munkássága köti össze. Dr. Gábor Béla volt az, aki a Pekáry által „felfedezett”¹ daktiloszkópiát Magyarországra adoptálta, elméleti munkáiban a szakma és a laikus közönség számára is sikeresen bemutatta, majd gyakorlati formába öntötte, és a daktiloszkópia első törvényszéki szakértőjeként a dánosi bűnügyben adott szakértői véleményével hozzájárult ahhoz, hogy azt a bíróság vitathatatlanul a bizonyítékok közé emelhesse.

Hogyan is történt mindez?

A történet eleje, a daktiloszkópia Magyarországra kerüléséről aránylag jól ismert. A 19. század utolsó harmadának legfontosabb kriminalisztikai megoldást váró problémája a bűnözők által használt álnevek miatt a személyazonosítás volt, éppen ezért a kriminalisták elsődleges feladatuknak egy megbízhatóan működő személyazonosítási rendszer megalkotását tartották. Ennek a jegyében született a kezdetben komoly eredményekkel kecsegtető Bertillon féle antropomorfia (bertillonage),

Ibolya Tibor

A daktiloszkópia és a dánosi rablógyilkosság

majd nem sokkal később, a megnyugtató megoldást felmutatni tudó daktiloszkópia.

Az Alphonse Bertillon (1853–1914) francia kriminalista² által kidolgozott és ezért róla elnevezett személyazonosítási módszer alapja annak felismerése volt, hogy az ember csontváza 20 éves kora után alig változik, és méreteit olyan aránykombinációk jellemzik, amelyek egyedi sajátosságok. Ennek alapján dolgozta ki mérési módszerét, mely az emberi test 11 változtathatatlan és könnyen mérhető sajátosságán – pl. testmagasság, fej hosszúsága, szélessége, kiterjesztett karok hossza stb. – és 7 szemszínen alapult. A módszert a párizsi rendőrség 1882-ben vezette be, de aránylag hamar kiderültek a rendszer hátrányai; drága volt, és az adatok gyűltével egyre nehezebbé és megbízhatatlanabbá vált a használata. Ennek ellenére a budapesti rendőrkapitányság is tervezte a bevezetését olyannyira, hogy dr. H. Arányi Taksony le is fordította Alphonse Bertillon témával foglalkozó könyveit, sőt a bűnügyi osztály vezetőjével felkeresték Bertillont Párizsban, hogy a módszer budapesti bevezetéséről tárgyaljanak. Rudnay Béla budapesti főkapitány utasítására Gárdonyi Viktor detektív el is végezte a párizsi Bertillon

MŰHELY

iskolát, úgy volt, hogy a felállítandó új ügyosztálynak ő lesz a vezetője.³

Dr. Pekárý Ferenc, mint kerületi rendőrkapitány, 1902-ben szabadságát – június 24. napjától július 2. napjáig – Londonban töltötte rokonánál, dr. Duka Tivadarnál,⁴ aki nyugalmazott katonaeorvosként állandóan a brit fővárosban élt, és ő kalauzolta és mutatta be a londoni rendőrségen is a magyar vendéget. Hazaérkezése után írta meg Pekárý azt a jelentést, amely alapja lett a daktiloszkópia hazai tanulmányozásának. Ennek a jelentésnek az eredeti példánya tudtommal elveszett, azonban dr. Doming Henrik főkapitány-helyettes, aki Pekárý „pártfogoltja” volt, 1934-ben írt cikkében⁵ azt állította, hogy Pekárý hagyatékából hozzákerült a jelentés eredeti fogalmazványa, amelynek a bűnügyi nyilvántartásról szóló része az alábbiakat tartalmazta:

„A nyomozó osztály három főnökének egyikétől Percy Neame úrtól vettem a következő felvilágosítást: A rovvottmultú egvények nyilvántartására a londoni rendőrség is a Bertillon-féle rendszer szerinti nyilvántartást alkalmazta, azonban a Bertillon-rendszerrel egy év óta teljesen és végleg felhagyott, mert azt nagyon komplikálnak, drágának és mégis nem egészen megbízhatónak találta. Ehelyett egy másik rendszert alkalmaznak, amely egyszerűbb, olcsóbb, sokkal inkább megbízható és sikeresebb. Az új rendszer szerint mérés tárgyát kizárólag csakis a 10 kézujjnak lenyomata képezi.

Az új rendszert az angolok Kelet-Indiából vették át, ahol a végrendeletek és okiratok hamisításai napirenden lévén, Kelet-Indiának külön törvényhozása már régebben törvény által kötelezte a végrendeleti és más tanúkat, hogy aláírásaik mellé jobbkezüik hüvelykujjának lenyomatát is helyezték rá.

Ebből fejlődött ki a jelenleg Angliában használatban lévő és tudományos alapon kidolgozott nyilvántartási rendszer. Az új rendszer megértésére beszereztem az angolok által használt E.R. Henry C.S.J. londoni nyugalmazott rendőrfőnökhelyettes által szerkesztett „Classification and Uses of Fingerprints” c. munkát. Beszereztem továbbá az ujjlenyomatoknál a londoni rendőrség által használt blankettákat, a nyomdásztentát, a tentának valamely tetszőszerinti fémleapon (réz vagy bádóg) szeméázolására alkalmas eszközt, valamint a lenyomat leolvasásához a londoni rendőrség által használt nagyítóüveg egy példányát.

A nyomozó osztály főnöke nekem azt mondta, hogy a londoni rendőrség ezzel a rendszerrel sokkal több

eredményre jutott, mint a Bertillon rendszerrel. Az új rendszerű nyilvántartás az arcképanyilvántartásnál is annyiban jobb, amennyiben előbbinél az arcvonások az idő folyamán változnak, ellenben az utóbbinál a kézujjak bőrrecéinek alakja, száma, növése, egymáshoz viszonya és elhelyezkedése a csecsemőkortól az aggkorrig nem változik. Az új rendszer pontos elsajátításához mindenekelőtt szükséges a fentemlített „Classification

stb.” című munka pontos betanulása és azután egy-két havi gyakorlat, egvébként a szisztéma bevezetése könnyű, azt mindenki megtanulhatja és az ujjnyomatlapok rendszeres osztályozására is megvan már kialakult gyakorlat.”

Rudnay Béla főkapitány érdeme, hogy az úti jelentés elolvasása után megértette a daktiloszkópia jelentőségét a személy-

azonosításban, és elrendelte annak tanulmányozását. Henry könyvét – melyet azóta is a daktiloszkópia klaszikus műveként tartanak számon – dr. H. Arányi Taksony fordította le, majd ez alapján kezdődött meg a gyakorlati tapasztalatok gyűjtése, és a daktiloszkópia bevezetése a budapesti rendőrkapitányságon 1904-től. A gyakorlati munkába is bekapcsolódó dr. Gábor Béla rendőrségi segédfogalmazó mindent megtett azért, hogy az új személyazonosítási módszert a szakmával megismertesse, így pl. 1905. február 25-én a Magyar Jogász Egylet teljes ülésén előadást tartott *A dactyloscopia rendszere* címmel, amelyet később nyomtatásban is kiadtak.⁶ A gyűlő tapasztalatok alapján írta meg és adta ki még 1905-ben a daktiloszkópia első hazai szakkönyvét dr. H. Arányi Taksony rendőrségi tanácsossal közösen, amely már teljes egészében a magyar gyakorlatra épült.⁷

A daktiloszkópia Magyarországra kerülésével kapcsolatban tehát nincsenek fehér foltok a kriminalisztika történetben, ugyanez nem mondható el azonban első (?) hazai bűnügyi célú alkalmazásával – a dánosi rablógyilkosság helyszínén talált ujjnyom vizsgálatával – kapcsolatban. A dánosi büntény állandó hivatkozási alap a magyar daktiloszkópiában, ugyanakkor az eset tulajdonképpen nincs a magyar kriminalisztikátörténet által tudományosan feldolgozva, ami pedig az ügyről a kriminalisztikai szakirodalomban olvasható, ellentmondásos és kérdéseket vet fel. Pl. az ominózus véres (?) ujjlenyomat tekintetében – mostanáig – az is feledésbe merült, hogy azt pontosan honnan is rögzítették, illetve az kitől származott. Így a rögzítés helyeként három különböző tárgy is olvasható: pohár, borosüveg, illetve a helyszín közelében talált „véres balta”. Ez utóbbiról ír pl. a 60 éves rendőrséget bemutató mű,⁸ Nemes

Alphonse Bertillon (önportré)

Sándor detektív főfelügyelő,⁹ majd hatvan évvel később a kétkötetes kriminalisztika monográfia¹⁰ és a magyar daktiloszkópia százéves évfordulóját ünneplő kiadvány¹¹ is, azt állítva, hogy a baltán megtalált véres ujjnyom a szakértői vizsgálat szerint Kolompár Balog Tuta „cigányvajda” ujjnyomának bizonyult.¹² Más munkák szerint a borosüvegről vagy pohárról rögzített ujjnyom Lakatos Balog János (Sztójka Párnó) ujjlenyomata volt.

A különböző verziók és ellentmondások annál is inkább érthetetlenek – egyben a fenti művek íróira és szerkesztőire nem túl hízelgők – mert rendelkezésünkre áll már 1912 óta egy olyan szakkönyv¹³, amelyet a dánosi rablógylilkosság vizsgálatának egyik főszereplője, dr. Gábor Béla írt, és amelyben teljes egészében(!) szerepel az általa a dánosi ügyben adott daktiloszkópiai szakvélemény.

A 96 oldalas, fényképekkel illusztrált könyv bevezetőjében az akkor már rendőrkapitány és királyi törvényszéki szakértő szerző megemlíti, hogy a daktiloszkópiai nyilvántartás bevezetése óta évente 470 álnevet használó visszacső tettest sikerült kiszűrni, továbbá körülbelül 200 előadást tartott¹⁴ a daktiloszkópiáról az „ország minden részében”, ennek ellenére a hatóságok részéről még mindig idegenkedés tapasztalható a módszert illetően. Különösen mint a nyomozás eszközét nem sikerült a daktiloszkópiát elfogadtatni, ezért könyvével ezt a célt tűzte ki célul.

Dr. Gábor Béla műve komplett összefoglalást ad arról, amit akkoriban a daktiloszkópia nyomozási és bizonyítéként történő felhasználásáról tudni lehetett. A könyv 82–90. oldalán szerepel a dánosi ügyben adott szakvéleménye mint a bizonyíték bíróság előtti felhasználásának jellemző példája. Az alábbiakban közölt szakvélemény minden eddig vitatott kérdésre választ ad. A szakvéleményt páratlan kriminalisztika és eljárásjog-történelmi jelentősége miatt teljes egészében, a használt képekkel együtt adom közre, és jegyzetekkel egészítem ki.

Tekintetes királyi Törvényszék, mint Esküdtbíróság!

A dánosi gyilkosság színhelyén a csárda helyiségében tartott szemle¹⁵ alkalmával az eljáró királyi ügyész az egyik asztalon 2 darab borosüveget, 2 darab úgynevezett spritzeres poharat, 3 darab boros poharat talált. Azon feltevésből indulva ki, hogy ezen üvegeket a tettesek használták és így nincsen kizárva, hogy azokon esetleg láthatatlanul rajta vannak a tettesek ujjnyomai, hozzám juttatta.¹⁶

Később részletezni fogom az eljárást, amelynek során megállapítottam, hogy az üvegeken tényleg vannak izzadt vagy zsíros ujjaktól származó nyomok, melyek közül két olyan, hogy segélyükkel bármikor kétségtelenül megállapítható lesz, hogy a gyanúba vett egyének közül kinek ujjairól való, tehát ki használta ezeket az üvegeket. Vizsgálatom ezen eredményéről jelentést téve, megfelelő intézkedés folytán majdnem mindenütt, ahol cigányokat fogtak el, azoknak ujjairól festékes ujjlenyomatokat készítettek és azokat az üvegeken talált nyomokkal való összehasonlítás céljából hozzám küldöttek. Az üvegeken talált nyomoknak és a beküldött ujjnyomatoknak az összehasonlítása eleinte eredménytelen volt. Összesen 427 cigányról illetve azok ujjairól kaptam lenyomatokat, közöttük az itt letartóztatva

lévő cigányokról is, de ezen nyomatok egyike sem felelt meg az üvegeken lévő nyomoknak.

Szeptember 14-én az egri királyi ügyészség többek között egy ott lopás miatt letartóztatva lévő cigányról vett ujjnyomatokat küldött be.¹⁷ Ezen nyomatok között két olyan nyomatot találtam, amely az üvegneműeken lévő két nyommal tökéletesen megegyezett.

Tekintetes Esküdtszék! Habár külföldön a törvényszéki gyakorlat már véglegesen akceptálta az ujjnyomot, mint bizonyítékot, habár Magyarországon is már 14 esetben a törvényszék és esküdtszék mint döntő bizonyítékot fogadta el,¹⁸ mégis az a körülmény, hogy hazánkban az ujjnyomot tárgyaló tan az u. n. dactyloscopia igazságai még nem eléggé jutottak a köztudatba és azokat csak kevesen ismerik, szükségessé teszi, hogy e tannak lényegét és azt a tulajdonságát, hogy állításainak, mint igazságoknak, feltétlen bizonyító ereje van, némi magyarázattal megvilágítsam.

Dactyloscopia címén összefoglaljuk mindazokat az eljárásokat, amelyek az ujjak felső izületének belső oldalát, az úgynevezett ujjpárnákat fedő bőr ráncszerű vagy recézett felületét vizsgálva, ezen ráncok vagy recék alakulataiból az ember személyazonosságára következtetnek. Megfigyelve az ujjak felső izületén a bőr felületét, könnyen észrevehető, hogy az rovátkás, amennyiben ráncszerűen kiemelkedő „fodrok” s ennek megfelelő barázdák horitják. A fodrok célja ismeretlen és azokon nagytítóval csupán annyi konstatació, hogy apró lukacsokkal van horitva, mely lukacsok a bőrráncok között elhelyezett izzadság – mirigyek váladékának kivezetésére szolgálnak.

Már magán így a bőrfelületen figyelve a fodrok útját vagy pályáját, észrevehető, hogy a fodrok nem valami összevisszaságban horitják be a bőrfelületet, hanem egy részük párhuzamosan haladva egymás mellett, bizonyos ábrát látszanak képezni, másik pedig szintén párhuzamosan húzódva egymás mellett, ezen ábrának háttérül szolgálnak. E megfigyelések sokkal világosabb képet adnak azonban a bőrfodrok ezen képződéséről, ha nem magán az ujjakon eszközöltetnek, hanem az ujjak lenyomatán. Ha valaki ujjai felső izületének belső tenyérfelőli oldalát egy nyomdafestéssel bevont lemezre, majd fehér papírlapra nyomja, az utóbbin meg kapja lenyomatát, mi semmi egyéb, mint az ujj bőrfelületét különböző ábrák alakjában elhorító bőrfodrok s ennek megfelelő barázdák pontos reprodukciója, – rajza.

Mint említém, a dactyloscopia a bőrfodrok ezen alakulásából vagyis a bőrrajzokból az ember személyazonosságára következtet. Vajon mit akar ezzel elérni? Először azt, hogy az ítélő bíróság előtt senki se tagadhassa el nevét oly célból, hogy ezzel előéletét leplezze. Másodszor azt, hogy a bűncselekmények színhelyén a büntettek által gyakran hátrahagyott ujjnyomokkal segítségére legyen a nyomozásnak és az ítélőbírósnak, rámutatván a tettesre, vagy ha azok többen voltak, a tettesek közül azokra, akik ujjuk nyomát a bűncselekmény színhelyének valamely tárgyán hátrahagyták.

Ami az első esetet illeti, jól ismert dolog, hogy mintegy 30 év óta amióta t. i. a könnyű közlekedési eszközök a büntetteknek egy sajátos klasszisát, a nemzetközi és

a helyről-helyre szökő büntetéseket teremtették, a bíróságok ítéleteit a személyazonosság vagyis a büntetett kiállításának megállapítása körüli nehézségek folytonosan az igazságtalanság veszélyével fenyegették. A megrögzött, vagy mint nevezni szokás, az „üzletszerű” büntetettek valahányszor bíró elé kerültek, hamis nevet mondtak be, jól tudva, hogy így a múltban viselt dolgaikra sohasem jöhetnek rá és ők élvezni fogják a büntetlen előélet enyhítő paragrafusait. Hogy a büntetettek ezen a bíróság megtévesztésére irányzott törekvése mily gyakori, tehát ennek megakadályozására mennyire szükség van, annak dokumentálására szolgáljon az, hogy az utolsó évben 409 esetben jelentettem a bíróságoknak, hogy az oda kísért büntetett hamis nevet használt, tehát 409 esetben volt megakadályozva, hogy rovott előéletű tettes, mint büntetlen előéletű ember, meg nem érdemelt enyhén büntetessék meg. Különben azon nehézségeket, melyekkel nemcsak a bíróságoknak, de a közigazgatási hatóságoknak, sőt a katonai hatóságoknak is meg kell küzdenie, élénken megvilágítják azon akadályok, melyek a cigány-ügynek rendezését, főleg a személyazonosság szempontjából késleltetik. Ezen akadályok abban nyilvánulnak, hogy alig van 15 olyan név, melyet a cigányok vezetéknévül használnak, így alig van más nevű, mint Lakatos, Kolompár, Stojka, Balog, Kovács, Rafael, stb. és ezeket a neveket is, a veszély mérvéhez képest, állandóan csereberélik.

Bár a dactyloscopia súlypontja tulajdonképpen a személyazonosság megállapításának ezen első esetén nyugszik, a figyelmet kímélendő, mellőzöm azon eljárásnak ismertetését, amelynek segítségével a dactyloscopia a hamis név használatát lehetetlenné teszi. Csak azon szükséges tudnivalókat kívánom a dactyloscopia ezen köréből kiemelni, amelyek figyelembe vétele szükséges ahhoz, hogy állításait igazságoknak, tehát feltétlen bizonyosságoknak tekintsük s így a bűncselekmény helyszínén talált ujjnyomot, mint jelen esetben is, feltétlen bizonyító erővel ruházhassuk fel.

Említettem, hogy a bőrfelületen a bőrfodrok bizonyos rajzot mutatnak. Így a mellékelt 57. ábra b) jelzésű képen a 22-vel jelölt vonalat útjában kísérve, azt látjuk, hogy az a kép szélétől elindulva, körülbelül a kép közepéig hatol s ott a 25. számú pontnál többé-kevésbé kereken visszagörbül. A 22-es vonal e pályáján belül a 13. pontnál egy vonalnak a végét látjuk, mely vonal aláhúzódva, két ágra oszlik. A 22-es vonal pályának külső oldalán vele többé-kevésbé párhuzamosan haladva szintén vonalakat látunk, melyek egy része azonban a kép közepén már nem görbül vissza, hanem egyik hullámszerű módon a kép tülso végéig hatol, másik megszakad avagy kettéválk vagy egy szomszédjába torkollik. A vonalak ezen alakulásukkal az ujjnyomatoknak egy fajtáját képezik.

Ezen fajtán belül az alakulás azonban többféle lehet. Így vannak olyan bőrfodor rajzok hol a 22-es vonal pályáját nem egykét, hanem az eddigi gyakorlatban előfordult legtöbb 26 fodor követi. Vannak azután olyan rajzok melyeknél az úgynevezett mag, vagyis ez esetben a 22-es vonal által körülvevett 13. számú vonal nem egymagában áll, hanem 2—5 egyenes vonalat foglal magában.

Terjedelmességénél fogva mellőzni vagvok kénytelen e részletes leírását annak, hogy a bőrfodor rajzok, vagyis ujjnyomatok miképpen és hányféleképpen alakulnak s csupán annak megjegyzésére kérem szíves figyelmüket, hogy a különböző nyomatoknak 9 fajtáját különböztetjük meg.

Ezeket kellett előrehocsátanom, hogy a következőkben a dánosi üvegeken talált nyomokat a dactyloscopia igazságai alapján mint bizonyítékokat mutathassam be.

A dánosi üvegeken a nyomok a kéz természetes zsíroságától származnak. Természetes tehát, hogy majdnem teljes szintelenségükkel fogva, azok az üvegeken csupán sejtethők, de láthatók nem voltak. Hogy róluk mégis az itt mellékelt 57. és 58. ábra képeket lehetett készíteni, ahhoz a következő eljárás volt szükséges:

Mikor kézhez vettem az üvegeket, mind az ötöt¹⁹ grafimonit porral szórtam tele. A grafimonit végtelen finom feketeszürke por, mely finomságánál fogva alkalmas arra, hogy a legkisebb mértékben is ragadós felületbe beleragadjon.

Az üvegre nézve az a gyamú állott fenn, hogy azokat a gyilkosok használták s így ujjaiuk nyoma, habár láthatatlannal, azokon minden valószínűség szerint visszamaradt. Ezek a nyomok zsírrészecskékből állván, feltétlenül alkalmasak arra, hogy a grafimonit por belé tapadjon; következésképpen ha egy fújással vagy gyenge törléssel eltávolítottam az üvegekről a grafimonit port, az csak az üveg száraz, illetve tiszta részeiről fog lehullani, míg az ujjnyomok helyén megmarad. Mi ennek az eredménye? Az, hogy az ujjak bőrfodrai által hátrahagyott nyomokat, vagyis a bőrfodrok rajzait, a beletapadó grafimonit feketére festi s így láthatóvá teszi, éppúgy, mintha az üveget érintő ujj fekete festékes lett volna. Ez az eredmény következett be a jelen esetben is. Lefújván az üvegről a reá szórt grafimonitot, az csak az üveg száraz, tehát érintetlen részéről hullott le, míg ott, ahol ujjnyom volt, illetve ahol az érintő ujj bőrfodrai az üvegekhez tapadtak, megragadt és azt megfestve, a bőrfodor rajzokat láthatóvá tette.

Az üvegeken ezen preparáció után több nyom volt látható, ezek közül azonban csak kettő volt olyan, mely a jövő nyomozásra alkalmasnak látszott; a többi, sajnos, eltörölték az üvegek szállításánál.

Nem volt azonban elégséges a nyomokat így csak láthatóvá tenni. A grafimonittal megfestett nyomok ugyan-

57. A d-i rablógyilkosság színhelyén egy poháron talált egyik ujjnyom (a) és a tettes azonos ujjnyomata. (b)

is üvegen lévén nem vizsgálhatók azzal a pontossággal, melyet a dactyloscopia szabályai és az elérhető eredmények fontossága megkövetelnek, valamint mindig nagy a veszély, hogy a nyomok letörölődnek.

Éppen ezért szükséges volt azokat valamiképpen lefényképezni s ezáltal rögzíteni, továbbá bizonyos nagyságra megnagyítani. A fényképezésnél előre is lehetett számítani arra a fizikai körülményre, hogy az ujjnyomok domború felületen lévén a fényképezés pedig egy egyenes síkba vetvén képüket, ezáltal hosszmereteiket némileg megfogja változtatni.

A fényképezés a rendes eljárással történt, mégis azzal a különbséggel, hogy nem napvilág mellett, hanem egy teljesen elsötétített kamrában, melyben az egyes üvegek illetve nyomok megvilágítását egy külön e célra berendezett condensator végezte, háromszoros lencsén át egy 4000 gvertyafényű²⁰ fénycsövet vetve rájuk.

Röviden elmondva, ezek voltak a teendők, míg az üvegeken talált nyomokat a bemutatott képeken szemléltethetővé sikerült tenni. És most legyen szabad annak bizonyításába fognom, mely az eddig elmondottaknak egyedüli célja, hogy t. i. az üvegeken talált két nyom B. J.²¹ jobb hüvelyk és mutatóujjáról származik.

A dactyloscopia midőn megállapítja, hogy a bűncselekmény színhelyén talált nyom kinek a kezétől származik, épp úgy személyazonosságot állapít meg, mint mikor az álnevet használt büntettest leleplezi és igazi nevét szemébe mondja. A személyazonosság ugyanis a jelen esetben abban áll, hogy B. J. azonos személy azok egyikével, kik a dánosi csárdában jelen voltak, azonos pedig azért, mert a hüvelyk- és mutatóujjának nyomata tökéletesen egyenlő az üvegen talált nyommal.

Nagyon természetes, hogy ezen kijelentéssel szemben rögtön azon nézet merül fel, hogy ez az azonosság csak akkor volna lehetséges, ha minden embernek más-más ujjnyomára volna, tehát az összetévesztés ki volna zárva. Nos ez tényleg így van. Habár a dánosi gyilkossággal az embereknek csak egy bizonyos köre lehet gyanúsítva s így az összehasonlítást elegendő volna az emberek ezen kisebb körére kiterjeszteni, mégis a feltétlen bizonyosság dokumentálására az összehasonlítás alapjául a földön létező összes embereket számba veszem, azt mondva, hogy a föld 1500.000.000 lakója között nincsen két olyan ember, kinek egyenlő ujjnyomatai volnának és az ujjnyomat minden egyes embernek annyira egyéni sajátja, hogy annak kizárólagos ismertetőjelét képezi, mely őt minden egyes embertársától szigorúan megkülönböztethetővé teszi.

Azt mondom, hogy két egyforma ujjnyomattal bíró ember nincsen a világon. Ezen állítás igazolására hivat-

koznom lehetne az orvosi vizsgálatok egész sorozatára, melyeket ez irányban különösen Angliában eszközöltek; hivatkoznom lehetne azon körülményre, hogy a dactyloscopia az egész világ művelt nemzeteinél be lett vezetve, már jó néhány millió ember ujjnyomatait végig vizsgálták, de két egyenlőt sehol nem találtak; hivatkoznom lehetne a külföldi és a magyar bíróságok állásfoglalására, midőn egy-egy ujjnyomot marasztaló ítéletük alapjául szolgáló egyetlen bizonyítéknak fogadtak el; mind e hivatkozásnál azonban meggyőzőbben hat egy egyszerű matematikai művelet.

E matematikai művelet a következő:

Tegyük fel, hogy az 57/b és 58/b számú képeken ábrázolt ujjnyomat az én hüvelyk- és mutatóujjamnak nyomata. Erről a dactyloscopia azt állítja, hogy nincsen még egy olyan ember az egész világon, kinek ezzel az enyémmel teljesen egyenlő ujjnyomatai volnának. Tehát ez a 2 ujjnyomatom annyira egyéni sajátom, annyira kizárólagos ismertető jellem, hogy ha én valamit elkövetnék s ujjaim nyomát valamely tárgyon megtalálnák, az

én bűnöm senki másét nem terhelhetné, mert nincsen olyan ember a földön, kinek a tárgyon hátrahagyott ujjnyomataimmal egyenlő nyomatai volnának.

Hogy ez a lehetetlenség dokumentálható legyen, ki kell számítani azt, hogy vajjon mi az eshetősége annak, hogy két ujjnyomat egyenlő legyen vagyis mi az eshetősége annak, hogy a föld összes emberei között csak egy olyan is található legyen, kinek jelzett ujjnyomatai ezekkel az enyémmel tökéletesen megegyezzenek.

Ennek az eshetőségnek a kiszámítására a következő számvetés vezet:

Ahhoz, hogy bármely tárgy a másikkal egyenlő legyen, szükséges, hogy azoknak minden része, tehát az egésztől végig a legapróbb atomig, egyenlő legyen. Ugyanez áll az ujjlenyomatokra. Hogy ez az egyik ujjlenyomat egyenlő legyen egy másikkal, szükséges, hogy annak minden egyes alkotó pontja rajta legyen a másikon is. Mint előbb említettem, összesen 9 fajta ujjnyomatot különböztetünk meg, tehát annak eshetősége vagyis annak valószínűsége, hogy egy másik ujjnyomat találkozzék, mely az én két ujjnyomatom közül az egyikkel, csupán nagyjából, a fajták szempontjából megegyezzzék = 1:9. Amide a jelen esetben és a jelen példában is két ujjnyomat van, tehát kettőnek kell a párját keresni. A valószínűség, hogy ilyen kettő találkozzék, tehát csökken, még pedig $9 \times 9 = 81$ -re. A valószínűség így, hogy olyan embert találjunk a világon, kinek az én két ujjnyomatommal egyenlő fajta nyomata van 1:81. Ez azt jelenti, hogy minden 81-ik ember lehet csak olyan, kinek két ujján az enyémmel egyenlő fajta bőrfelülete van.

A dactyloscopia azonban az összehasonlításnál, igen természetesen, nem elégedhet meg azzal, hogy a nyomatok egyenlőségét azok fajtái szempontjából vizsgálja, hanem a teljes bizonyosságra törekedvén, a nyomatok fajain belül azt is vizsgálat tárgyává teszi, hogy mennyi és milyen sajátosságok vagy jellegzetességek vannak a nyomatokon. Mert ahhoz, hogy két nyomat egyenlő legyen, mint említtem, nem elegendő, hogy a fajtájuk egyenlő, hanem kell, hogy az összes alkotó részek megegyezzenek. Ha példakép az enyémmnek mondott nyomatokat megfigyeljük, azokon, miként azok meg is vannak jelölve, az egyikén 25, a másikon 22 olyan pontot találunk, hol a nyomatot képező bőrfodrok bizonyos sajátosságot mutatnak. Így az 58. számú képen 1., 2., 3., 4. számmal jelölt fodrok kettéválnak, az 5. és a 10. egy kis szigetnek a két végpontját jelöli stb. stb.

Folytatva tehát a valószínűség szerinti számítást, ahhoz hogy ezzel a 2 nyomattal teljesen megegyező másik 2 nyomatot találjunk, szükséges, hogy azok ne csak fajtájuk szerint egyezzenek meg, hanem megfelelően rajtuk legyenek ezen sajátosságok is. – természetesen mindegyik pontosan ugyanazon a helyen. Ennek lehetősége pedig számokban kifejezve = $81 \times 22^2 \times 25^2$. E sorozást elvégezve a valószínűségi mutató 1:24.502.500. A valószínűség tehát vagy jobban mondva a lehetetlenség, hogy létezzék a világon olyan ember, akinek ezen két nyomattal egyenlő két ujjnyomára van 1:24 millióhoz.

Nem folytatom a számítást, pedig távol vagyok még a végétől, mert az előbb említett sajátosságok helyét és irányát is számba foglalván, felesleges módon igazán kimondhatatlan számokkal terhelném a figyelmet. Mégis egy dolgot szabad legyen jeleznem azt t. i., hogy már ezen 24 milliót kitevő valószínűségi szám is minden további számítás nélkül horrendus módon növekedik és két egyenlő nyomat létezésének lehetetlenségét még megkapóabban kifejezi, ha a két például felvett nyomatot nem a világ összes 1500.000.000. lakosaival hasonlítjuk össze, hanem elhagyva a kínaiakat, indusokat, Afrika és Amerika lakóit, mint akik között a büntetéseket semmi esetre sem kell keresnünk, mondjuk csupán Magyarország lakóiéval vetjük össze.

Az a lehetetlenség, melyet e számvetéssel e két nyomatról mint enyéimről bemutattam, a most tárgyalt esetre is vonatkozik, még pedig miután számításomhoz például ugyanezen nyomatokat vettem, ugyanezen számokkal is. A Dánosról származó üvegeken két izzadt vagy zsíros ujjtól származó olyan nyom van, mely B. J. ujjnyomatával úgy fajta, mint jellegzetességei és ezek elhelyezéseire nézve teljesen megegyező. Ezt a kézben lévő ábrák, ha a megfelelő számjelzésű pontokat összehasonlítjuk, kétségtelenül igazolják.

Miután lehetetlenség, hogy nemcsak az állítólag 60.000 lelket kitevő cigányok között, de a világ összes lakói kö-

zött B. J.-n kívül olyan ember létezzék, kinek ujj nyomatai az üvegeken lévőekkel megegyeznek, — ez alapon, nem tévesztve szem elől állításom esetleges súlyos következményeit, — azon véleményemet terjesztem elő, hogy d-i csárdában talált üvegeken lévő nyomok B. J. I. rendű vádlott kezéről származnak.

Dr. Gábor Béla szakvéleménye alapján tehát kijelenthetjük, hogy:

1. a daktiloszkópiát nem a dánosi bűnügyben használták fel először bizonyítékként a bíróság előtt,
2. több ujjlenyomat is volt, de azok azonosításra alkalmatlanná váltak, valószínűleg a szállításkor,
3. az ominózus, azonosításra alkalmas ujjlenyomatok egy poháron voltak,
4. az ujjlenyomat nem volt véres, az a kéz természetes izzadsága, zsírossága miatt rögzült a poháron,
5. az ujjlenyomat Lakatos Balog János, alias Sztojka Párnó jobb hüvelyk és mutatóujjáról származott.

A dánosi bűnügyben 1908. május 29. napján életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt Lakatos Balog János azt is tagadta a perben, hogy a helyszínen járt volna. Jóval az elítélése után annyit beismert, hogy valóban járt a dánosi Szarvas csárdában.²²

Arra, hogy az ujjlenyomatokat már a dánosi bűnügy tárgyalását megelőzően is bizonyítékként használták fel a magyar bíróság előtt, egyéb bizonyíték is szolgál. A Csendőrségi Lapok 1908. március 8. napján megjelent számában²³ „A daktyloszkopia diadala” címen számolt be a hírek között arról, hogy a csíkszeredai törvényszék esküdtbíróága csupán a rögzített ujjlenyomat és dr. Gábor Béla „rendőrfogalmazó, a fővárosi államrendőrség nyilvántartási osztályának vezetője” szakértői véleménye alapján ítélt el egy férfit, akinek ujjlenyomatát megtalálták egy papíron, amelybe a bűntény során eltűnt pénz volt azt megelőzően becsomagolva.

Ha nem is először használták fel bizonyítékként a bírósági eljárásban a daktiloszkópia eredményeit, az biztos, hogy a dánosi bűnperben az új bizonyítási módszer akkora nyilvánosságot kapott, hogy a szakemberek mellett immár a laikusok is tisztában kezdtek lenni a módszer alapvető elveivel és jelentőségével. Maga dr. Gábor Béla továbbra is mindent megtett a daktiloszkópia népszerűsítéséért, alig ért véget az elsőfokú bírósági eljárás, a Magyarország című lap máris arról tudósított,²⁴ hogy a „dánosi cigányok elleni pörnek legfontosabb bizonyítékát, az ujjlenyomatokat most első ízben mutatja be az államrendőrség az Országos művészi és tudományos fényképtárlás tudományos osztályában”. A lap szerint a Műcsarnokban lévő kiállítást – melynek belépti díja 60 fillér volt – „állandóan sokan látogatják.”

IBOLYA, TIBOR

Die Daktyloskopie und der Raubmord von Dános

(Zusammenfassung)

In der Nacht von 19. zum 20. Juli 1907 töteten Mitglieder eines Wanderzigeunertrupps auf bestialischer Weise vier Menschen in einer Gastwirtschaft in Dánospuszta. Der Fall ist eine der berühmtesten Morde in der Geschichte der ungarischen Kriminalistik, vor allem, weil bislang so gelehrt wurde, dass der Fingerabdruck in Ungarn zuerst hier als entscheidender Beweis im Strafverfahren angewendet

wurde. Der Artikel stellt die Integration der daktyloskopischen Praxis in Ungarn vor, bzw. beweist anhand des originalen daktyloskopischen Gutachtens es Falles und anderen Quellen, dass die erste hiesige kriminalistische Anwendung der Daktyloskopie nicht mit dem Kriminalfall von Dános verknüpft werden kann und dementiert damit einen über hundert Jahre alten kriminalhistorischen Irrtum.

Jegyzetek

- ¹ Egy korábbi munkámban már megkérdőjeleztem azt, hogy dr. Pekáry Ferenc Londonban „csodálkozott rá” a daktiloszkópiára, hisz arról korábban már akár magyarul is olvashatott. Lásd Ibolya Tibor: *Az első magyar kriminalisztikai tankönyv és szerzője* (Ügyész Lapja, 2012. évi 2. szám; <http://ibolyatibor.atw.hu/Sajat/24.pdf>)
- ² Berillon „kriminalisztikai polihisztor” volt. A személyazonosításon kívül komoly érdemei vannak a kriminalisztikai fényképezés, különösen a helyszíni fényképek elkészítése vonatkozásában, de írásvizsgálattal is foglalkozott. Ez utóbbit igaz kevés sikerrel, a németek javára végzett kémkedéssel vádolt Dreyfuss kapitány ügyében utóbb tévesnek bizonyult írásszakértői véleményt adott.
- ³ *Harmincéves a magyar daktiloszkópia* (A Magyar Detektív, 1932. évi 13. szám)
- ⁴ Dr. Duka Tivadar (1825–1908): 1848–1849-es honvédtiszt, Görgey Artúr hadsegédje, neves keletkutató, Körösi Csoma Sándor munkásságának kutatója és első életrajzírója volt, neki, illetve önzetlenségének köszönheti többek között az MTA a Csoma-gyűjteményt (<http://www.matud.iif.hu/2010/01/05.htm>, ill. <http://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/duka.html>)
- ⁵ Doming Henrik: *A magyar daktiloszkópia ősapja* (A Magyar Detektív, 1934. évi 10. [185] szám)
- ⁶ Gábor Béla: *A daktyloszkópia rendszere* (Magyar Jogászegyleti Értekezések. 253. szám. Budapest, 1906). Az előadást Vámbéry Rusztem vezette fel és hozzászólt Rudnay Béla rendőrkapitány is, amelynek így utóbb az érdekessége az, hogy felszólalásában név szerint elismeréssel szólt azokról a tisztviselőkről, akik a daktiloszkópia körül „évek óta ügyködtek”, s itt nem említette meg Pekáryt...
- ⁷ Gábor Béla–H. Arányi Taksony: *Daktyloszkópia. A személy kilétének megállapítása az ujjak lenyomata alapján* (Országos Központi Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1905). A könyvből 1906-ban kiadtak egy „rövid, népszerű” kiadást is *Az ujjnyomatrendszer* címmel.
- ⁸ Borbély Zoltán–Kapy Dezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. (Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1942. 322–323. p.)
- ⁹ Nemes Sándor: *Gyakorlati nyomozás* (Griff Könyvkiadó, Budapest, 1944. 330. p.)
- ¹⁰ Bocz Endre (szerk.): *Kriminalisztika. I–II.* (BM Könyvkiadó, Budapest, 2004. 384. p.)
- ¹¹ Romanek–Solymosiné–Tauszik: *Daktiloszkópia 1904–2004. 100 éves a daktiloszkópia Magyarországon* (BM Kiadó, Budapest, 2004. 24–25. p.)
- ¹² Rózsa György 2004-ben készült dokumentumfilmje (*Magyar első – Az első magyar ujjlenyomat*), amelyet később könyv alakban is kiadtak, ugyancsak a – mint látni fogjuk valótlan – változatot tartalmazta.
- ¹³ Gábor Béla: *Ujjnyom a bűncselekmény helyszínén. A helyszíni ujjnyomoknak a nyomozásban és a vizsgálatban való felhasználásának tankönyve* (Budapest, Radó Izor Nyomdai Műintézete, 1912)
- ¹⁴ Gábor Béla írta továbbá a *Révai Nagy Lexikona* V. kötetének (1912) „Daktiloszkópia” szócikkét is. A szócikkhez fényképes táblát mellékeltek, amelyen szerepel egy poharat ábrázoló kép a következő kép-aláírással: „A büntetett ujjainak láthatóvá tett nyomai a helyszínen talált poháron”. A kép szerepel Gábor Béla könyvében is, és szinte bizonyosan a Dánoson talált ominózus poharat ábrázolja.
- ¹⁵ A helyszíni vizsgálatot Publik Ernő alügyész, a Pestvidéki Királyi Ügyészség helyettes vezetője, Magyarossy Géza járásbíró, a Monori Járásbíróság vizsgálóbírája, Fülöp László jegyző, továbbá Andreánszky Jenő és Szikszay Sándor törvényszéki orvosok folytatták le. A helyszínt a szemlebizottság kiérkezéséig Navratil László, a monori csendőr őrs parancsnoka biztosította csendőreivel.
- ¹⁶ Publik Ernő erről így nyilatkozott a *Budapesti Hirlap*nak (1907. július 23.): „(...) A tettesek számát ötre-hatra becsülöm. Ezt igazolja az, hogy az ivóterem asztalán két félliteres üveget, három poharat, két spritzeres poharat, mindegyiket félig borral, öt zsemlyét és három üveg szódavizet találtunk. Az egyik félliteres üvegen tisztán látszik a tettesek egyikének ujjlenyomata. Ezt az üveget selyempapírra burkoltam, magammal hoztam s ma délelőtt már átadtam a főkapitányság daktiloszkópiái osztályának, ujjlenyomat készítés céljából.”
- ¹⁷ Az ügy elsőrendű vádlottját, Lakatos Balog Jánost (Sztójka Pármó) 1907. szeptember 9-én másodmagával fogták el Eger közelében. Ekkor már egyébként „körözölevelet” bocsátott ki vele szemben Aczél Nándor, a Pestvidéki Királyi Törvényszék vizsgálóbírája a rablógyilkosságban játszott szerepe miatt.
- ¹⁸ A dános esetet a szakirodalom a magyar daktiloszkópia első bűnügyi célú felhasználásaként szokta emlegetni. A fentiek alapján egyértelműen bebizonyosodott, hogy az ujjlenyomatot már a dános bűntényt megelőzően is többször felhasználták bizonyítékként a bíróság előtt!
- ¹⁹ Gábor Béla „üvegek” alatt azok anyagát érti, a fogalmazásból kiderül, hogy az üvegek alatt a poharakról beszél.
- ²⁰ A fényerősség mértékegysége az SI mértékrendszerben a kandela, lásd candle (eng) gyertya.
- ²¹ Vagyis Balog János – Lakatos Balog János, alias Sztójka Pármó.
- ²² Dr. Gábor Béla: *Ujjnyom a bűncselekmény helyszínén. A helyszíni ujjnyomoknak a nyomozásban és a vizsgálatban való felhasználásának tankönyve* (Budapest, Radó Izor Nyomdai Műintézete, 1912. 90. p.)
- ²³ *Csendőrségi Lapok*, II. évf. 10. szám
- ²⁴ *Magyarország*, 1908. vasárnap. május 31.

Kovács Zsuzsa Gyöngyvér

A beszámíthatatlan és a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elkövetők változó jogtörténelmi megítélése

Bevezetés

Tanulmányomban a beszámíthatatlan elkövetőkkel szembeni büntetőjogi jogkövetkezmények alakulásának történelmi változásait foglalkozom. Bár a szabályozás gyökerei meglehetősen hosszú múltra tekintenek vissza, a nem rendes elmeállapotúakkal kapcsolatos büntetőjogi törvényhozás első kísérletei a 19. században jelentek meg. A velük szembeni fellépés eszközeként, a kényszergyógykezelésnek, biztonsági őrizetnek a megjelenése a 20. század közepére tehető. Az elmebetegekkel foglalkozó büntetőjog-tudomány elválaszthatatlan az ütemesen fejlődő elmekutatások eredményeitől. Sajnálatos módon azonban a legfrissebb kutatási eredményeket és a nyugat-európai jogalkotási megoldásokat figyelemmel kísérő jogtudósok állásfoglalásait a jogalkotás csak évtizedes késéssel vagy egyáltalán nem vette figyelembe.

Előzmények

A beszámíthatatlanok jogi helyzetét, s ezen belül büntetőjogi megítélését általában befolyásolja az adott korszak mentalitása. Ennek megfelelően a cselekményeikhez történő viszonyulás széles skálán mozgott az évszázadok folyamán: egyszer babonás tisztelet övezte, máskor démoni lényeknek tartották őket.¹

Az elmebetegekre vonatkozó első magyarországi jogforrás, az ún. Gratiani-féle dekrétum 1151-ből, III. István (1162–1172) korából származik.²

Az elmebetegek jogállását a *Tripartitum* is szabályozta, de annak csupán a polgári jogi vetületét ragadta meg,

hiszen azt a gyakorlatot tartalmazza, hogy a bárgyú, dühöngő fiúk az apai hatalom alól nem szabadulnak fel. A szülők minden tisztességes jogügyletre kötelezhetik gyermeküket, szükség esetén jószágait is elidegeníthetik. Atyjuk halála után pedig az épelméjű fivérek kötelesek beteg testvérüknek gondját viselni.³

Hazánkban magyar jogszabály először Mária Terézia uralkodása alatt kezelte valóban betegséggént az elmebajt. Az 1763. évi dekrétum alapján, ha az elkövető cselekménye elmebetegségből származott, őt kórházba vagy elmeegógyintézetbe kellett szállítani.⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az intézetek inkább a felügyelet, mint a terápia feladatát látták el a 19. századig,⁵ a valós cél inkább a társadalom védelme volt. Az elmeegógyintézetben történő gyógykezelés ugyanolyan megbélyegzéssel járt, mint a (büntetőjogi) büntetés.⁶

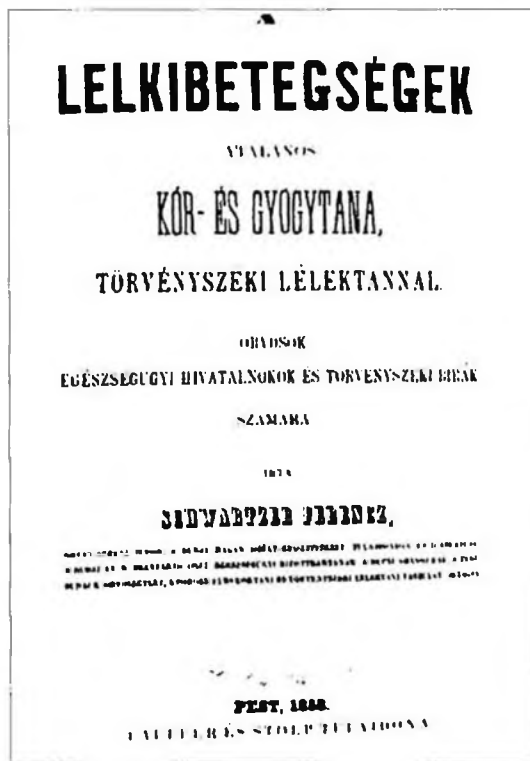
A Csemegi-kódex és az elmetehetség megzavarodása

A gyógyintézetbe való beutalás kérdésében való döntés mindazonáltal nem került a bíró kezébe, az a közigazgatási szférában maradt.⁷ A Csemegi-kódex egyáltalán nem tartalmazott rendelkezéseket arra nézve, mi a teendője a bírónak azután, ha az elmetehetség megzavarodása miatt az elkövetőt felmentette.⁸

A közveszélyes elmebetegek elhelyezéséről a közegészségügy rendezéséről 1876:14. tc.-ben található útbaigazítás. A törvénycikk X. fejezete tartalmaz rendelkezéseket a „tébolydai ügyről”: „Mindazon gyógyítható és gyógyíthatatlan elmebetegek, kik a közbiztonságra veszélyesek, gyógyítás, illetőleg eltartás végett elmeegógyintézetbe helyezendők”.⁹ A témám szempontjából releváns rendelkezések itt be is fejeződnek, a további cikkek az intézeti elhelyezés folyamatáról szólnak. Fontos azonban kiemelni, hogy ezek a rendelkezések európai színvonalat tükröznek. A betegeket először csak egy kísérleti időtartamra vették fel, a végleges elhelyezés pedig az elmeállapot gondos megfigyelése után történhetett meg. A felgyógyult betegeket azonnal el kellett bocsátani.¹⁰

Mint látható, a beszámíthatatlan tettesekre szinte egyáltalán

nem fordított figyelmet a törvényhozás, annak ellenére, hogy a tudomány művelői folyamatosan szorgalmazták azt. Finkey Ferenc egy újonnan megalkotásra kerülő Btk. elvei közé sorolta a közveszélyes elkövetőkkel szemben

Az első magyar elmeegógyászati tankönyv: Schwartz Ferenc munkája (1858)

Moravcsik Ernő

Heller Erik

Laufenauer Károly

az „erélyesebb és czéltudatosabb harczot”, amely célt biztonsági intézkedések bevezetésével kívánta elérni. A beszámíthatatlan elkövetőket a „közveszélyes” büntetési kategóriáján belül fogták fel. Velük szemben tehát nem kerülhettek alkalmazásra a 20. század első évtizedeiben bevezetett biztonsági intézkedések, mint a dologház és a szigorított dologház intézménye. Megfigyelhető, hogy az elrendő célok között Finkey meg sem említi az elkövető gyógyítását. Hasonló az elméleti alapja a Csemegi-kódex III. novellájának, amely elsődlegesen szintén az ártalmatlanná tételre és a közveszélyes helyzet megszüntetésére fókuszál, bár a célok között megemlíti az elkövető gyógyítását is.

A kortársak – Prins követőjeként elsősorban Finkey Ferenc és Angyal Pál szerepét kell kiemelni – megoldásként egy „gyógyeletartóztató” intézet létrehozását javasolták, ahol a gyógyítás mellett a büntetés is szerephez jutott volna.¹¹

Sűrűn előfordult, hogy az elmebetegnek nyilvánított fegyencek és vizsgálati fogságban lévők nem kaptak elhelyezést az elmebetegintézetekben. Ennek okai közé sorolták, hogy az intézetek túlszűfoltak, ráadásul idegenkednek is „a feljők áradó beteganyagtól”, hiszen a fegyintézetekből érkezők gyakran nehezebben kezelhetők az átlagosnál. Számos európai ország – elsőként Nagy-Britannia, majd többek között Franciaország, valamint Belgium – és az USA is a 19. század közepétől kezdve sorozatosan hoztak létre, ahogy a kortársak nevezték, gyógyeletartóztató intézeteket.

Ez a változtatás hazánkban is igen sürgős volt, hiszen a vizsgálati foglyok elmeállapotának megfigyelése az alábbiak szerint zajlott: a vidéki törvényszékek központi tébolydákba küldték fel a terhelteket, a többi terhelteket a fogházakban vizsgálták, ami sok időt vett igénybe, ráadásul megfelelő, szakképzett személyzet híján az eredménye is gyakran kétséges volt.¹²

A várva várt intézet 1896-ban jött létre *Letartóztatottak és Elítéltek Országos Megfigyelő és Elmebetegintézet* néven a kőbányai gyűjtőfogház mellett.¹³ Az intézet első vezetője Moravcsik Ernő volt, akinek helyét Németh

Ödön vette át. Az intézmény szakmailag függetlenül működött, vezetője közvetlenül az igazságügy-miniszternek volt alárendelve.¹⁴

Laufenauer Károly már idézett tanulmánya¹⁵ szerint az ország elmebetegintézeiben 50 vizsgálati foglyot és elítéltet helyeztek el, a többi gyógyításra szoruló elmebeteg a rabkórházakban kapott helyet. Figyelembe véve ezeket a körülményeket, legalább 80–120 férőhelyes intézet kialakítását látta célszerűnek.¹⁶ Azonban az új intézményben csupán 70 ágy volt,¹⁷ így az elmebeteg elkövetők többségének a helyzete továbbra sem rendeződött.

Heller Erik szerint a beszámíthatatlan elkövetőt fel kell menteni a vád alól, és a társadalomra veszélyessége esetén elmebetegintézetben kell elhelyezni, s hangsúlyozta, hogy az elhelyezésről való döntést minden esetben a bíróságnak kell kimondania. Helyes az az álláspont, amely szerint a gyógykezelés tartamának a közveszélyesség tartamától, és nem az elkövetett cselekmény súlyától kell függenie. Ebben az esetben ugyanis ez a jogkövetkezmény burkoltan büntetés jellegét öltene, amelynek azonban bűnösség hiányában nincs helye.¹⁸ A megfelelő szabályozásnak Heller azt tartotta volna, hogy az elbocsátás kérdéséről a bíróság határozzon, amennyiben az intézeti orvos vagy az intézetet felügyelő bizottság erre javaslatot tesz, illetve az elkövető hozzátartozója kéri. Indokoltnak tartotta azonban annak kimondását, hogy egy bizonyos időtartam leforgása előtt ilyen javaslatnak nincs helye.

A korlátozott beszámítási képesség megítélése

A kódex ebben a tekintetben követte a német törvény vonatkozó rendelkezéseit. Az érvelés Berner tanain nyugszik, aki szerint „a korlátozott beszámíthatóság fogalma természetileg tarthatatlan”. Akik ennek a kategóriának az elismerését kívánják, tulajdonképpen a leendő elmebetegket tartják szem előtt. Velük szemben még az enyhítés sem lehetne indokolt, csupán a felmentő ítélet meghozá-

tala. Véleménye szerint: ha a bűnösséget mérjük, határozott igennel vagy nemmel csupán a beszámítási képesség meglétéről foglalkozunk állást.

A hasonló szemléletű Csemegi-kódex szerint a bíróságnak nem csupán azt kell figyelembe vennie, hogy megállapítható-e az „elmebetegség megzavarása”, hanem azt is, hogy az elkövető bírt-e akaratának szabad elhatározási képességével. A bűnösségnek ezek szerint nem léteznek fokai, csak csökkent bűnösségről beszélhetünk.¹⁹

Amíg az anyagi jogi kódex nem tartalmazott rendelkezéseket a korlátozott beszámítási képességről, az eljárásjogi törvény²⁰ ismerte ezt a fogalmat, hiszen az elmeorvos szakértőnek véleményében részleteznie kellett a vádlott akaratelhatározásának szabadságát korlátozó állapotokat is.²¹ A bíróság enyhítő körülményként vehette azokat figyelembe. Ez az álláspont a századfordulón általánosan elterjedt a jogirodalomban és a jogalkalmazásban. Az ezen elkövetői csoporttal foglalkozó kódexek általában kizárták a halálbüntetés és az életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazását.²²

Azt azonban már a vizsgált korszakban is kutatások sora bizonyította, hogy nemcsak az elmebetegekkel szemben van szükség „büntető rendszabályok” alkalmazására. Hacker Ervin már hivatkozott értekezésében²³ a következőket írja erről a kérdéskörrel: „*taxativ felsorolásuk lehetetlen [...] élettani öregedési (aggsági) állapotok [...] abnormálisan élénk érzelmi meglehetősen hullámzásokban szenvedő egyének [...] alkati idegyöngék, krónikus alkoholisták, morfinisták és bódító szerek szokványos élvezői [...] epileptikusok, hisztériások, agybetegségekben és neurózisban szenvedők, koponyasérülések némely esetei*”.²⁴

Lássunk erre egy példát! A vizsgált ügyben az elmezavar fennforgását a védelem annak alapján vélte megállapíthatónak, hogy akit a morfiumra való vágy gyötör, ha morfiumadagját nem kapja meg, az elmezavarig menő betegségbe esik, és beszámíthatatlanul cselekszik. Erre a tényre vonatkozóan azonban az alsó bíróságok nem fogadtak el bizonyítékokat. A szakértői véleményből és a tanúvallomásokból kiderült, hogy a terhelt „*öröklésileg súlyosan elfajult, csekélyebb szellemi értékű ugyan*”, azonban nem szenved elmezavarban, így akaratának szabad elhatározási képességével bír, és a bűncselekmény elkövetésének idején sem szenvedett olyan mérvű morfiuméhségben, hogy ez elmezavart idézett volna elő. A tanúk kiemelték, hogy a vádlott rendkívül nyugodtnak mutatkozott, ami a morfiumot nélkülöző betegre nem jellemző. Ezek alapján egyetértve az alsó bíróságokkal, a kúria arra az elhatározásra jutott, hogy az elmezavar ebben az esetben nem áll fenn.²⁵

Más jogtudósok is felismerték, hogy a korabeli büntetőjogi szabályozás túlhaladottá vált. Angyal Pál szerint tagadhatatlan, hogy a szellemileg egészséges egyének és az elmebetegek között húzódik egy meglehetősen vastag sáv, akikkel szemben a hatályos rendelkezések szerint csupán rövid tartamú szabadságvesztés-büntetést lehet alkalmazni, ami azonban többnyire hatástalan marad.²⁶

Balogh Jenő szerint – bár Berner már ismertett álláspontja logikailag helyes – mégis vannak olyan egyének, akik nem elmebetegek, de rendesnek sem mondható

az elmeállapotuk. Velük szemben mind a beszámíthatóság kérdésében, mind a büntetés végrehajtása terén külön szabályok alkalmazása szükséges. Véleménye szerint helytelen volna a korlátozott beszámítási képességet megalapozó állapotok, betegségek kimerítő felsorolása törvénykönyvben vagy a jogirodalomban, hiszen az elmeorvosi ismeretek mélyülése újabb és újabb módosításokat igényelne, ami nehézkessé tenné a jogalkalmazást. Inkább egy általános körülírás bevezetését tartja indokoltnak. Álláspontja szerint a korlátozott beszámítási képesség fennállása esetén rövid tartamú szabadságvesztés a lehető legrosszabb megoldás, hiszen a büntetés kiállása után az elkövető gyakran újból elköveti ugyanazt a büntetendő cselekményt. Mindezekből az következik, hogy az igazságszolgáltatás helytelenül jár el, mert egy beteget sújt büntetéssel, ami a beszámíthatóság alaptételével ellentétes. Ráadásul társadalmi védekezés szempontjából sem kielégítő ez a megoldás. Helyesebb lenne ezeket az egyéneket egy gyógyító-letartóztató intézetben elhelyezni. Természetesen a korlátozott beszámítási képesség elismerése még inkább megnövelné az orvos szakértő szerepét a büntetőeljárásban. Mindezekre tekintettel Balogh Jenő az alábbiak szerint javasolta a Btk. 76. §-ának módosítását: „*ha a terhelt a büntetett, vagy vétséget beszámíthatóságát korlátozó elmebetegségben követte el, vagy ha a terheltnek értelmi fejlettsége fogyatékos, akkor gyógyítása, vagy nevelése iránt a bíróság az orvos szakértők meghallgatása után, a terhelt egyéniségének megfelelő módon intézkedik [...] az ilyen egyének elhelyezésére szolgáló intézet berendezését külön törvény szabályozza [...]. Ha a terhelt elmebetegsége [...] a közbiztonságra veszélyes [...], a bíróság az ítéletben intézkedhetik az iránt, hogy a terhelt megfelelő ápolás végett tébolydában, vagy más intézetben helyeztessék el*”.²⁷

Pályatársaihoz hasonlóan Heller Erik is felismerte, hogy vannak olyan elmeállapotok, amelyek nem eredményezik az elkövető beszámíthatatlanságát, azonban az ilyen egyént nem lehet épelméjűnek tartani. Mindezek ellenére azon a véleményen volt, hogy a korlátozott beszámíthatóság fogalmát el kell vetni, hiszen ez csak átmenetet képez két elmeállapot között. Úgy vélte, ekkor a bűnösség csekélyebb fokával áll szemben a jogalkotó és a jogalkalmazó, a bűnösség pedig a fokozást megtűri.²⁸

Baumgartner Izidor úgy vélte, a korlátozott beszámítási képességük esetén biztonsági intézkedéseket kell alkalmazni. Nem javasolta azonban az elmeorvosintézetbeli elhelyezésüket, és elítélte a „nem teljes értékűek” fegyházba utalását is. Helytelennek tartotta azt a gyakorlatot, amely korlátozott beszámítás esetén csupán rövid tartamú szabadságvesztést tett lehetővé, hiszen ezek az elkövetők igen veszélyesek a társadalomra. Álláspontját azzal indokolta, hogy a kutatások szerint a nem rendes elmeállapotúknak tulajdonítható bűncselekmények többségét ez a csoport követi el.²⁹

A korlátozott beszámíthatóság kérdésével nemcsak a jogászok, hanem az elmeorvosok is foglalkoztak. Babarcsi Schwartz Ottó szerint tapasztalati tény, hogy vannak olyan emberek, akik sem épelméjűnek, sem elmebetegnek nem mondhatók. Az ilyen hisztériás, gyengeelméjű, epi-

Babarzi Schwartzner Ottó

Balogh Jenő

lepsiás egyéneknél a fő kérdés nem a büntetés végrehajtásának hossza, időtartama, hanem annak milyensége. A normális bűnözőktől eltérő jogkövetkezmény alkalmazását azonban csak akkor látja indokoltnak, ha az elkövető elmeállapota közelít a beszámíthatatlanhoz, valamint ez az állapot tartós és patológikus.³⁰

Néhány szót kell még ejteni a *részleges beszámíthatóság* fogalmáról, amelyről sajnálatos módon a vizsgált korszakban nemhogy a büntetőjogi jogalkotás, hanem a tudomány művelői sem vettek tudomást. E fogalom első ismertetése Zichentől származik, aki ezzel a kérdéssel már 1899-ben foglalkozott. Megítélése szerint egy elmebetegségre – különösen a paranoiára – jellemző téveszmék csak akkor zárják ki a beszámíthatóságot, ha azoknak szerepük volt a bűncselekmény elkövetésében. Több elmebetegségre, így az epilepsziára is jellemző a nagyfokú brutalitás. Ebből következik, hogy az eskóiban szenvedők nagy számban követnek el erőszakos bűncselekményeket. Ilyenkor a felmentésük indokolt. Előfordulhat azonban az is, hogy a betegek olyan bűncselekményt követnek el, amely egyáltalán nem erőszakos jellegű, mint pl. az okirat-hamisítás. Ebben az esetben a felmentés és a gyógyintézetben való elhelyezés indokolatlan.³¹

A korlátozott beszámíthatóság kérdésével a VII. nemzetközi börtönügyi kongresszus is foglalkozott, amely 1905-ben Budapesten ült össze. Arra a megállapításra jutottak, hogy ezen elkövetői csoport számára külön letartóztatási intézeteket kell felállítani, hiszen nem valók sem fogházba, sem elmeorvosintézetbe.³²

Babarzi Schwartzner Ottó könyve,
Az elmebetegek jogvédelme

Ez a kérdés évtizedekkel később is aktuális maradt, hiszen Heller Erik még 1941-ben is arról ír, hogy a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elkövetőknek büntetésüket célra rendelt büntetőintézetben kell kitölteniük. A büntetés alkalmazása során figyelembe kell venni, hogy az egyén, ha korlátozott mértékben is, de felelős a tetteiért. Ez alapján a szankciót rendellenes állapotához mérve kell alkalmazni, és a rendes elmeállapotú elkövetőktől el kell különíteni. Esetükben figyelemmel kell lenni arra, hogy az egyén milyen szabadságvesztés-büntetést érdemel. E célból külön intézetekre, de legalább a büntetés-végrehajtási intézetek speciális osztályaira lenne szükség. Természetesen az elkövetőknek gyógykezelésre is szükségük van, ezért elképzelhetőnek tartja gyógyintézetek alapítását is, ahová a korlátozott beszámíthatóságú elítéltek bírói

határozat alapján, büntetésük letöltése után kerülnek. Erről azonban csak a cselekmény fokozott társadalomra veszélyessége esetén lehet szó. A gyógyintézeti őrizet részletes szabályait – mivel szabadságelvonó szankcióról, biztonsági rendszabályról van szó – törvény határozza meg. Helyes Heller azon megállapítása, hogy a korlátozott beszámítási képesség okairól nem szükséges és nem is lehetséges kimerítő jogszabályi meghatározást adni, hiszen a folyamatosan fejlődő orvostudomány új kategóriákat állíthat fel.³³

Sajnálatos módon a törvényhozás nem vette figyelembe a jogtudósok egyre aktuálisabbá váló követeléseit. A korlátozott beszámítási képesség fogalma elsőként az 1950. évi II. törvényben, a Btá.-ban jelent meg.

A Csemegi-kódex III. novellája

Egészen 1948-ig a közegészségügyről szóló XIV. törvény „*tébolydai ügyről*” szóló szegényes rendelkezései adhattak támpontot a jogalkalmazónak. A helyzet a Csemegi-kódex III. novellájának nevezett 1948. évi XLVIII. törvénnyel³⁴ változott meg,³⁵ amely bevezette a beszámíthatatlan³⁶ elmebeteg büntetésekkel szemben a biztonsági őrizet jogintézményét. A novellát csak átmeneti megoldásnak szánták addig, amíg el nem készül az új büntető-kódex.³⁷ A biztonsági őrizet felnőtt korú elmebeteg beszámíthatatlan személy által elkövetett büntett vagy vétség esetén került kiszabásra. Azonban, ha a tettes először követett el vétséget, kedvező prognózis esetén mellőzhető volt a szankció elrendelése. A novella csupán elmebeteg elkövető esetén tette lehetővé ezen intézkedés alkalmazását. Mai fogalmaink szerint a beszámíthatatlan, kóros elmeállapotú büntetett fogalma alá tartozhatnak még a gyengeelméjűség különböző fokozataiban, szellemi leépülésben, tudatzavarban, illetve személyiségzavarban szenvedő elkövetők³⁸ is.

A törvény a szankció célját az ártalmatlanná tételben, az elkövető gyógyításában és a közveszélyes állapot megszüntetésében határozta meg. Az intézkedést a bíróság egy évre rendelte el, de a közveszélyes állapot fennállásáig meg kellett hosszabbítani. Ennek menete a következő volt: az a bíróság, amelyik a biztonsági őrizetbe helyezést elrendelte, a tartam letelte előtt három hónappal az ügyet újra megvizsgálta, és ha azt állapította meg, hogy az őrizetbe helyezett állapota már nem jár újabb büntett vagy vétség elkövetésének veszélyével, az őrizetet meg kellett szüntetni, ellenkező esetben azonban a bíróság egy évre ismét biztonsági őrizetbe helyezte az elkövetőt. Ezt az el-

járást addig kellett ismételni, ameddig a büntetett közveszélyes állapota meg nem szűnt. Ezt az intézkedést a célra rendelt intézetben, illetve letartóztató vagy elmeorvos-intézetnek erre a célra elkülönített részében kellett fogatnatosítani.³⁹ A törvényt Schäfer István több okból bírálta; elsősorban azért, mert a szabályozás nem a gyógyításra, inkább az ártalmatlanná tételre helyezte a hangsúlyt, ráadásul nem kötötte a szankció elrendelését a bűnismétlés veszélyéhez. Schäfer azt is felrótta, hogy elmebetegség színlelésével az elkövetők kibújhatnak a felelősség alól.⁴⁰

Horányi Béla ezzel szemben azt emelte ki, hogy komoly hátrányokkal járhat, ha gyors gyógyulás után a betegnek még hónapokig az intézetben kell maradni, ami indokolatlan megbélyegzést eredményezhet.⁴¹

Zárógondolatok

Cikkemben a beszámíthatatlan elkövetőkkel szemben alkalmazható szankciók változásával foglalkoztam. Az évszázadok során ezen csoport megítélése gyakran változott, és a büntetőjogi megítélés is tükrözte a társadalmi szemlélet módosulását. A 19. század második feléig alig találunk rendelkezéseket velük kapcsolatban, a források pedig csak szűk körű szabályozást tartalmaznak, annak ellenére, hogy a jogtudósok a 20. század elejétől sürgették a büntetőjogi jogkövetkezmények átalakítását; a biztonsági őrizet mégis csupán a Csemegi-kódex III. novellájában jelent meg először. Hasonló helyzet alakult ki a korlátozott beszámítási képesség vonatkozásában is. A jogirodalom foglalkozott vele, a törvényhozás azonban egyáltalán nem fordított rá figyelmet, a jogintézménnyel először a Btá.-ban találkoztunk.

KOVÁCS, ZSUZSA GYÖNGYVÉR

Die wechselnde rechtshistorische Bewertung der nicht oder eingeschränkt zurechnungsfähigen Straftäter (Zusammenfassung)

Der Aufsatz befasst sich mit der historischen Wandlung der strafrechtlichen Sanktionen gegenüber nicht zurechnungsfähigen Straftätern. Bis zum zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts finden sich kaum Bestimmungen diesbezüglich, die Quellen enthalten Regelung nur in einem engen Kreis, obwohl die Rechtswissenschaftler ab Anfang des 20. Jahrhunderts die Umgestaltung der strafrechtlichen Sanktionen befürworteten. Die Sicherungsverwahrung

wurde zuerst in der dritten Novelle des Csemegi-Kodexes geregelt. Eine ähnliche Situation ist auch bezüglich der eingeschränkten Zurechnungsfähigkeit zu beobachten. Das juristische Schrifttum befasste sich damit, die Gesetzgebung schenkte ihr aber gar keine Aufmerksamkeit, das Rechtsinstitut erscheint zuerst im Gesetz zur Allgemeinen Teil des Strafgesetzbuches.

Jegyzetek

- ¹ Szabó András: *Az elmebetegek helyzete a magyar büntetőjogban* (Jogtudományi Közlöny, 40. évf., 1985. 9., 521. p.)
- ² Dósa Ágnes: *Az elmebetegek gyógykezelésének jogi kérdései* (Magyar Jog, 32. évf., 1985. 6., 327. p.)
- ³ Tripartitum, I. rész. 55. cím, 1–2. §
- ⁴ Dósa Ágnes: i. m., 327. p.
- ⁵ Lafferton Emese: *A magyar pszichiátria történetének vázlata európai kontextusban 1850–1908. Recepció és kreativitás – Nyitott magyar kultúra* (zeus.phil-inst.hu: letöltés időpontja: 2009. 10. 06)

⁶ Dósa Ágnes: i. m., 327. p.

⁷ Nagy Ferenc: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 12. p.)

⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy Bünyádi Perrendtartás tartalmazott rendelkezéseket arra az esetre, ha az eljárás közben merül fel a lehetőség, hogy az elkövető kóros elmeállapotú. Lásd: 1896:33. tc. 246. §

⁹ 1876:14. tc. 71. §

¹⁰ 1876:14. tc. 73–76. §

- ¹¹ A kérdéssel a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság is foglalkozott a közveszélyesség büntetőjogi értékeléséről szóló nagygyűlésén. A gyűlésről és a magyar jogtudósok álláspontjáról részletesen lásd: Kutrutz Katalin: *A visszaesés és a közveszélyesség problémájának történeti megjelenése a magyar büntetőjogban*. In: Horváth Tibor–Szűk László: *Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény*. 1. kötet (Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 198–200. p.)
- ¹² Laufenauer Károly: *Az elmebeteg vizsgálati foglyok és fegyenczek elhelyezéséről* (Jogtudományi Közlöny, 27. évf., 1892. 9., 80–81. p.)
- ¹³ 1906-ban az intézményt átszervezték, és nevét Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmeorvosító Intézetre változtatták. Kovatsits Gábor: *Néhány gondolat az IMEI büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladatairól* (Ügyészek Lapja, 8. évf., 2001. 3., 59–60. p.)
- ¹⁴ Finkei Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Grill Könyvkereskedés, Budapest, 1909, 451. p.)
- ¹⁵ Laufenauer Károly: i. m., 81. p.
- ¹⁶ Laufenauer Károly: i. m., 81. p.
- ¹⁷ Kovatsits Gábor: i. m., 60. p.
- ¹⁸ Heller Erik: *Büntetőjogunk haladásának útja* (Acta Universitatis Szegediensis, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1941, 20–22. p.)
- ¹⁹ Balogh Jenő: *Az elmebetegség és az elmeorvosítás jelentősége a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából* (Jogtudományi Közlöny, 40. évf., 1905. 36., 295. p.)
- ²⁰ 1896:33. tc. a bűnvádi perrendtartásról
- ²¹ 1896:33. tc., 246. §
- ²² Balogh Jenő: i. m., 296. p.
- ²³ Hacker Ervin: *Psichiatria és büntetőjog* (Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1943)
- ²⁴ Hacker Ervin: i. m., 5–6. p.
- ²⁵ E. H. B. IV. 1865/919. In: Térty Gyula: Grill-féle Új döntvénytár, XVII. kötet (Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1927, 61–62. p.)
- ²⁶ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Athenacum, Budapest, 1909, 105. p.)
- ²⁷ Balogh Jenő: i. m., 295–297. p.

- ²⁸ Heller Erik: i. m., 107–108. p.
- ²⁹ Baumgartner Izidor: *Büntetőjogi tanulmányok*. III. kötet (Franklin-Társulat, Budapest, 1906, 54., 56. p.)
- ³⁰ Barbaczi Schwartz Ottó: *A korlátozott beszámíthatóság* (Athenacum, Budapest, 1906, 24–27. p.)
- ³¹ Kádár Miklós: *A magyar büntetőjog általános tanai* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 384. p.)
- ³² Balogh Jenő: i. m., 296. p.
- ³³ Heller Erik: *Büntetőjogunk...* 19–23. p.
- ³⁴ 1948. évi XLVIII. törvény a büntetőtörvények egyes fogyatékosságainak megszüntetéséről és pótlásáról
- ³⁵ Nem hagyható figyelmen kívül a Jogász Szakszervezet tervezete, amely modernebb elveket fogalmazott meg a közveszélyes állapotú elkövetőkkel szembeni fellépéssel kapcsolatban, mint a később elfogadott törvény. Gyógyító őrizet bevezetését tartotta indokoltnak ezen elkövetői csoporttal szemben, ahol a beszámíthatatlan bűntettesek mellett helyet kaptak volna a csökkent beszámítási képességűek is. A tervezet rendelkezett a feltételes szabadon bocsátás lehetőségéről. A bűncselekményt még el nem követett alkoholisták és kábítószer-élvezők esetén kötelező orvosi gyógykezelést vezetett volna be, amelynek nem teljesítése esetén megnyílt volna az út a gyógyító őrizet alkalmazása előtt. Lásd: Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 27–28. p.). Véleményem szerint ez utóbbi rendelkezés a pozitívista elméletek hatását mutatja.
- ³⁶ A korlátozott beszámítási képesség fogalmát a törvény nem ismerte, azt csak a Bt. vezette be 1950-ben. A jogirodalom azonban ismerte a fogalmat, hiszen Heller Erik *A magyar büntetőjog általános tanai* című, 1937-ben írott munkájában már használta.
- ³⁷ Kádár Miklós: *A büntetőjog általános alapelveiről* (Jogtudományi Közlöny, 3. évf., 1948. 8., 337. p.)
- ³⁸ 1978. évi IV. tv. 24. § (1)
- ³⁹ 1948. évi XLVIII. tv. 1–5. §.
- ⁴⁰ Schäfer István: *Biztonság vagy gyógyítás?* (Jogtudományi Közlöny, 3. évf., 1948. 6., 219–220. p.)
- ⁴¹ Horányi Béla: *Az új büntető novella elmeorvosi szempontból* (Jogtudományi Közlöny, 3. évf., 1948. 3., 30–33. p.)

A kommunista diktatúra idején teljes mértékben hiányzott a választás lehetősége. Nemcsak többpártrendszer nem létezett, de arra sem volt lehetősége a választópolgárnak, hogy az állampárt tagjaiból kikerülő két jelölt közül válasszon magának, ezáltal kibuktathassa a parlamentből a helyi lakosságon basáskodó, gyűlölt megyei pártvezetőket. Sem az 1966-os, sem az 1970-es választójogi törvény nem tiltotta formailag a kettős jelölést, a gyakorlatban azonban nagyon kevés helyen került sor kettős jelölésre. Ezek általában olyan körzetek voltak, ahol csak alacsonyabb rangú káderek indultak. Az ilyen körzetek száma 1970-ben 49, 1975-ben 34, 1980-ban már mindössze 15.¹ A párt vezetősége sem támogatta ezekben az időkben a kettős vagy többes jelöléseket, elég, ha Kádár János véleményét idézzük: „Végül is kit támogatnak a választópolgárok, ha több jelölt van? Mondjuk, ha négy jelölt van, akkor mi van? Ez a vizet sodrására van bízva? Ez a bizonyos egyenlő esély? Azt választanak, akit akarnak? Ez valahogy nem volt egészen átgondolva”.² 1983-ra megváltozott a helyzet, a növekvő infláció miatt a lakosság egyre elégedetlenebb lett, több szabadságot követelt, s megjelentek a színen az illegális ellenzéki csoportok is.

Magyar Attila István

Kötelező kettős jelölés – A rendszerváltozás előtti utolsó parlamenti választás 1985-ben

Ebben az időben már írott formában is megjelentek olyan vélemények, amelyek szerint „célszerű lenne, ha a párt vezető szervei politikájuk alkalmazásakor jobban támaszkodnának az országgyűlésre”,³ mivel nem lehet folytatni azt a gyakorlatot, amely szerint „a választott szervek által tárgyalt ügyek nem meghatározóak”.⁴ Ezen úgy lehetne változtatni, írja Lakos Sándor, a tanulmány szerzője, hogy növelni kell a törvények számát, illetőleg a pártközpontban születő döntéseket a jövőben legalább formailag az

ügyis párttagokból álló országgyűlés alkossa meg. Először a törvényhozás alkosson koncepciót, ennek alapján születne meg a párthatározat, s azután alkotnák meg a honatyák a törvénytervezetet.

Ebben a feszültséggel teljes időben, amikor a szavazók több beleszólást kívántak elérni, az ország külpolitikájában pedig az újabb hitelek felvétele érdekében előtérbe került a nyugat felé nyitás, az MSZMP KB döntéskényszerben volt. Hasonló véleményen volt Schmidt Péter alkotmányjogász, későbbi alkotmánybíró. Véleménye szerint a törvényhozás egyik szerepe az ekkor még nem politikai, hanem szakmai vagy helyi jellegű véleménykülönbségek kifejtése, megütközése.⁵ Ez az akkoriban eretnek nézet már csak egy lépés a politikai pluralizmus felé. A két szakembert a megváltozott helyzetben az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének koordinációs tanácsa vezetésével bízták meg, melynek feladata a parlament hatáskörének és a választások demokratizmusának növelése. A koordinációs tanács helyeselte a kettős jelölés intézményét, illetve javasolta a törvényerejű rendeletek rovására az országgyűlés által alkotott törvények számának növelését. Persze akadtak olyan ortodox pártkáderek, akik a kötelező kettős jelölést ellenezték, tartván attól, hogy így néhány népszerűtlen vezető, főként megyei párttitkár, ahogy 1985-ben meg is történt, megbukik a választáson. Indoklásuk az volt, hogy „ahol a választók ezt nem igénylik, ne lehessen másik jelöltet rájuk kényszeríteni”.⁶

Az MSZMP KB 1983. július 6-i határozata a „közéleti aktivitás serkentése” érdekében javasolta bevezetni a kötelező kettős jelölést.⁷ Legalább látszatra olyan helyzetet kellett teremteni, hogy a szavazók ténylegesen választáshasanak a jelöltek közül. Ugyanakkor eszük ágában sem volt az egypártrendszert feladni, és akár az illegális ellenzéki szervezeteket megtűrni, akár csak a párt különböző szárnyai közötti tényleges választás lehetőségét megteremteni. Úgy gondolták, hogy a HNF arra vonatkozó útmutatása, hogy a két jelölt közül melyiket támogatják, elegendő lesz arra, hogy csak a hivatalos jelöltek jussanak be a parlamentbe. A kötelező kettős választás bevezetése nem volt más, mint demonstráció – részben a nyugati demokráciák, részben az infláció miatt elégedetlenkedő, s ezért egyre inkább ellenzéki érzelmű nép felé. Ezt mutatja a törvény indoklásának szövege is, amely szerint a változás célja a „szocialista demokrácia továbbfejlesztése, a választási rendszer demokratizmusának kiszélesítése, a népképviseleti testületek tevékenységének hatékonyabbá tétele”. Mindez azért lehetséges, mert „az elmúlt évtizedekben megerősödött a nemzeti egység és a fejlett szocializmus építése egyre jobban igényli... a népképviseleti testületek tevékenységének hatékonyabbá tételét”. Azt, hogy a jelölőgyűlések többsége nem fedi a választók akarátát, s a hivatalos jelölteknek kedvez, az 1985. évi választás után végzett közvélemény-kutatás is bizonyítja. A megkérdezettek 38%-a szerint a jelölőgyűlés intézménye jó, de azok gyakorlata rossz, 37% szerint maga az intézmény is elvetendő.⁸

A kötelező kettős jelölés intézményét a törvény 8. §-a szabályozta, mely szerint minden választókerületben két vagy több személyt jelölnek. E fontos rendelkezés követ-

kezményeit az 1985. évi országgyűlési választások néhány credinényében láthatjuk. Az 1983-as választójogi törvény rendelkezései között akad még néhány figyelemre méltó. Egyik az, hogy a pártállami rendszer története során immár a harmadik választási szisztémát vezette be. Az 1966-ig létező tisztán listás, és az 1966. és 1985. közötti tisztán egyéni körzeti rendszer helyett, ezúttal kombinált választást vezetett be. A képviselők döntő többségét továbbra is egyéni körzetekben választják, de emellett bevezetik az országos választási listát, amelynek tényleges politikai célja az, hogy az egyéni körzetben vereséget szenvedő, illetve az egyéni megmérettetést presztízsokokból nem vállaló MSZMP KB tagok és megyei párttitkárok mégis bekerüljenek a törvényhozásba. Csökken a választásokból kizártak köre is, törlik a rendőrhatalom felügyelet alatt állók kizárását a választójogból. Ez utóbbi jelzi, hogy a régi módon már nem lehetett a rendszerrel elégedetlenkedőket távol tartani a voksolástól. Új fogalom a pótválasztások és az időközi választások bevezetése is, ezen intézményeket a pártállami rendszer addig nem ismerte. A törvény ismét bevezette a pótképviselő intézményét, azonban, ha egyéni körzetből választott képviselőnek nincs pótképviselője, időközi választásokat kellett kiírni. A pótképviselői intézmény bevezetését gazdaságossági okokkal indokolták, valójában az időközi választások politikailag kellemetlen eredményét akarták ezzel kivédeni. Pótválasztást akkor kellett kiírni, ha az első fordulóban a szavazatok aránya nem érte volna el az abszolút többséget. Erre az 1985-ös választások esetében több példát ismerünk, különösen kettőnél több jelölt indulása esetén. A választások során esetlegesen felmerült kifogások az egyéni jelölt esetében a helyi népfrontszervezet által létrehozott helyi választási elnökségek, míg az országos lista elleni kifogások, illetve a helyi választási elnökségek döntése elleni fellebbezések az Országos Választási Elnökség hatáskörébe tartoztak. Az 1985-ös választásokat követően volt olyan tanulmány, amely a bíróságok hatáskörének kiterjesztését javasolta, ami alapján a közigazgatási szervek határozatait sérelmező fél bírósághoz fordulhatott volna.⁹

Van még egy olyan rendelkezése a törvénynek, amely az 1985. és 1989. közötti országgyűlés történetében nagy jelentőségre tett szert, ez pedig a képviselők visszahívásáról szóló 74. és 75.§. A visszahívás nem volt ismeretlen fogalom a szocialista országgyűlés történetében, de mind nálunk, mind a mintaként szolgáló Szovjetunióban kizárólag a pártvezetés, illetve annak olyan fiókszervei kezdeményezhették, mint amilyen nálunk a Hazafias Népfront volt. Az 1983. évi III. törvény az egyes választópolgároknak, illetve azok egyes csoportjainak is lehetővé tette, hogy kezdeményezzék képviselőjük visszahívását. Amennyiben a képviselőt jelölő választópolgárok legalább 10%-a támogatja a visszahívást, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa köteles javaslatot tenni az Elnöki Tanácsnak a képviselő visszahívásáról tartandó szavazás kiírásáról. Az országos választási listáról választott képviselők visszahívása csak elvben volt lehetséges, mert kezdeményezte volna a HNF valamely pártvezető mandátumának megfosztását. Ebben az esetben az érintett honatyák tájékoztatását követő 30 napon belül szavazást

kellett kiírni a képviselő visszahívásáról. A visszahívás eredményesnek számított akkor, ha a választópolgárok több mint fele részt vett a szavazáson, és az érvényesen leadott szavazatok abszolút többsége „igen” volt. Ekkor még nem lehetett sejteni, de ez tette lehetővé az első teljesen ellenzéki jelöltként induló honatyák bekerülését a rendszerváltás előtti utolsó parlamentbe.

Az 1985. évi választás

Az 1983. évi III. törvény alapján 1985-ben került sor a rendszerváltás előtti utolsó országgyűlési választásokra. Ezt a voksolást tekinthetjük átmeneti szavazásnak a pártállami voksolások és a rendszerváltozás utáni szabad választás között. A választás ugyan még nem szabad, hiszen nem volt politikai pluralizmus, de azáltal, hogy a törvényhozók akarata ellenére spontán jelöltek kerültek be a parlamentbe, sőt az egyelőre még illegális demokratikus ellenzék több vezetője megpróbálkozhatott a választásokon való indulással, jelzi, hogy a változás szele már megérintette a korábbi pártállami állapotokat.

Az 1985-ös választások képviselő-aspiránsai a jelölés módja szempontjából két csoportba tartoztak: nagyobb részüket a népfront hivatalos jelöltjei közé tartoztak, de jelentős számban megjelentek az ún. lakossági vagy más néven spontán jelöltek is. E két kategórián belül is jelentős eltérések mutatkoztak, hiszen nem minden spontán jelöltet indítottak politikai okokból, ugyanakkor akadt olyan, eredetileg a népfront által indított jelölt is, aki a lakosság bizalmát élvezte, s a későbbi években a pártpolitikát bíráló, független képviselőként szerzett magának hírnevet. Ha a jelöltek politikai szempontból csoportosítjuk, kiderül, hogy a többség még mindig a hivatalos pártpolitika hű embere volt. Akadtak helyi érdekeket képviselő, az adott körzetben népszerű jelöltek (pl. körzeti orvos), határozott, saját programmal rendelkező függetlenek, végül néhány helyen, igaz eredménytelenül, megpróbált színre lépni a politikai ellenzék is.

A népfront jelöltjeinek kiválasztásánál minden esetben figyeltek nemcsak az egyes jelöltek személyére, hanem a jelöltpárok összeállítására is. A kiemelkedő pártvezetők esetében komolytalan ellenjelölteket állítottak, akiknek csak annyi volt a szerepük, hogy a formális pluralitást demonstrálják. Az ilyen körzetekben vigyáztak arra is, hogy spontán ellenjelölés ne történjék. Az ilyen központi jelöltek esetében az MSZMP központi apparátusa tett ajánlást a helyi szervezetekben, míg a többi esetben a kiválasztás joga teljes egészében a megyei és fővárosi párt- és népfrontapparátus kezében volt. A hivatalos népfrontjelöltek kiválasztásának fórumai az ún. operatív bizottságok voltak, amelyeket lengyel mintára hoztak létre, s benne a társadalmi szervezetek (KISZ, SZOT stb.) és a népfront helyi szintű képviselői mellett a megyei pártapparátus volt túlsúlyban, maga a névlegesen jelölő népfront nem szólhatott ténylegesen bele „saját” jelöltjeinek állításába. Helyi szinten is két csoportot lehet megkülönböztetni, hiszen a helyi pártkáderek esetében a hivatalos ellenjelöltnek jóval „kisebb fajsúlyúnak” kellett lennie.

A többi körzetben a tipikus eset az ún. ikerjelölés volt, ami azt jelentette, hogy a népfrontjelöltek paramétereinek azonosnak kellett lennie (pl. 2 nő, 2 orvos, 2 munkás, 2 vállalati középvezető, párttagok egymás ellen, pártönkivüliek egymás ellen stb.). Az ikerjelölések esetében a választás eredménye is esetleges volt, gyakran a népfront sem határozta meg, hogy a két jelöltje közül melyiket támogatja inkább. Az ellenzéki szamizdat sajtó bírálta a „két tojás” elvének nevezett jelenséget, ahol még olyan értelemben sem marad választás, hogy milyen foglalkozású vagy életkorú személy bejutását óhajtják a választók.¹⁰ Az azonos paraméterű jelöltek egymás ellen való indítását bírálta több jogi cikk írója is, így Kukorelli István,¹¹ aki szerint a jelölteket a pártközpontnak és a népfrontnak rátermettség, nem pedig statisztikai mutatók alapján kellene kiválasztania. Főként ilyen esetekben a lakosság a már említett választási közvélemény-kutatás szerint esetlegesen szavazott: kistéleplésen személyes ismeretség, mások név, fénykép vagy más szempontok alapján. Ahol nem volt feltűnő az ikerjelölés, dönthetett nem, életkor, foglalkozás is.

A jelöltek másik csoportját adták a spontán jelöltek, akik között akadtak a hivatalos jelöltek közé be nem került helyi káderek, TSZ-vezetők, a helyi érdekeket képviselő, köztisztviselőben álló személyek, baráti társaságok által jelöltek, önálló politikai állásponttal rendelkező függetlenek, sőt a fővárosban több helyen az illegális demokratikus ellenzék is megpróbált jelölteket állítani. Az MSZMP vezetősége ez utóbbiak, de néhány különösen renitens független jelölt indítását is meg akarta akadályozni, ezért csak olyanok indulását engedélyezték, akik előzőleg nyilatkoztak arról, hogy elfogadják a Hazafias Népfront programját. Ha kifejezetten ellenzéki jelölt mégis hajlandó volt erre, a pártközpont mindent megtett annak érdekében, hogy ne kerülhessen a mandátum közelébe sem. Ennek ellenére tömegesen voltak spontán jelöltek, akiket nem a pártközpont, hanem a helyi lakosság jelölt véletlenszerűen. Ezek a jelöltek nagyrészt párttagok voltak ugyan, de nem tagjai a nomenklatúrának, többségében megélhetési okokból léptek be az MSZMP-be, de volt közöttük néhány pártönkivüli is, aki az indulás érdekében fogadta el a népfront programját. Többen közülük óriási meglepetésre bekerültek a parlamentbe, kiútva a parlamentből igazi „nagyágyúkat”. Ezekben az esetekben 1947 után először, a lakosság politikai okokból döntött valamely jelölt támogatása, illetve kibuktatása mellett.

A választásokon a régi jelöltek közül 213-an indultak, 143-an be is kerültek a törvényhozásba. Általában kettős jelölés volt, 54 helyen három, 4 esetben négy képviselőjelöltet állítottak. Az esetek döntő többségében vagy a favorizált hivatalos jelölt győzött, vagy a „két tojás” egyike, de a meglepetésnek tekintett eredményeknek is csak egy része bírt politikai jelentőséggel. Az 1985-ös választásokon a spontán jelölések száma 78 volt, ebből 59 esetben a népfront jelöltje mellett, 19 esetben helyette történt a jelölés. 41 spontán jelöltet képviselővé, 17-et pótképviselővé választottak. Az 1985. évi választások elemzése szempontjából érdemes kiemelni néhány olyan esetet, ahol a választások eredményeinek politikai jelentősége is volt,

akár azért, mert kibukott a parlamentből egy-egy jelentős személy, akár azért, mert bejutott egy, a hivatalos pártvezetéssel szembeforduló független, akár azért, mert fondorlatos módon megakadályozták az ellenzéki jelöléseket.

Az egyik legismertebb spontán jelölésre Szegeden, a Csongrád megyei 5. választókerületben került sor. Itt a hivatalos jelölt Komócsin Mihály megyei párttitkár volt, aki despotikus módszerei miatt népszerűtlenné számított, a másik népfrontjelölt pedig Árendás József TSZ-elnök volt. Május 6-án a Pick Szalámigyárban rendezett jelölőgyűlésen megjelent a szegedi körzeti stúdió népszerű, szókimondó riportere, Király Zoltán, akit egy Hódos József nevű választópolgár kért fel, hogy induljon el a választáson.¹² Király már az első szavazógyűlésen 199 szavazatot kapott, így felkerült a jelöltek listájára. A helyi pártvezetés a jelölőgyűléseken egyre agresszív hangnemet ütött meg, megpróbálták megakadályozni Királyt, hogy felolvassa választási programját, majd negatív kampányba kezdtek ellene. Az egyik választási gyűlésen a szegedi PB-titkár a következőket mondta: „Kiszámíthatatlan ez a Király, még ha párttag is. Meg a foglalkozása miatt is veszélyes ember”.¹³ A választások a pártvezetés nem kis meglepetésére Király fölényes győzelmével végződtek, a szavazatok 47,5%-át a független jelölt szerezte meg, szemben Komócsin 32,5%-os eredményével. A megszenvedett Komócsin a mai második fordulónak megfelelő pótválasztáson már nem is indult, s Király a második fordulón egy csélytelen vasúti vezetővel (Lovász Lázár) szemben könnyedén (81,3%) diadalmaskodott. Vidéken Csongrád megye amúgy is élen járt a független szellemiségű jelöltek kiválasztásában. Ilyen volt Rózsa Edit, aki ugyan a szegedi 2-es körzetben a két azonos paraméterű (fiatal értelmiségi nő) népfrontjelölt egyikeként került be a parlamentbe, ott azonban a független képviselők egyik szószólójává vált. Ugyancsak ilyen volt a Csongrádon mandátumhoz jutó Eke Károly. Eke esete azért érdemel külön említést, mert jelölését a kommunisták botrányos módon próbálták megakadályozni.¹⁴ Eke a város szülöttje, jogi doktor, a Magyar Rádió tudományos főmunkatársa volt. Az MSZMP-KB, amint megtudta indulási szándékát, felszólította, hogy ne vállalja a jelölést. Amikor mégis elindult, a csongrádi párttitkár letiltotta felszólalását az első választási gyűlésen, ami ellen Eke óvást emelt. Az említett inkorrekt eljárás miatt Eke nem szerezte meg a jelöléshez szükséges szavazatot, de miután az első fordulón egyik jelölt sem szerezte meg az abszolút többséget, a pótválasztáson ismét lehetőséget kapott az indulásra, s ezúttal meg is kapta a jelöléshez szükséges szavazatot, és a pártvezetés óriási meglepetésére meg is nyerte a választást. Miután nem engedték, hogy választási gyűléseket tartson, Eke a vasárnapi TV-közvetítésből értesült győzelméről. Az MSZMP sikertelenül próbálta megakadályozni az 1956-os forradalomban is részt vett, a római katolikus egyház által támogatott jelölt győzelmét, így egy pártönkívüli, keresztény szellemiségű, a rendszerrel szemben álló jelölt került be a parlamentbe.

Nagy sajtónyilvánosságot kapott a Zala megyei 3. választókerület esete.¹⁵ A Balaton-parti város lakossága a hivatalos jelöltekkel szemben a Keszthelyi Kastélymúzeum

népszerű igazgatóját, Dr. Czoma Lászlót jelölte. A helyi pártvezetés erőszakos úton akadályozta Czoma választási gyűléseit, az indulatok annyira felpaprikázódtak, hogy fizikai inzultusokra is sor került. Emiatt Czoma az Országos Választási Bizottsághoz fordult, amely a törvényes választási feltételek hiánya miatt nem engedélyezte a pótválasztás kiírását (az első fordulón a három jelölt mindegyike 50% alatt maradt). A rövid időn belül kiírt időközi választást nagy csatában, a szavazatok 43%-át megszerezve (a második fordulón ekkor is elég volt a relatív többség elérése) nyerte meg a népszerű múzeumigazgató. Az eset akkora visszhangot kapott, hogy film is készült róla *Két választás Magyarországon* címen. Vidéken más esetekben is győztek olyan, részben spontán, részben a népfrontvezetés által nem kellőképpen megvizsgált hivatalos jelölteként bekerült honatyák, akik független képviselőként váltak ismertté az 1985–1990-es ciklusban. Ilyen volt Pálfi Dénes (Zalaszentgrót), aki később kereszténydemokrata képviselő lett, a kecskeméti Körös Gáspár, aki a vízlépcsőellenes harc egyik vezérszónokaként vált ismertté, valamint a Vas megyei Mayer Bertalan. A neves győztesek mellett meg kell említeni néhány kibukott vezető káderét is. A legismertebb a rettegett, zsarnok veszprémi kiskirály, Pap János esete, aki Ajkán megszenvedett vereséget szenvedett (csak a szavazatok 16%-át szerezte meg) Varga Miklós középiskolai tanártól. Pap nemcsak népszerűtlenségével nem volt tisztában, de nem vette figyelembe azt sem, hogy a környezetvédelem egyre nagyobb szerepet tölt be a lakosság gondolkodásában, amikor a következőket mondta egy választási gyűlésen: „Ajkának a bánya adja a kenyeret, ennek hátrányai jelentéktelenek, el tudjuk viselni”.¹⁶ Ugyancsak vereséget szenvedett Biszku Béla a Szabolcs-Szatmár megyei 16. számú, illetve Fock Jenő volt miniszterelnök a Győr-Sopron megyei 5. számú körzetben.

A fővárosban bejutott lakossági jelöltek közül a legismertebb Zsigmond Attila, aki a II. kerületi 5. számú körzet jelöltjeként került be a parlamentbe, s egészen 1998-ig ő volt a kerület országgyűlési képviselője. Pesthidegkúton mint lelkes lokálpatriótát kérték fel először a helyi lakosok, hogy tanácsstag legyen, s 1973-tól a II. Kerületi és a Fővárosi Tanács tagjaként sokat ténykedett a helyiek érdekében, ráadásul a Budapest Galéria vezetőjeként is ismertté vált következetes, kritikus magatartásával. Ezért 1985-ben a lakosság felkérte őt az indulásra, de miután a kerület addigi országgyűlési képviselője, Pesta László az országos listára került, a népfront olyan jelölteket keresett, akik bírják a lakosság bizalmát, amit megkönnyített, hogy a budai kerületekben lehetőleg értelmiségieket kerestek. Idézzük magát Zsigmond Attilát arról, hogyan lett spontán jelöltből népfrontjelöltté 1985-ben, s hogyan nyerte meg a választásokat: „Az történt, hogy elhívtak az 1985-ös választást megelőzően a Hazafias Népfront budapesti bizottságába, amely akkor az Andrássy úton volt, és megkérdezték, hogy mi lenne, hogy ha elindulnék a képviselőválasztáson. Gondolkodási időt kértem, aztán elvállaltam, Türi Mária festőművész volt az ellenfelem. Sikertelen mandátumot szereztem, s ezt követően kihasználtam minden jogi lehetőséget, amely megvolt, de senki nem akart, vagy

nem mert élni velük”.¹⁷ Zsigmondon kívül, gyakran hasonló szellemű jelöltek ellenében indulva, más budai körzetekben is konzervatív gondolkozású, független népfrentjelöltek kerültek be a parlamentbe. Ilyen volt Bánffy György, a később az MDF-be belépő neves színművész (II. kerület, 4. választókerület) és Dr. Szabó Kálmán közgazdász, akadémikus (XII. kerület, 36. választókerület); mindketten szintén a független képviselők frakciójában tevékenykedtek a ciklus második felében.

Az eddig említett esetek független képviselők nem várt sikeréről, illetve néhány országosan ismert pártvezető választási vereségéről szoltak. Ezek az apró, de mégis szimbolikus jelentőséggel bíró esetek bizonyítják az 1985-ös választások átmeneti jellegét, azt, hogy olykor már sikeresen kinyilváníthaták akarataikat a választópolgárok. Ugyanakkor a vesztes kaderek vagy megyei pártvezetők vagy a párt első vonalából kiszorult veterán elvtársak voltak, az állampárt élgárdája érintetlenül maradt. A parlamentbe bejutott másképp gondolkodók pedig nagyobbreszt népfrentjelölt pártönkivűliek vagy spontán induló párttagok voltak, akik a későbbiekben bátran szembeálltak az MSZMP-vel, de többségükben függetlenek maradtak, vagy később alakuló ellenzéki erőkhöz csatlakoztak. Indultak azonban az 1985-ös választásokon nyíltan ellenzéki jelöltek is, akik az ekkor még csak „demokratikus ellenzék” néven emlegetett fővárosi csoport tagjaiként kezdetektől fogva önálló programmal léptek fel. Ezek a jelöltek egyetlen csoportosuláshoz tartoztak, ahhoz, amely később Szabad Kezdeményezések Hálózata néven vált ismertté, majd 1988-ben megalapította a Szabad Demokraták Szövetségét. A pártállam nem engedhetett meg nyíltan ellenzéki programmal fellépő személyek képviselőjelöltté válását, mert akkor könnyen megtörténhetett volna, hogy az ellenzéki jelölt parlamentbe jutását már nem tudják megakadályozni. Ezért minden eszközt megragadtak annak érdekében, hogy az ellenzéki indulók ne kapják meg a jelöléshez elegendő számú támogatást. A legismertebb ellenzéki jelöltek az V. kerületben indultak, ifjabb Rajk László, illetve Tamás Gáspár Miklós, de ebbe a csoportba sorolható a XI. kerületben próbálkozó Bauer Tamás és Langmár Ferenc, sőt a később szintén az SZDSZ-hez csatlakozó városvédő TV-riporter, a XII. kerület 35. számú körzetében induló Ráday Mihály is, bár ez utóbbi jelöltségének megakadályozása kevésbé látványosan történt. Az ellenzéki indulók jelölése megakadályozásának leglátványosabb példája az V. kerületi 13. számú körzetben történt, ahol Rajk László volt az ellenzék jelöltje; az ő indulására Kőszeg Ferenc, a nemrég indult szamizdatlap,

a *Beszélő* főszerkesztője tett javaslatot. Már az április 18-i első gyűlésen sem voltak azonos feltételek a jelöltek között, a hivatalos jelöltek az elnöki asztalnál foglaltak helyet, a kerületi párttitkár utolsóként kapta meg a szót, aki rögtön éles szavakkal bírálta Rajk személyét. Klaniczay Gábor, az ELTE adjunktusa a jelölőgyűlés végén kifogást emelt az esélyegyenlőség megsértése miatt: „hogy az egyik, közönség soraiból emelt jelölt, Rajk László személye ellen olyan kifogásokat hozzon fel, amelyekre a szavazás előtt már nem válaszolhatott”.¹⁸ A két jelölőgyűlés között az ellenzék fő bázisán, az egyetemeken, főleg az ELTE Bölcsészettudományi Karán egyetemi szemináriumokon, diákgyűléseken készült a jelölőgyűlésre, sőt plakátokat is akasztottak ki, amelyek Rajk támogatására szólították fel a hallgatókat. A plakátokat a négy nap alatt a rendőrök többször is eltávolították a hirdetőtábláról. Az április 22-i, második jelölőgyűlésre a kommunista apparátus alaposan felkészült. Először is nemcsak azonos napra, hanem órára pontosan azonos időpontra hirdették meg a két V. kerületi választókerület jelölőgyűlését, ennek célja az ellenzéki szavazók megosztása volt.

Budapest V. kerületi országgyűlési képviselő-választási jelölőgyűlés az Iparterv színházában.
A képen Rajk László, Kőszeg Ferenc, Szabó Miklós és Krasznai Zoltán
(a kép forrása: <http://rajk.info/hu/demokratikus-ellenzék-1971/1985-tavasza---budapest-v-4.html>)

Az egy időben megtartott gyűlések miatt sem Rajknak, sem a másik körzetben induló Tamás Gáspár Miklósnak nem maradt esélye, hogy elegendő szavazatot kapjon. A gyűlés napjára a helyi pártbizottság szervei utasítást adtak minden hű elvtársnak, hogy az összes törvényes eszközt ragadják meg. Pontosán meghatározták, hogy hány főt kell a jelölőgyűlésekre küldeni. A jelölőgyűlés megkezdése előtt több mint egy órával minden ülőhely foglalt volt, háromnegyed hatkor az előtérbe már nem lehetett bejutni. A pontosan érkezők állni kényszerültek, a későket nem engedték be. Az épület körül civil ruhás rendőrök álltak, a teremben a „magyar body-building mozgalom legbuzgóbb sörfogyasztói” ügyeltek a rendre.¹⁹ Ezek után nem csoda, ha kevés ellenzéki támogató jutott be, s törvénytelen úton megakadályozták Rajk jelölését. A *Beszélő* cikkében ezt írja: „Hurrá, már csálnak is”. 1947 óta nem volt arra példa, hogy csalásra kényszerül az állampárt, a demokratizmus szempontjából előrelépés a 90% feletti egypárti választásokhoz képest, de mégsem lehet vele megelégedni. Hasonlóan nem tudta megszerezni a jelöléshez szükséges szavazatszámot a XI. kerületben Bauer Tamás és Langmár Ferenc, illetve a XII. kerületben Ráday Mihály. Bauer esetében a pártaktivisták a következő módon indokolták, miért kell megakadályozni indulását: „Nem hozzánk tartozik, kritizálja a pártot, kritizálja az államvezetést, ami helytelen

volt”.²⁰ Nem kifejezetten volt ellenzéki jelölt, de szintén megakadályozták a kritikus szellemű újságíró, Forró Tamás indulását a Szolnok megyei 3. választókerületben. Az egyik szandaszőlősi gyűlésen nem engedték be a terembe az állampolgári jelölt szavazóit, majd a szavazatszámoló olyan módon manipuláltak a számokkal, hogy Forró ne kapja meg a jelöléshez szükséges 1/3-os arányt sem.²¹ Összességében elmondható, hogy bár az 1985-ös választások több esetben lehetőséget nyújtottak az állampolgároknak, hogy kinyilvánítsák politikai véleményüket, de tényleges pluralizmusról az egypártrendszer fennállása miatt nem lehetett szó, s a pártállam gondosan figyelt arra, hogy ne történhessen ellenzéki jelölés, a rendszer ellenfelei ne kerülhessenek a törvényhozásba.

Ellenzéki honatyák az utolsó pártállami parlamentben

1985-ben jelentős nemzetközi változás következett be, Mihail Gorbacsovot választották az SZKP főtitkárává, aki hamarosan megkezdte *peresztrojka* és *glasznoszty* néven ismertté vált nyitási politikáját. Ennek hátterében az is állt, hogy az Amerikai Egyesült Államok a fegyverkezési verseny gyorsításával (Reagan elnök „csillagháborús” terve) gazdasági csődbe juttatta az amúgy is működésképtelen szovjet gazdasági szisztémát. A szovjet politika ezután kevésbé szólt bele a kommunista blokkhoz tartozó országok belpolitikájába. 1987-től kezdődött a politikai viták időszak az országgyűlésben, illetve a pártvezetésben, amelynek néhány kulcsproblémája az 1956-os forradalom értékelése, a határon túli, főként az erdélyi magyarság helyzete, történelmünk újraértékelése, s talán a leghevesebb összeütközéseket indikáló Bős-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer volt. Szimbolikus személyé vált a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni képtelen Stadinger István házelnök, aki a házszabály sorozatos megsértése miatt 1989 márciusában lemondani kényszerült hivataláról. 1989 a visszahívások éve is: a megerősödött politikai ellenzék, amely immár pártokat, illetve később pártá alakuló ellenzéki alternatív szervezeteket hozott létre, elérkezettnek látta az időt arra, hogy időközi választásokon is megmértesse magát. Ezért kezdeményezték néhány, a kommunista diktatúrában különösen kompromittálódott személy visszahívását. A visszahívások többsége sikerrel járt, dicstelenül vett búcsút mandátumától a kommunizmus legsötétebb korszakának több személyisége, így Cservenkáné, Korom

Mihály, Vida Miklós, Várkonyi Péter, Apró Antal, továbbá Varga Gyula zalai párttitkár, aki a Bős-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer heves védelmezőjeként kompromittálta magát. Jellemző, hogy az egyetlen sikertelen visszahívási kísérlet alanya a politikailag jelentéktelen Dauda Sándor mozdonyvezető, aki szélsőbaloldali hozzászólásai miatt került néhány szavazat híján a politikai bukás sorsára. A visszahívott honatyák megüresedett mandátumát a megváltozott politikai helyzetben már nem lehetett pótképviselőkkel betölteni, ezért valamennyi helyen időközi választásokat írtak ki, a jelölteknek ekkor már nem kellett semmiféle népfrontprogramnak alávetni magukat. Az időközi választások az ellenzék diadalmenetét hozták. 1947 óta ekkor kerültek először ellenzéki jelöltek a parlamentbe: az MDF-es Debreczeni József, Roszik Gábor, Raffay Ernő, Marx Gyula és az SZDSZ-es Tamás Gáspár Miklós.²² Hamarosan a négy újonnan választott képviselő, kiegészülve a már korábban parlamentbe jutott Zsigmond Attilával, megalapította az első ellenzéki frakciót, az MDF-ét: „A visszahívások jelentősége abban állt, hogy elkezdtek a választókerületek szavazói élni jogaikkal és merni. Ennek a következménye volt az a néhány MDF-es politikus, aki ekkor bekerült, Marx Gyula, Debreczeni Józsa, Roszik Gábor. Én voltam az első

MDF-es képviselő a parlamentben, majdnem egy éven keresztül az egyetlen, mivel én a II. kerületi MDF-szervezet alapítója vagyok. Mivel a visszahívások majdnem egy évvel később történtek, így büszke vagyok arra, hogy mire ők bekerültek, én már mint MDF-es ültem ott... Amint néhány olyan képviselővel gazdagodtunk, akik erre hajlandók voltak, megalapítottuk először az ellenzéki demokraták parlamenti csoportját, majd a visszahívások után az időközi választásokon bekerült MDF-es képviselőkkel együtt megalapítottuk a Magyar Demokrata Fórum, azt hiszem 6 tagú, parlamenti csoportját. Azt is sikerült kiharcolni, hogy egy helyen üljünk, egy sorban, demonstrálva azt, hogy már nemcsak MSZMP-sek vannak a parlamentben, nemcsak ún. független képviselők, hanem egy újonnan alakult ellenzéki pártnak is van frakciója, bármilyen kicsi

Sztrapák Ferenc *Magyar nyitány: Regi képviselők a T. Házból (1985-1990) (Budapest, 2007)* című interjúkötete

is. Ekkor úgy éreztük, hogy ennek jelentősége van”.²³ Emellett létezett független frakció is (Király, Eke, Czoma, Körös stb.). Tamás Gáspár és egy társa az SZDSZ-t képviselte, így 1988-tól 1990-ig már valódi politikai viták helyszíne volt a Tisztelt Ház. Az MSZMP-ellenzék frontvonal mellett megjelent a párton belüli frontvonal az ortodox és a reformer erők között, elindítva a rendszerváltozás folyamatát, amely az 1989. évi XXXIV. törvény megalkotásához, azaz a demokratikus választójog 1945. utáni visszatéréséhez vezetett.

MAGYAR, ATTILA ISTVÁN

Die obligatorische Doppelkandidatur – die letzten Parlamentswahlen vor dem Systemwechsel im Jahre 1985 (Zusammenfassung)

In der Zeit der kommunistischen Diktatur der Staatspartei gab es keine tatsächliche Wahlmöglichkeit, im 1966 eingeführten Wahlsystem mit Einzelwahlkreisen wurden in den Wahlkreisen, wo Mitglieder des Landes- oder Komitatsvorstands der Partei kandidierten, keine weitere Kandidaten gestellt, in anderen Fällen fanden so genannte Zwillingswahlen statt, wo zwei politisch zuverlässigen Kandidaten mit gleichem Alter, Geschlecht und Beruf zur Wahl standen. Die Wirtschaftskrise der 1980-er Jahre und die politische Unzufriedenheit mit dem System riefen das Gesetz Nr. III von 1983 ins Leben, das in allen Einzelwahlkreisen die Aufstellung von mindestens zwei Kandidaten obligatorisch gemacht hat, die Kandidaten mussten jedoch dem Programm der Deckungsorganisation der Partei, der Vaterländischen Volksfront zustimmen. Die anhand dieses Gesetzes durchgeführte Parlamentswahl im Jahre 1985 endete mehrheitlich mit dem Sieg von zuverlässigen, parteitreuen Volksfrontkandidaten. Unerwartete Niederlagen

erlitten jedoch einige unpopuläre lokale Parteiführer, und in einigen Fällen siegten Kandidaten – die das Programm der Volksfront zwar anerkannten, aber einen unabhängigen Ansatz folgten – deren Erfolg die Parteizentrale mit allen Mitteln zu verhindern versuchte. Erstmals bei den Wahlen des Staatsparteisystems versuchte die demokratische Opposition – die Gruppe, aus der später das Bund Freier Demokraten entstand – Kandidaten zu stellen. Die Nominierung von Oppositionskandidaten wurde an den Wahlvorschlagsversammlungen, die laut der damaligen Rechtsvorschriften zur Aufstellung der Kandidaten erforderlich war, unterbunden. In der Zweiten Hälfte der Legislaturperiode 1985-1990 fanden nach Rückruf einiger staatsparteitreuen, unpopulären Abgeordneten in einigen Wahlkreisen tatsächlich demokratische Wahlen statt, wo die Kandidaten der politischen Opposition (Ungarisches Demokratisches Forum, Bund Freier Demokraten) den Sieg erringen konnten.

Kovács András Valahol Magyarországon (munkacím: Két választás Magyarországon) című 1987-es filmjének plakátterve és stábfotoja

- ¹ Szoboszlai György: *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai* (Az MSZMP-KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest, 1988, 10. p.)
- ² Feitl István: *Pártvezetés és országgyűlési választások 1949–1988*. In: *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1990*. Szerk. Földes György, Hubai László (Kossuth Kiadó, Budapest, 1994, 285–306. p. 298. p.). Eredeti forrás: M. O. L., 288. f/4/207. ö. e.
- ³ Lakos Sándor: *Politikai rendszerünk kérdései* (Kossuth Kiadó, Budapest, 1983, 33. p.)
- ⁴ Lakos: i. m., 28. p.
- ⁵ Schmidt Péter: *Képviselési szervek a mai magyar társadalomban*. (Világosság, 1981. 8–9., 560–567. p.: 567. p.)
- ⁶ Tóth Antal: *Mit kell tudni a választási rendszerről?* (Budapest, 1985, 80. p.)
- ⁷ Kukorelli István: *Állampolgári részvétel a parlamenti választáson*. In: *Emberi jogok hazánkban*. Megjelent az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 40 éves évfordulójára (Budapest, 1988, 232–243. p.)
- ⁸ Szurkos Mária–Timár János: *Választás vagy szavazás?* (Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1986, 16. p.)
- ⁹ Csalótzky György: *A választások törvényességi biztosítékainak továbbfejlesztése* (Állam és Igazgatás, 1988. 4., 335–346. p.)
- ¹⁰ *Beszélő*, 1985. 13–14. szám, 3–4. p.
- ¹¹ Kukorelli István: *A politikai intézményrendszer szerepe a képviselő-jelöltek előzetes kiválasztásában az 1985-ös választásokon* (Állam és Igazgatás, 1988. 4., 300–307. p.)
- ¹² Király jelöléséről és megválasztásáról: Szoboszlai i. m., 52–53 p.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ Eke jelöléséről lásd: Szoboszlai: i. m., 56–59. p.
- ¹⁵ A kishelyi jelölőgyűlésekről: Szoboszlai: i. m., 184–186. p.; *Magyar Nemzet*, 2001. szeptember 8.
- ¹⁶ Szoboszlai: i. m., 178. p.
- ¹⁷ Zsigmond Attilával 1999. november 24-én készítettem interjút.
- ¹⁸ Szoboszlai: i. m., 217. p. A könyv az ELTE BTK oktatóját (sajtóhibából) tévesen Klavinczaynak nevezi.
- ¹⁹ A Rajk-szavazás megakadályozásáról lásd: *Beszélő*, 1985. 13–14., 8–9. p., illetve: Szoboszlai: i. m., 217. p.
- ²⁰ *Beszélő*, 1985. 13–14., 12. p.
- ²¹ Forró jelöléséről: Szoboszlai: i. m., 154–155. p.
- ²² Az első pótválasztást 1985. július 22-én nyerte Gödöllőn Roszik Gábor MDF-es evangélikus lelkész 69, 2%-kal. Ezt követte augusztus 5-én Szegeden (Csongrád megye 1. körzet) Raffay Ernő és Kecskeméten (Bács-Kiskun megye 3. körzet) Debreczeni József, szeptember 16-án Marx Gyula, 1990. január 11-én Tamás Gáspár Miklós megválasztása. Forrás: *Magyar Nemzet*, 1989. július 24-i. augusztus 7-i. szeptember 18-i. illetve 1990. január 13-i száma.
- ²³ Zsigmond Attila-interjú, 1999. november 24.

KÖNYVEKRŐL

A hatalommegosztás államszervezete

Gondolatok egy minap megjelent
magyar alkotmány- és közigazgatás-
történelmi egyetemi jegyzet kapcsán

Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely – Horváth Attila –
Képes György – Mezey Barna – Völgyesi Levente:
Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban.
A hatalommegosztás államszervezete. 1848–1949
Szerkesztette: Képes György
ELTE Jogi Kari Jegyzetek 9.
ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 234 p.
ISBN 978 963 312 156 6

A jogászképzés, s ezen belül a jogtörténet tantárgy természetes elvárása, hogy a képzésekhez igazodva, tudományosan igazolt, korszerű tartalommal, igényes megformálással, a hallgatók által befogadhatóan készüljenek tananyagok. Az ennek a kíváncsúnak való megfelelés két könyvsorozatot eredményezett: az *ELTE Jogi Kari Jegyzeteket*, és az *ELTE Jogi Kari Tankönyveket*.

ket. A tankönyveknél 2008-tól nyolc munka látott napvilágot, a jegyzetsorozatban az itt ismertetett kötet a kilencedik.

Az igazságügyi igazgatás szak igényeire is tekintettel készült jegyzetet Képes György szerkesztette, ugyanő négy fejezetet szerzőként jegyezt, és ő írta a jegyzet tíz fejezetéhez az összefoglalásokat, amelyek közelítően 1/6-át adják az opusnak. A recenzens úgy véli, Képes kolléga valóságosan a „hátán hordozta” a tananyag kimunkálását és kiadását, így az elismerés, mint „primus inter pares” joggal megilleti.

A választott időszak (1848–1949) jogtörténelmi kifejtése igényli a visszatekintést a magyar történelmi alkotmányra: ennek Mezey Barna terjedelmes 1. fejezete maximálisan eleget tesz. Ez a rész és a továbbiak is (2–10) egységes felépítésűek (strukturált anyagközlés, összefoglaló értékelés, a felhasznált és ajánlott irodalom megadása). Nagyon fontos, hogy a kötet elkerüli a többszerzős kiadványok kisebb-nagyobb töredezettségét.

A jegyzet a hatalommegosztás százéves hazai korszakának közjogtörténetét tárgyalja, és releváns materiát közöl, harmonikus és kicsiszolt módon. A tananyag prezentálása kifejezetten hallgatóbarát, mert a felkészülés folyamatára alternatív megoldásokat kínál. Választható a szegélyjegyzékek által preparált változat alapján való felkészülés, illetve az összefoglalások tipográfiai kivitelezés szerinti egyéni kiemelésekre ad lehetőséget. E módszer példaértékű lehet. A jegyzet érdemi bemutatása során a fejezetek tartalmát tükröző peremjegyzeteket követjük.

1. Alkotmánytörténeti alapok; alkotmány és közigazgatás a polgári átalakulás előtt (Mezey Barna)

A bevezető fejezetben a szerző elegáns fogalmazással és átfogó értékeléssel teljesíti a tárgyalt száz esztendő megalapozó előtörténetének bemutatását. Ezt az alábbiakban részletezzük: *Alapok és előzmények*, a nomád államiság, a magyar keresztény királyság létrejötte; *A magyar alkotmányfejlődés feudális-rendi korszakai*, a patriomonális alkotmány, a rendi alkotmány, az abszolutizmus kísérletei; *Erdély*, Erdély alkotmányának alapjai; *A magyar keresztény állam alkotmányának tényezői*, a korona, a Szent Korona-eszme, a király, a királyi tanács, az országgyűlések, a központi közigazgatás szervei, a királyi és nemesi vármegyék, alsóbb közigazgatás, a szabad királyi városok, a törvénykezés központi szervei, a törvénykezés területi és helyi szervei; *A magyar jog forrásai*, jogszokás, szokásjog, törvény, kiváltság, rendelet, szabályrendelet.

2. Állam- és kormányformák; a magyar polgári állam korszakai (Képes György)

A kifejtett tartalmat a megadott széljegyzetek itt is plasztikusan tükrözik: *Államforma*: monarchia, köztársaság; *A kormányforma*: alkotmányos monarchia, parlamentáris monarchia, prezidenciális köztársaság, parlamentáris köztársaság; *Államszerkezet*, Perszonálunió, reálunió; *A magyar polgári államfejlődés korszakai*, első korszak: az 1848-as alkotmány, első közjogi válság: a szabadságharc alkotmányos kísérletei, a neoabszolutizmus időszaka (1849–1867); második korszak: a dualizmus kora (1867–1918), a második válság: az őszirózsás forradalom köztársasági kísérlete, a tanácsköztársaság; harmadik korszak: a „király nélküli királyság (1920–1944), harmadik közjogi válság: a „hungarista állam”; negyedik korszak: parlamentáris köztársaság (1944–1949). A szerző az egyes kríziskorszakok megadásával teszi teljessé az államfejlődési folyamatok leírását.

3. Az államfő (Képes György)

A 3. részt, hasonlóan a többi kilenc részben alkalmazott szerkezeti megoldáshoz, tömör összefoglalás követi. Szerkezete az alábbi: *Államfő*: Az államfői tisztség megnevezései. Trónöröklés és koronázás. A Szent Korona tanának jelentősége, abszolutisztikus kormányzatai kísérletek; *Felsőjogok*, személyes felsőjogok, uralmi felsőjogok. *Az 1848-as alkotmány szerinti államfői intézmény*; A törvényhozással kapcsolatos felsőjogok, a király megváltozott szerepe a végrehajtó hatalomban; *Államfői jogkörök a dualizmus korában*. Az országgyűlés feloszlatása. Az előszentesítési jog, az államfő megerősödött helyzete a végrehajtó hatalomban, a főrendiházi törvényből követke-

ző kinevezési jog; *A kormányzó jogkörei a két világháború között*; A kormányzó mint királyt helyettesítő tisztség, tiszteleti jogok, a törvényhozással kapcsolatos kormányzói jogok, a végrehajtó hatalomra vonatkozó kormányzói jogok, kegyelmezési jog, a főkegyúri jog átalakulása, a kormányzói jogkörök első kiterjesztése, a kormányzói

intézmény állandósulása, a felsőházba történő kinevezés joga, a kormányzói jogkörök második kiterjesztése, a kormányzói jogkörök harmadik kiterjesztése, a kormányzó-helyettesi tisztség, a kormányzó lemondatása; *Az 1946–1949 közötti köztársasági elnöki intézmény*. A köztársasági elnök jogállása, a köztársasági elnök jogkörei a törvényhozásban, a végrehajtói hatalommal kapcsolatos államfői jogok, a kegyelmezési jog, a köztársasági elnöki jogkörök a gyakorlatban, a köztársasági elnöki tisztség megszűnése.

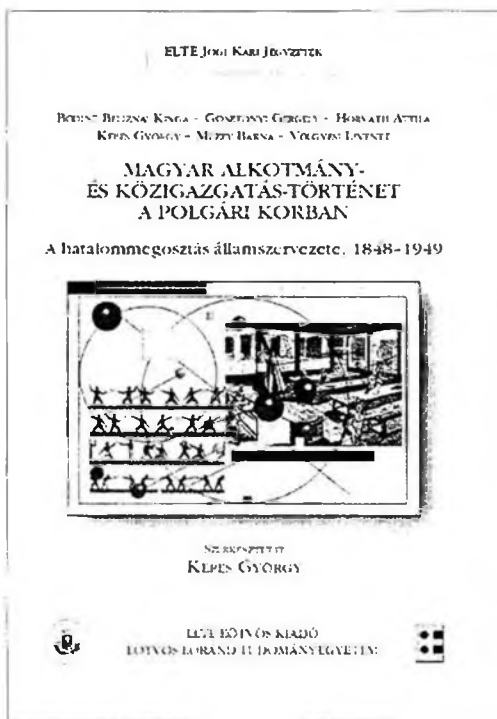
4. Az országgyűlés (Bódiné Beliznai Kinga, Gosztonyi Gergely)

A széljegyzetek vizuálisan tükrözik a fejezet szerkezetét, a vizsgált intézmény jelentőségének megfelelő terjedelemben kidolgozva.

Országgyűlés: Az országgyűléssel kapcsolatos kérdések a 19. század elején, az alsóházat érintő változások, az országgyűlés szervezetére, működésére vonatkozó alapvető szabályok, a szabad (képviselei) mandátum; *Az országgyűlés 1867 után*, a választójogi novella, az országgyűlés két háza a dualizmus idején, az 1885. évi főrendiházi törvény; *A parlament a két világháború között*: a Magyar Nemzeti Tanács, a nemzetgyűlés (1920–1926), az „ösi kéttáblás rendszer” visszaállítása (1926:22. tc.); *A parlament a második világháború után*. Az ideiglenes Nemzetgyűlés (1944–1945), a nemzetgyűlés és az országgyűlés (1945–1947); *Az országgyűlés jogköre*: törvényhozás, a végrehajtó hatalom ellenőrzése, a Legfőbb Állami Számvevőszék, egyéb jogkörök; *A házszabályok*: a képviselőház házszabályai (1848), a felsőháza rendszabásai, a képviselőház házszabályainak reformja 1867 után, új házszabályok elfogadása 1887-ben, az obstrukció, a házszabályok körüli viták a századfordulón, további házszabály-reviziók a dualizmus utolsó évtizedében, a Horthy-korszak házszabály-változásai, a felsőház házszabályai; *Az országgyűlési képviselők jogállása*: Az országgyűléshez kapcsolódó jogosítványok, a klasszikus testületi jogok, speciális (egyéni) jogosítványok, a zavartalan parlamenti munkát biztosító jogosítványok, a mentelmi jog, összeférhetetlenség.

5. A választójog (Képes György, Horváth Attila)

A fejezet címe példásan tömör. *Választójog*: aktív és passzív választójog, a demokratikus választójog négy kritériuma, a választójog természetes korlátai, cenzusok, kizá-

ró okok. *Az 1848. évi választójogi szabályozás:* az 1848. évi választójogi törvény, az 1848-as magyar választójog értékelése; *A dualizmus korának választójoga:* az 1874. évi választójogi novella, az 1874. évi szabályozás kritikája, az 1899:15.tc., választójogi reformjavaslatok a 20. század elején, két megkésett választójogi törvény a dualizmus korának legvégén; *Választójog a két világháború között:* az „első néptörvény” és a Friedrich-féle választójogi rendelet, gróf Bethlen István választójogi intézkedései, az 1938. évi választójogi törvény; *Választójog a második világháború utáni években:* az 1945. évi választójogi törvény, az 1947. évi választójogi szabályozás és a „kékcédulás választások”.

6. A kormány és a központi közigazgatás (Képes György)
A fejezet az államhatalom központi motorjának igen szép elemzését hozza. *A végrehajtó hatalom:* A végrehajtó hatalom központi szervei 1848 előtt; *A független, felelős kormány megalakulása 1848-ban:* tárcák és ügyosztályok, a parlamentáris kormányzás kezdetei, a miniszterek feladatai; *Változások 1867 után:* a közös miniszterek, miniszterek és minisztériumok, minisztertanács, miniszterelnökség; *A miniszterek politikai felelőssége:* bizalmatlansági szavazás; *A szakigazgatás kialakulása a dualizmus korában:* külügyi igazgatás, hadügyi és honvédelmi igazgatás, belügyi igazgatás, pénzügyi igazgatás, igazságügyi igazgatás, oktatásügyi és kulturális igazgatás, gazdasági igazgatás; *Koordináció és hatáskörütközés a közigazgatásban:* a közigazgatási bizottságok, hatásköri bíraskodás; *Változások a két világháború között:* új miniszteri tisztviselések, külügyi igazgatás, honvédelmi igazgatás, belügyi igazgatás, pénzügyi igazgatás, igazságügyi igazgatás, gazdasági igazgatás.

7. Az önkormányzatok (Völgyesi Levente)

Közigazgatás és önkormányzatosság: területi önkormányzatok, testületi önkormányzatok; *Területi önkormányzatok a polgári korban:* nemesi vármegyék, a municipalista-centralista vita, a hatalmi ágak elválasztása, a területi önkormányzatok modernizálása, a dualizmus kori önkormányzati szabályozás, a közigazgatási racionalizáció a két világháború között; *A területi önkormányzatok szervezete:* a törvényhatósági bizottság, a törvényhatóság „közegei”, a járás, Budapest székesfőváros, a községek; *Testületi önkormányzatok:* a szabad hivatási önkormányzatok, a képviselői jellegű hivatási önkormányzatok, a rendi jellegű hivatási önkormányzatok, a művelődési köztestületek.

8. A bíróságok (Bódiné Beliznai Kinga)

A bírói hatalom: bíróságok Magyarországon 1848 előtt; *A magyar bírósági szervezet 1848 után:* a királyi Kúria

visszaállítása 1861-ben, az Országbírói Értekezlet, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok; *A bírósági rendszer átalakítása 1868–1869-ben:* a rendes bíróságok, a speciális hatáskörű bíróságok, a királyi vegyes bíróságok; *A bírói függetlenség:* jogszabályokhoz kötöttség, bíróságokat megszüntetni és újakat felállítani csak törvény útján lehet, bírói állások betöltése kinevezéssel, elmozdíthatatlanság és áthelyezhetetlenség, a bírák nyugdíjazása, összeférhetetlenségi okok, a bírói felelősség; *A polgári kor rendes bírósági szervezete:* a királyi Kúria, a királyi ítélőtáblák, a királyi törvényszékek, a járásbíróságok; *Különös bíróságok:* a közigazgatási bíraskodás előzményei, a pénzügyi közigazgatási bíróság, a Közigazgatási Bíróság, a Hatásköri Bíróság, a Főudvarmagyi Bíróság, a budapesti Áru- és Értéktőzsde bírósága, a szabadalmi hatóságok bíraskodása, a Szabadalmi Bíróság, egyházi bíróságok, katonai bíróságok, választott bíróságok, a választási bíróságok, a békebírák, az iparhatóságok és ipartestületet békéltető bizottsága, a konzuli bíraskodás, Budapesti királyi kereskedelmi- és váltótörvényszék; *Az esküdtbíraskodás:* az 1897:33.tc. az esküdtbíróságokról, esküdtképesség, az esküdtbíróságok hatásköre.

9. Ügyészség, ügyvédség, közhitelességi szervezet (Völgyesi Levente)

Az ügyészség: történeti előzmények, a modern magyar ügyészi szervezet létrejötte, ügyészi hierarchia; *Az ügyvédség:* történelmi előzmények, ügyvédség az újkorban, az ügyvédségre vonatkozó szabályok a kiegyezés után, az ügyvédi kamarák; *A közhitelesség:* történeti előzmények: a hiteles helyek, a közjegyzőség a polgári korban, a telekkönyv előzményei, a telekkönyv.

10. Szabadságjogok (Gosztonyi Gergely)

A szabadságjogok alapvetése: szabadságjogok 1848-ban, a jogegyenlőség megteremtése, gyülekezési jog, a vallás szabad gyakorlása, tanszabadság, sajtószabadság; *Szabadságjogok a kiegyezést követő évtizedekben:* lelkiismereti és vallásszabadság, a nemzetiségi törvény, az első felhatalmazási törvény; *A két világháború közötti visszaesés időszaka:* sajtószabadság a két világháború között, gyülekezési és egyesülési jog korlátozása, az izraelita felekezet visszaminősítése, a második felhatalmazási törvény, kitekintés: a szabadságjogok a háború utáni években (1946–1949).

Az igazi bírálók természetesen a hallgatók lesznek, a recensens meggyőződése, hogy a fogadtatás kedvező lesz.

Kajtár István

A Rejtjel Kiadó gondozásában 2011-ben napvilágot látott kötet bevallottan az egyetemi oktatásban, jegyzetként történő felhasználásra készült, ami nem a legkönnyebb műfaj. Meg kell ugyanis felelni az adott kurzus követelményeinek úgy, hogy mindez ne csorbitsa a szakmai igényességet, azaz meg kell találni a kényes egyensúlyt az adott terület részletes bemutatása és az egyetemi jegyzetekkel szembeni általános elvárások, úgymint a tömörség, érthetőség és a jó értelemben vett egyszerűség között. Első pillantásra egyértelmű, hogy a Völgyesi Levente kötete kiválóan szolgálja az oktatás során felmerülő igényeket: átlátható szerkezetű, tanulást, jegyzetelést segítő szerkesztési megoldásokat, ábrákat tartalmaz, a legfontosabb szakirodalmi tételeket felsoroló jegyzékkel könnyíti meg a hallgatók dolgát, továbbá megadja azokat a jogforrásokat, amelyek ismerete a téma iránt komolyabban érdeklődők számára elengedhetetlenek. Nem utolsósorban pedig tömör, hiszen a széles időspektrumot átfogó anyagát mintegy kétszáz oldalra szabva építi föl, ami az egyetemi kurzus során, óráról órára történő készülést jelentősen megkönnyíti.

Történelem. A szabályozás hosszú fejlődésének bemutatása indokolt: ismert, hogy az általunk ismert civilizációk keretei között sor került az építési tevékenység valamiféle szabályozására is. Ebből persze még nem feltétlenül következett volna a tárgy történeti előzményeinek ismertetése, azonban a szerző bevallottan nem pusztán és kizárólag a jogi megoldások, hanem ezeknek a tágabb összefüggések tükrében való megismertetését tűzte ki célul, s ez teljességgel indokolja a témához kapcsolódó intézmények, megoldások történeti fejlődésének felvázolását. A terület fejlődését az ókortól a 20. századig bemutató részben így több – az általános jogtörténeti kutatások tárgyát is képező – forrás bemutatása is helyet kapott, kiegészítve olyan társadalom- és építészettörténeti elemekkel, amelyek a téma elmélyült, komplex vizsgálatára indíthatják az olvasót. Az állami beavatkozás mikéntjének vizsgálata, a különféle szabályozási eszközök kialakítása ugyanis természetesen az adott gazdasági, társadalmi viszonyok ismeretével, ezek figyelembevételével lehetséges. Az ókor és a középkor fejlődésének bemutatása után a szerző – tekintettel arra, hogy a jegyzet célja mégiscsak a hatályos hazai szabályozás bemutatása – a magyarországi fejlődésre fókuszál. A különböző városi szabályzatoktól kezdve, a telekkönyvi rendszer kiépülésén, a településfejlesztési jellegű intézkedések bemutatásán keresztül, egészen a múlt század kilencvenes éveig terjedő, az ágazati irányítás változásaiig a szerző széles vonásokkal mutatja be a szerte-

Figyelemmel a maradandóra

Völgyesi Levente *Építészeti, jogi, politika* című munkája

Völgyesi Levente:
Építészeti, jogi, politika – Történelem és jelenkor
Rejtjel Kiadó, Budapest, 2011, 204 p.
ISBN 978 963 725 578 6

ágazó, bizonyos értelemben az ország fejlődésének lenyomatát is nyújtó (jog)terület fejlődését. Mivel elmondható, hogy 20. század építési jogának történeti bemutatása, vagy akár annak csak elemei is ritkán kapnak helyet az egyetemi főstudiumok között, a történeti fejezetnek talán ez képezi a legértékesebb részét.

És. Azzal, hogy a szerző a jogszabályi környezet változásának kereteihez, s egyúttal az ágazati szabályozás köz- és jogtörténeti cezúrákon átívelő kontinuitásához igazodva, az 1937–1964-es, illetve az 1964–1997-es periódusok egységeiben tárgyalja a terület fejlődését, könnyedén ve-

zeti át az olvasót a jelenkorhoz, az építési jog hatályos szabályainak bemutatásához. S amennyire hiteles a történeti rész megközelítése, olyannyira indokolt az a váltás, amit az általánosabb, tágabb összefüggések bemutatása után a tételes joganyaghoz igazodó, fesze-
sebb tárgyalás nyújt.

Jelenkor. A hatályos szabályozás bemutatása képezi a munka – terjedelmi szempontból vitathatatlanul – legfontosabb részét. A jegyzetben ennek megfelelően az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény – mint a terület alapvető jogforrása – legfontosabb rendelkezéseinek, intézményeinek ismertetésére, az építészeti igazgatás szereplőinek bemutatására, majd pedig az építési tevékenység szabályozásának ismertetésére kerül sor.

A kötet ívét kissé megszakítva ékelődik be a közúti közlekedési építmények és műtárgyak jogi szabályozási környezetének bemutatása. Jóllehet felmerül a kérdés, hogy vajon miért került sor e rész beillesztésére, hiszen az utakkal kapcsolatos szabályozás mégiscsak a terület egy szűkebb részének tekinthető. Az oktatási célok azonban kellő magyarázattal szolgálnak erre a kérdésre: mivel az építési tevékenység valóban rendkívül szerteágazó területeket fog át, egy kurzus alapját képező jegyzet ilyen

szempontból nem is törekedhet teljességre, ugyanakkor mindenképpen hasznos az építési jog e speciális, mégis mindenkit érintő területének bemutatása.

A jegyzet értékét növeli, hogy kellő hangsúlyt fektet az építési tevékenységhez kapcsolódó hatósági eljárás bemutatására, részletezi a felmerülő engedélyezési eljárásokat, illetve rámutat az építési tevékenység magánjogi, elsősorban a dologi, illetve a kötelmi jogi kapcsolódásaira, továbbá, hogy megemlíti az építési tevékenységgel összefüggésben felmerülő szerzői jogi kérdéseket, illetve mindezekkel kapcsolatban a bírósági döntvények anyagában található megoldásokat.

A jegyzet utolsó részében a tárgyat a szerző ismét tággabb perspektívába helyezi, s az építéspolitikai szempon-

tok tükrében vizsgálja, kitérve annak aktuális vetületeire; az építési tevékenységet, a jogi környezetet befolyásoló gazdasági, politikai, valamint kulturális tényezőkre.

A jegyzet értékét elsősorban az információk közérthető formában történő átadása, illetve a vonatkozó terjedelmes joganyag lényegre törő összefoglalása alapozza meg. Olyan kötetről van szó, amelyet bátran vehet kézbe jog-, politológus vagy építészhallgató. A kellő arányérzékkel bemutatott, a gyakorlati tudást megalapozó ismeretek, ezek történelmi gyökerei, illetve az építési tevékenység tágabb összefüggéseinek elemei állnak össze nagy haszonnal forgatható jegyzetté.

Pálvölgyi Balázs

Szlovák monográfia a vármegyei jelképhasználatról

Leon Sokolovsky:

Pecate a znaky stolic na Slovensku

Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
kiadása, 2010, 239 p., 211 (döntően színes) illusztráció

ISBN 978-80-89236-54-1

Prof. PhDr. Leon Sokolovsky CSc., a történelem segédtudományainak jeles művelője, jelenleg a tudományterület meghatározó szlovákiai tudományos műhelye, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Levéltártani és Történelmi Segédtudományi Tanszékének vezetője. Eddigi tudományos pályáján elsősorban heraldikai és szfragisztikai kérdésekkel foglalkozott. A kommunális heraldikát különösképpen előnyben részesítette. Igen sok, eddig ismeretlen anyagot tett közzé. Az utóbbi években elmélyülten kutatta a – Szlovákia mai területét érintő – vármegyei jelképeket, címereket, pecsétet, azok különféle megjelenési formáit (pl. zászlókat, épületplasztikákat). Ezekből a tárgykörökből is fontos előtanulmányokat publikált 2008-tól kezdődően.

Itt ismertetett könyvében tárgyalja valamennyi, a területet érintő, 1918 előtt valamilyen formában létezett közigazgatási egységet. Feldolgozta: 1. Abaúj, 2. Abaúj-Torna, 3. Árva, 4. Árva és Turóc, 5. Bars, 6. Esztergom, 7. Esztergom-Komárom, 8. Gömör, 9. Gömör-Kishont, 10. Győr, 11. Győr-Moson, 12. Hont vármegyéjét, 13. a Kis-Hont kerületet, 14. Komárom, 15. Liptó, 16. Liptó és Árva, 17. Moson, 18. Nógrád, 19. Nyitra, 20. Pozsony, 21. Sáros, 22. Szepes vármegyéjét, 23. a Szepesi Lándzsás

Széket, 24. Trencsén, 25. Turóc, 26. Ung, 27. Zemplén és 28. Zólyom vármegyéjét.

A szerző a teljesség igényével igyekezett feldolgozni a témakörben fennmaradt primer forrásokat. Így a lehető legkimerítőbb kutatásokat végzett a szlovákiai (pl. a pozsonyi [Bratislava] Slovenských národných archívban, a besztercebányai [Banská Bystrica], a nagybiccsei [Bytča], a kassai [Kosice], a löcsei [Levoca], a nyitrai [Nitra] és az eperjesi [Presov] Statny archívban), valamint magyarországi levéltárakban is (pl. a Magyar Országos Levéltárban, az Esztergomi Prímási Levéltárban, a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában).

A kutatás különféle fondokra is kiterjedt, így vármegyei, városi, családi levéltárakra, a Királyi Könyvekre (Libri Regii). Kiemelten vizsgálta a pecsétlenyomatokat, typariumokat. A typariumokat szlovákiai múzeumokban, így a besztercebányai [Banská Bystrica] Stredoslovenské múzeumban, a rimaszombati (Rimavská Sobota) Gemersko-malehontské múzeumban, a trencsényi (Trencin) Trenčianske múzeumban, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum vonatkozó gyűjteményében is vizsgálta.

Egyes emlékek (pl. vármegyeházakon előforduló) épületplasztikai változatok vizsgálatára is sort kerített, s a vonatkozó vexillológiai példákat (is) bemutatja.

A kötetben közölt részletes bibliográfiában 104 cím (szlovák, magyar, német, cseh és latin nyelvű művek) szerepel. A direkt heraldikai anyagokon túl fellelhetők archontológiai, genealógiai, helytörténeti, jogtörténeti művek is. Napjaink gyakorlata szerint 16 internetes forrás felhasználását is dokumentálja Sokolovsky professzor.

A kötetben általánosságban is olvashatunk a magyarországi címer- és pecséthasználattal kialakulásáról, fejlődéséről, a vonatkozó iratkezelés legfőbb jellegzetességeiről.

Hangsúlyozandó, hogy a vármegyei jelképhasználat kezdetei – éppen a közelmúlt szlovák kutatási eredményei figyelembevételével – jóval korábbiak, mint azt eddig gondoltuk, tanítottuk. Pl. ismeretté vált Liptó vármegye

(Liptói provincia) pecsétje 1331-ből (amelynek fennmaradt lenyomata egyébként hiányos), illetve a Szepesi 10 lándzsások székének különféle jelképei a 15. század végéről–16. század legelejéről. Ezekről, bár korábban már közlésre kerültek, a magyarországi tudományos közvélemény nem vesz tudomást.

Sokolovsky az 1550:57. tc. alapján részletesen bemutatja a vizsgált terület vonatkozásában kiadott, s fennmaradt valamennyi címeres levelet, és feldolgozza magának a vármegyei címernek a fejlődéstörténetét. A címer és címeres pecsét általános bemutatásán túl kitér az esetleges különlegességekre.

A vármegyei jelképek fejlődését természetesen a korabeli közigazgatási változások keretei közé helyezi. Ennek megfelelően érinti magának a vármegyének, illetve a vármegyei jelképeknek – időleges – megszűnését jelentő II. József-féle 1786. évi uralkodói rendeletet, amelynek alapján az addigi jelképek helyett a koronás magyar kiscímer került a közigazgatási jelképekre. Ennek ellentétként bemutatja az adott területen 1790-től megnyilvánuló visszaállítási gyakorlatot.

Részletesebben tárgyalja a címerek, címeres pecsétek addig latin köriratainak magyar nyelvűvé változása, illetve az egyes címeres levelek (mint változatok) uralkodó általi ismételt kiadásait az 1830–1840-es években, V. Ferdinánd uralkodása idején. Ugyancsak részletesebben bemutatja az 1849–1867 közötti időszak vonatkozó jelképhasználatát. (Megjegyzendő, hogy Magyarországon erre eddig kevés figyelem fordított a kutatás). A kötetben olvashatunk a modern, polgári vármegyék dualizmuskori jelképeiről is.

Mint ismeretes, 1918 után, az ún. első Csehszlovák Köztársaság időszakában a területen 1920-tól, illetve különösen 1923-tól radikális közigazgatási reformot hajtottak végre. Az ennek eredményeként létrejövő ún. nagymegyék a csehszlovák államcímert (kis címet) használták. Az addigi jelképeket ezekbe nem integrálták, nem használták fel elemeiket sem, s egyáltalán nem került sor teljesen új jelképrendszer kialakítására.

Sokolovsky professzor ismerteti a tárgykörben 1938–1945 között bekövetkezett változásokat is. Érinti a téma „modern folytatását”: Szlovákiában a 2001-es közigazga-

tási reform során nyolc regionális önkormányzati területet alakítottak ki. Ezek modern jelképrendszerében gyakorlatilag az egykor ezeket a területeket jelentő magyar vármegyei címereket alkalmazták. Erről a szlovák tudományos életben, illetve a közvéleményben különféle viták folytak. A szerző utal bizonyos heraldikai, jogi kérdésekre is, azonban ezeket a jelképeket mind ez ideig nem változtatták meg. Széles körű – jellegzetes – használatuk érvényesül.

A kötet szlovák alfabetikus sorrendben tárgyalja az egyes vármegyéket. Alapvetően minden rendelkezésre álló információt összegezve mutatja be az egyes területek jelképeinek kialakulását, fejlődését, esetleges módosulásait. Ennek során pl. kiemelt szerepet kap a pecsétek feliratainak (illetve azok módosulásainak) elemzése. Nagyon lényeges a közölt anyag részletes, pontos heraldikai leírása.

Sokolovsky professzor eddig javarészt teljesen ismeretlen anyagot gyűjtött össze és értékelt ki szisztematikus munkával. Mindez nem egy kérdésben jelentős mértékben meghaladottá teszi az eddigi magyar heraldikai szakirodalomban megfogalmazottakat.

Hangsúlyozandó, hogy a vármegyei jelképek általános vizsgálata a magyarországi szakirodalomban elhanyagolt, csupán

az általánosságok szintjén mozog (Csáky Imre, Hoppál Dezső). Csupán egy-két vármegye esetében történt meg a tárgykör részletes feldolgozása. Vitek Gábor igen sokrétűen foglalkozott Fejér vármegye jelképeivel. Botka János Jász-Nagykun-Szolnok vármegye jelképeit dolgozta fel. Molnár András Zala vármegye vonatkozó anyagát írta meg.

Leon Sokolovsky kiváló – német (211–214. p.), magyar (215–217. p.) és angol (217–219. p.) nyelvű összefoglalókkal ellátott – munkája a tárgykör hiánypótló, megkerülhetetlen szakirodalma. Teljesen természetesnek találnám, ha a mérvadó magyar szakemberek is ismernék, illetve folyamatosan hivatkoznának rá – ennek persze nyelvi korlátai (is) vannak. Eredményeit jómagam széles körben hasznosítom az egyetemi oktatásban is; a bölcsészettudományi, illetve magyar jogtörténeti tárgyaknál egyaránt hivatkozom rá.

Pandula Attila

Szabadság és felelősség

Konferencia a Károli Gáspár Református Egyetemen

Szabadság és felelősség címmel rendezett konferenciát 2013. május 10-én a húsz éves Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) Alkotmányjogi Tanszéke a Hanns Seidel Alapítvány támogatásával a közvetlen demokrácia európai és magyarországi helyzetéről. A Polgárok Európai Éve rendezvénysorozatához kapcsolódó konferenciával a szervezők az EU-referendum tizedik, valamint az Európai Polgári Kezdeményezés elindulásának egy éves évfordulójára is emlékeztek. A református egyetem témaválasztását a protestáns egyházszervezetben kezdettől meglévő közvetlen döntéshozatal is indokolta.

Antalóczy Péter dékán (KRE, Állam- és Jogtudományi Kar) és Öexc. Jean-François Paroz nagykövet (Svájci Államszövetség) köszöntője után négy panelben (a címet lásd lejjebb) neves külföldi és hazai előadók, elsőként pedig három professzor előadásai hangoztak el: Hamza Gábor akadémikus, egyetemi tanár (ELTE): *A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában*; Theo Schiller egyetemi tanár (Marburgi Egyetem): *Közvetlen demokrácia Európában és a világban: fejlődés és esélyek*; Kukorelli István korábbi alkotmánybíró, egyetemi tanár (ELTE): *A közvetlen demokrácia filozófiája az Alaptörvényben*.

A közvetlen demokrácia szabályozása és gyakorlata más országokban panelben Varga Attila egyetemi docens (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem): *A közvetlen demokrácia formái, szabályozása és gyakorlata a román alkotmányos rendszerben*, Uwe Serdült (Centre for Research on Direct Democracy, Aarau, Svájc): *A közvet-*

len demokrácia szabályozása és gyakorlata Svájcban, Michael Pahlke igazgató (Würzburgi Közigazgatási Hivatal): *Közvetlen demokrácia helyi és tartományi szinten Bajorországban – jogi szabályozás és gyakorlati példák*, Christian Piska egyetemi docens (Bécsi Egyetem): *A közvetlen demokrácia formái Ausztriában* címmel tartott előadást.

A közvetlen demokrácia egyes kérdései Magyarországon panelben elhangzott referátumok: Cservák Csaba tanszékvezető egyetemi docens (KRE): *A nép által kezdeményezett népszavazás*, Vincze Attila tudományos munkatárs (ELTE), egyetemi adjunktus (Andrássy Egyetem): *Vonzások és választások: a népszavazás és az alkotmánybíráskodás kapcsolata*, Komáromi László egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem): *Egy feszült viszony: a képviseleti és a közvetlen demokrácia összeegyeztethetősége*.

A közvetlen demokrácia új jelenségei a világban panelben Janina Apostolou tanársegéd (Andrássy Egyetem): *Mit lehet elérni a közösségi költségvetéssel a politika hegemoniája és az eladósodás idején?*, Pállinger Zoltán Tibor dékán (Andrássy Egyetem): *Közvetlen demokrácia és jogállam: a kisebbségek problematikája*, Cseresnyés Ferenc egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem): *A digitális korszak hatása a demokráciára* címmel adott elő.

A konferencia közelebb vitt az alkotmányjog egyik fontos kérdésének megválaszolásához: fokmérője lehet-e egy demokrácia fejlettségének a képviseleti és közvetlen hatalomgyakorlás aránya, minősíti-e a jogállamiságot a közvetlen demokrácia erőssége vagy gyengesége. A kérdés akkor vetődik fel különösen élesen, amikor a nép akarata szembekerül a nép képviselőinek akaratával. A nemzetközi példák – történelmi és jog-összehasonlító szempontból egyaránt – azt mutatják, hogy a demokratikus döntéshozatal mind a nép közvetett, mind közvetlen részvétele esetén megvalósulhat.

A konferencia előadásai magyar és német kétnyelvű kötetben is megjelennek, a Patrocinium Kiadó gondozásában, a konferencia ötletgazdája és szervezője, Szabó Zsolt egyetemi adjunktus (KRE) szerkesztésében.

Szabó Zsolt

Takács-Miklósi Márta

A fogságtapasztalat historikuma a 19. századi Magyarországon

Az ELTE BTK Történelmi Intézetének Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszéke *A fogságtapasztalat historikuma a 19. századi Magyarországon* címmel konferenciát rendezett 2013. május 23-án. A tanácskozá-

helyszíne a Történelmi Intézet Szekfü Gyula Könyvtára volt. A konferencia első fele a börtönügy, a büntetés-végrehajtás szakmai kérdéseivel foglalkozott, míg a délutáni program a 19. századi politikai elítéltek börtöntapasztalataira fókuszált.

Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora, a Magyar Börtönügyi Társaság elnöke nyitotta meg a konferenciát. Köszöntőjében hangsúlyozta, hogy az ELTE első ízben válogatott úgy össze témákat, hogy egy szakmai jellegű konferencia keretében börtönügyi szakemberek, történészek, irodalomtörténészek, pszichológusok, pedagógusok, jogászok, levéltárosok ülhetnek egy asztalnál. A szakemberek komplex, örök témát dolgoztak fel, hiszen a büntetés intézménye az állam megjelenése

óta létezik: az állam „képtelen leszokni a fogság intézményéről” – fogalmazott Mezey Barna. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a börtönbüntetés ultima ratióként, a legutolsó eszközként kerülhet alkalmazásra, vagyis csak és kizárólag akkor, ha rajta kívül más, enyhébb eszközök nem vehetők igénybe, vagy eredménytelenek. A börtön hosszú időn keresztül élni fog, mert a történelem során bebizonyosodott, hogy a többi büntetés nagyon „gyenge” vagy túlságosan barbár, ami a szabadságvesztés-büntetés pozícióját erősíti. A börtönnel együtt kell élnünk, ugyanakkor nagyon kell vigyázni arra, nehogy a politika túlságosan erőteljes szerephez jusson működtetésében.

Pallo József bv. ezredes, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának főosztályvezetője *Történelmi panoráma – jogász szemmel* című előadásában nagy történelmi ívet vázolt fel a Csemegi-kódextól egészen 2013-ig terjedő, közel 140 éves időszakra vonatkozóan. A büntető anyagi, eljárási és végrehajtási jog hármának bemutatásával kezdte előadását, majd négy fő korszakot, kérdéskört érintett. Az első részben a Csemegi-kódextól az 1949-ig tartó időszakról beszélt. A Csemegi-kódex, az 1878:5. törvénycikk elkészüléséhez nagyban hozzájárult Tauffer Emil, a kitűnő börtönügyi szakember. Az előadó beszélt a szabadságvesztés, a dologház, az előzetes letartóztatás végrehajtásáról, a kóros elmeállapot megítéléséről, illetve – a korszakra vonatkozóan – a kihágásról. Megemlítette többek között Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Heltai Jenő börtönéletre vonatkozó elbeszéléseit. A Csemegi-kódex megjelenését követően nagyszabású börtönépítési munkálatok indultak, akkoriban épültek – jórészt Wagner Gyula tervei nyomán – a tipikus törvényszéki fogházak, amelyek a bíróságok mögött helyezkedtek el, és elsődlegesen az előzetes letartóztatásban lévőket elhelyezésére szolgáltak. Ezek a ma is működő megyei börtönök, építészeti adottságaikból adódóan, nem igazán alkalmasak a mai büntetés-végrehajtás egyik legkomolyabb problémája, a zsúfoltság kezelésére. Előadásának második, „A párttal, a néppel” című részében felvázolta a szabadságvesztés fokozatai változásának folyamatát, amikor jelentős változásokon ment át a fogház, börtön, fegyház struktúrája. A harmadik nagy egységben az 1979 és 2013 közötti időszakot mutatta be. A korszak meghatározó jogszabálya az 1979. évi 11. tvr., amely már európai szemléletet tükrözött, érvényesítve a jogállamiság elvárásait. Részletesen bemutatta a végrehajtási fokozatok alakulását, majd kitért a 2013-ban remélhetőleg elfogadásra kerülő új Büntetés-végrehajtási törvényre. Előadásának „Hogyan tovább magyar börtönügy?” című záró részében kitért arra a tényre és okainak vizsgálatára, hogy a Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság Magyarországot rendszeresen elmarasztalja a börtönök túlszűfolttsága miatt. Bemutatta a tervezett Központi Kivizsgáló és Módszertani Osztály tevékenységét, amely a korlátozottan beszámítható és a személyiségzavar tüneteit mutató elítéltek vizsgálatát és gyógykezelését végezné. Megemlítette, hogy a szakma célja a közeljövőben a szabadságvesztés hatékonyságának mérhetővé tétele, mégpedig olyan módon, hogy az elítéltet vizsgálatnak vetnék alá a szabadságvesztés-büntetés megkezdése előtt és annak letöltése után, ilyen módon meg-

állapíthatóvá válna, milyen változások következtek be, mekkora az esélye a visszaesésnek, a büntetés-végrehajtás időszakát ilyen módon egy hatékonyság-skálán mérnék. A kényszergyógykezelés kapcsán felvázolta, hogy a szakma egy forenzikus klinika létrehozását indítványozza, így az erre a célra létrehozott szakkórházhoz kerülnének az ilyen jellegű esetek, hiszen jelenleg ellentmondásos a helyzet: nem indokolt a kényszergyógykezelésre ítélt személyek büntetőjogi „ellátása”. Pallo József záró szavaiban stabil, erős tölgyfához hasonlította a büntetés-végrehajtás rendszerét; a fa ágai kissé kuszák, de erős alapjai vannak, így ellenáll minden viharok.

Ruzsonyi Péter bv. dandártábornok, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem dékánja *A szabadságvesztés-büntetések pedagógiai-reszocializációs kérdései* című előadását a büntetés nélkülözhetetlen szerepének bemutatásával kezdte, meglátása szerint a szándékos rossz okozását minden esetben büntetni kell. Az előadó utalt arra, hogy eddig közel 200 börtönben járt, de nem látott még jó börtönt, ugyanis mindenhol jelen van az értékmegvonás, de ez korszakonként és társadalmanként eltérő. Ezt követően részletesen beszélt a büntetés általános célrendszeréről, az elrettentés, megtorlás, reszocializáció, izoláció szerepéről, majd bemutatta a szabadságvesztés-büntetés alapelveit, a kompenzáció, kompozíció és tálió hármását. Véleménye szerint az adott kor sajátosságai megjelennek az egyes korszakok büntetési rendszerében, például a középkorban a mindennapok véres valósága a büntetést is súlyosbította. Kiemelte az 1883-as esztendő, amikor Illaván fegyenciskolát hoztak létre, ahol már határozott pedagógiai törekvéseket érvényesítettek, sőt, a jutalom is szerepet kapott. Beszélt továbbá Finkey Ferenc tevékenységéről, Makarenko munkásságáról; az utóbbival kapcsolatban kifejtette, hogy azt az időszakot a kriminálpedagógia tetszhalálának tartja, ugyanis az volt az általános álláspont, hogy semmiféle speciális nevelésre nincs szükség a fogvatartottak körében. Előadása végén a jelenlegi helyzetet vizsgálta, véleménye szerint a cél megvalósításának hordozója maga az elítélt, a vele való szorosabb együttműködés lehet a siker kulcsa. „Az igazán sikeres szabadságvesztés-büntetés együttműködésen alapuló, szükségletekből kiinduló magatartásformálás, amely elsősorban kognitív és szociális készségek kialakítására törekszik” – zárta előadását.

Fliegauf Gergely bv. alezredes, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Rendészettudományi Karának főiskolai docense *A Long Kesh-től a Pelican Bay-ig: a modernkori fogvatartás speciális problémái a nagyvilágban* című, emberi jogi megközelítésű előadásának fókuszában az éhségstrájk állt. Ezen eszköz alkalmazására akkor kerül sor, amikor már nincs más lehetőség a tiltakozásra, igen gyakran börtönben valósul meg. Az előadó két esetet mutatott be, illetve vetett össze, amelyek között 30 év telt el, s amelyek között számos hasonló vonás fedezhető fel. 1981-ben az ír Long Kesh büntetés-végrehajtási intézetben folytattak a rabok éhségstrájkot, amely tiltakozás az Észak-Írország és az Egyesült Királyság közötti konfliktus kibolttolásaként jelent meg. Az 1981-es éhségstrájkot az úgynevezett Pokróctüntetés (Blanket protest) és a Kosztüntetés (Dirty protest) előzte meg. A Pokróctüntetés

idején. 1976-ban az észak-írországi Maze börtönben háromszáz politikai fogvatartott tagadta meg a rabruha viselését, mivel az azt jelentette volna, hogy ugyanolyan körülmények között kellett volna élniük, mint a köztörvényes bűnözőknek. A fogvatartottak az észak-ír-angol konfliktus idején kerültek a börtönbe, és az akkori brit kormányzat terrorizmussal gyanúsította őket. Az elítéltek egy pokrócot vetettek a vállukra, és nem hordták az egyenruhát. Később a Kosztüntetés keretében megtagadták a tisztálkodást, nem vágták le a hajukat és a szakállukat. 1981 augusztusában tíz ír fogvatartott halt meg végső elkeseredésében éhségsztrájkban, vezetőjük, a sztrájk emblemikus alakja Bobby Sands volt. A másik eset a Kalifornia állam északi csücskében elhelyezkedő Pelican Bay börtönben történt; ezt az intézetet az ENSZ Emberjogi Bizottsága „embertelennek és megalázónak” minősítette. 2011-ben a tömeges éhségsztrájk a börtön speciális biztonsági körletéből indult. A híradások szerint kevesebb mint két tucat fogvatartott lépett éhségsztrájkba, valójában az egész börtön, sőt, más börtönök is csatlakoztak a tiltakozáshoz, összesen mintegy 6 600 fogvatartott tagadta meg az élelmiszer felvételét. Az éhségsztrájkolókat politikai mozgalom támogatta, az ügy igen nagy médiaeseményként jelent meg. Flicgauf Gergely előadása végén megemlítette, hogy a magyar börtönökben éhségsztrájkot folytatott többek között Bibó István jogász, Mérei Ferenc, a modern magyar pszichológia megteremtője és Pál Tibor, aki a magyarországi fogvatartottak közül elsőként fordult a strasbourg-i Emberi Jogok Európai Bíróságához.

Kapiller Imre, a Zala Megyei Levéltár levéltárosa *Börtönviszonyok és börtönlázadás Zalaegerszegen, 1796* című előadásában nemcsak a börtönlázadást mutatta be, hanem társadalmi képet festett a 18. század végének Magyarországról, kitérve a társadalmi helyzetre, a török háborúk következményeire, illetve az akkori börtönviszonyok, valamint a tömlőcben büntetésüket töltő rabok és örök bementetésére. Akkoriban évente mintegy 300-350 fő fordult meg egy börtönben, akik közül körülbelül 40-50 fő halt meg egy év leforgása alatt, vagyis a halandóság igen magas volt. Az előadó megvizsgálta a rabok cserélődését, ill. azt, hogy a rabok hány napot töltöttek a tömlőcben. A tömlőcbeli élet körülményeire vonatkozóan elmondta, hogy a rabokat az intézménybe szállításuk után azonnal vasra vették, s csak négy esetben vették le a bilincset róluk, amikor az illető szabadult, orvos indokolta, gyönni akart vagy elhalálozott. Kitért arra, hogy a börtön a jobbágyság és városiak büntetése volt, nemesek nem voltak a tömlőcben, ők szabadlábban védekezhettek, csak akkor kerültek be, ha tetten érték vagy jogerősen elítéltek őket. Részletesen bemutatta a tömlőcben raboskodó fogvatartottakat kezelő orvos feladatkörét, javadalmaadásának alakulását, valamint a patikus tevékenységét az 1795-1796-os katonai esztendőre vonatkozóan. Vizsgálta, milyen egészségi állapotban voltak a rabok, mennyi orvosságot kaptak, milyen adatok, körülmények szerepeltek a halotti anyakönyvekben. „Óh, egerszegiek baljóslatú és szerencsétlen napja” – jegyezte be a város plébánosa a halottak anyakönyvébe az 1796. június 14-i dátum mellé, amely a korabeli börtönlázadások, szökések, illetve szö-

kési kísérletek közül a legsúlyosabb volt. A „rendkívüli esemény” időpontjában a vármegyeház már hat évtizede állt, falai között helyt adva a nemesi közgyűlésnek, az ezt szolgáló levéltárnak és a vármegye börtönének. A börtön a század második felében már szűkösnek bizonyult, a bővítést úgy oldották meg, hogy a vármegyeház magas fallal körülvett udvarán új épületeket emeltek. Így a rabok az 1700-as évek végén már három épületben voltak elhelyezve: a pincében lévő ún. Öreg tömlőcben, a Kis vagy Konyhatömlőcben, valamint a Belső vagyis Ispitál tömlőcben. A pincében őrizték azokat a rabokat, akiket a vármegye halálra vagy egyéb súlyos ítéletre kárhoztatott, de ügyükben a felsőbb hatóságok még nem döntöttek, illetve azokat, akiket súlyos bűncselekmény elkövetésével vádoltak, de ügyükben még szintén nem született ítélet. A Kis tömlőcben őrizték a kisebb, nem főbenjáró ügyben elítélt rabokat, az Ispitál tömlőcben pedig a nőket. A zendüléskor 96-an raboskodtak a zalaegerszegi tömlőcben. Este 6 órakor a rabokat az udvarra eresztették az örök, a visszakiséréskor azonban az Öreg tömlőc 32 lakója az udvarra nyíló kaput bezárta, kirekesztve az örök mintegy felét, „a strázsát levertek és még más 3 hajdúkat agyon-taglaltak”. A zendülők megkaparintották a börtönőrök néhány fegyverét is. Végül is kitérés kísérletük nem járt eredménnyel. A lázadásnak számos áldozata volt. A helyszínen meghalt 9 rab és 2 hajdú. Egy hónapon belül hárman haltak bele az ott szerzett sérüléseikbe. A vármegyei törvényszék négy rabot ítél halálra, akiket ki is végeztek, a többiek az embertelen bánásmód következtében már korábban meghaltak.

Mezey Barna *A börtönviszonyok és a börtönreform kérdése a 19. századi Magyarországon* című előadását terminológiai kérdésekkel indította, majd a 18-19. századi börtönéletéről beszélt. Az előadó a téma feldolgozása során a reformkori Vas vármegye anyagát tekintette át. A joganyagban a *rah*, *rahság*, *rahház*, *rahok bezárása*, *tömlőc* szavak, kifejezések szerepelnek, a *börtön* szó használata viszont még nem jelent meg. Mezey Barna hangsúlyozta, hogy a környezet, a társadalmi feltételek meghatározzák, milyen a börtön, a büntetés-végrehajtás rendszere. Ha ez kegyetlen, véres, akkor ahhoz hasonlóan a börtön is; a 18-19. századig a testi büntetés, fizikai gyötres meghatározó jelentőségű volt. A tömlőczárkát ebben az időszakban gyakran lyuknak nevezték; földalatti, szűk hely volt, ahol elkülönítés nélkül őriztek férfi, nő, idős, fiatal, tébolyult, előzetes és ítélettel rendelkező fogvatartottakat egyaránt. A reformkori irodalomban is megjelent a tömlőc, az jelképezte a feudális rendet, az akkori törvénykezés, ítélkezés, az elnyomó hatalom állapotát. A feudális tömlőc bírálatából született meg a fogházjavító mozgalom, amelynek keretében liberális értelmiségiek foglalkoztak a kérdés vizsgálatával, akik utazásaik során számos élményt, tapasztalatot szereztek, vagyis – mondhatni – kiművelődtek a börtönügy tekintetében. Kialakult egy magyar börtönügyi társaság, amelynek tagjai ismerték és feldolgozták az éppen aktuális külföldi szakirodalmat. Kossuth és Széchenyi a kérdéstről vitába keveredett; Kossuth komolyan foglalkozott a tömlőcüggyel, ezzel szemben Széchenyi inkább „bájoslás”-nak tekintette ezt a túlzott odafigyelést,

figyelmet. Ellentétük e kérdést illetően még inkább előtérbe került Széchenyi műve, a *Kelet népe* vitájának kapcsán. 1843-ban Deák Ferenc vezetésével elkészült a magyar börtönügyi törvénytervezet, amelynek összeállításához számos hatályos jogszabály (a francia, sváb, bajor stb. törvény) szolgált segítségül. Nyugat-Európa nagyon pozitívan értékelte ezt a törvénytervezetet, amely modern, magánrendszerű börtön kialakítását tervezte, de a plánumot sajnos Magyarországon túlzottan liberálisnak tartották és elutasították. A politika elfordult a kérdéstől, az 1848-as forradalom elsöpörte a börtönök modernizálásának szükségességét, háttérbe került a kérdés. Az ezt követő évtizedben döbrentek rá a szakemberek, hogy Magyarországon csak vármegyei börtönök vannak, nem működnek a szó szoros értelmében vett igazi börtönök. Ebben az időszakban sorra alakítottak át üres épületeket, tébolydákat, zárdákat totális intézményekké, így többek között Vácon, Márianosztrán, Illaván, Lipótváron. Az 1878-ban megszületett Csemegi-kódex azonban kikényszerítette, hogy lepusztult épületek börtönné alakítása helyett új börtönöket építsenek.

Csapó Csaba, az ELTE BTK Történeti Intézetének docense előadásában a szegedi várbörtön működését elemzte. Vizsgálatában a mikrotörténet módszereit alkalmazva, egyetlen kérdésre kereste a választ: mi lehetett az oka az előzetes letartóztatásba helyezett személyek hihetetlenül magas, mintegy 25%-os halálozási arányának. Kutatásai során rendkívül gazdag forranyagot használhatott, mert az 1869–1872 közötti évekből a Ráday Gedeon vezette szegedi királyi biztosság iratanyaga szinte hiánytalanul fennmaradt. A kutatás módszere a körülmények, a börtön állapotának, a túlélés lehetőségének a vizsgálata volt. Csapó Csaba először a szegedi vár történetét mutatta be röviden, majd kitért a Ráday által elvégzett felújításokra. Ezt követően a fennmaradt számlák, pénztári naplók alapján bemutatta, hogy milyen összegeket fordítottak üvegezésre, ami jelentősen csökkenthette a fagyás lehetőségét, mennyit élelmezésre, gyógyszerre, borra, pálinkára stb., ami mind hozzájárulhatott egy-egy fogva tartott személy életben maradásához. Az előadó kitért arra, hogy milyen volt a cellák berendezése, mennyi a kályhák és pokrócok száma, bántalmazták-e a rabokat, s egyáltalán, a börtönőrök és a vizsgálatokat vezető személyek hogyan viszonyultak a zárkák lakóihoz. Vizsgálta a rabok társadalmi összetételét, valamint azt, hogy ennek lehetett-e hatása az elkülönítésre és a börtönkörülményekre. Elemzte a hétköznapiakat, a monotóniát oldó eseményeket, illetve ruházatot és az egészségügyi ellátást. Végül a halálozási anyakönyvek alapján megvizsgálta a halálozások közvetlen okát, ami a leggyakrabban a tüdőbetegség volt. Csapó Csaba végkövetkeztetése szerint Ráday minden törekvése ellenére a börtön viszonyai kétségtelenül hozzájárultak a rabok fizikai és pszichikai elgyengüléséhez, amit az is bizonyít, hogy az előzetes letartóztatásban töltött idővel egyenes arányban csökkent a túlélés esélye. Nem találta nyomát kínzásoknak, de a fogvatartás körülményei tükrözték a korszak bűnözőkről vallott felfogását. Emberiességi szempontból igyekeztek megteremteni az életben mara-

dás feltételeit, de ennek esetleges kudarcáért a rabtartók nem érezték magukat felelősnek.

Szilágyi Márton, az ELTE BTK Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézetének docense *A jakobinus mozgalom foglyai* című előadásában Kazinczy Ferenc Budán, Brünmben, Kufsteinben és Munkácsra töltött fogságát mutatta be, amely időszakban az olvasás, a könyvek birtoklása, az írás és a börtönkommunikáció központi szerepet töltött be az író életében. Ezekben az években az olvasás mellett német irodalmi szövegeket fordított, és rendszeresen írt édesanyjának leveleket. Ezek a „szellemi eszközök” kísérték végig fogságban töltött éveit. Az előadó részletesen megvizsgálta Kazinczy *Fogságom naplója* című munkáját, amely erősen exponál néhány rövidebb időszakot. Az ábrázolt időtartamok hossza és a nekik szentelt terjedelem között erőteljes diszcrepancia fedezhető fel. A Kufsteinből Munkácsra való szállításnak szentelt rész például hosszabb, mint az egész munkácsi fogság leírása, pedig az előző nem egészen két hónap (1800. június 30-ától augusztus 25-éig) eseményeit foglalja össze, míg az utóbbi, a munkácsi várfogság majdnem egy évig tartott (1800. augusztus 25-étől 1801. június 28-áig). Ez az eljárás összefügg az alapul vehető források és információk bőségével vagy szűkösségével is, s az utazások, azaz a fogság két helyszíne közti szállítás időszaka jóval változatosabb lehetett, mint az egyszemélyes cellában töltött időszak. A várfogság monotóniája, az ismétlődő napi tevékenységek nem nyújtottak elegendő témát, különösen, hogy Kazinczy nem tarthatott magánál folyamatosan írószereket, s így napi feljegyzéseket is csak megszakításokkal vezethetett. Szilágyi Márton részletesen ismertette, hogy Kazinczy milyen módon vette fel a kapcsolatot, kommunikált egyszemélyes cellájából rabtársaival. Rendszerint latin nyelven kommunikáltak egymással, kopogtatáson alapuló börtönabécé segítségével. Az írás mellett ezen szellemi tevékenység terápiás hatása járult hozzá, hogy az író nem vált depresszióssá, és szabadulása után képes volt a börtönpszichózis hatásai nélkül tovább élni. A helyzetre való tudatos reflexiónak köszönhetően a börtön nem fejthette ki negatív hatását Kazinczyra, így nem roppant meg a börtönévek alatt.

Dobszay Tamás, az ELTE BTK Történeti Intézetének docense *Börtöntapasztalat Kazinczy fogságnaplójában* című előadásában Kazinczy Ferenc börtönéveit a börtönpszichológia, börtönszociológia eszközeinek segítségével elemzte. Kazinczy és társai sajátos helyzetű foglyok voltak, mindannyian magas intellektusúak, akik fogságukat magánzárában voltak kénytelenek eltölteni. Az előadó részletesen bemutatta, hogy mit érzett Kazinczy a szabadság elvesztésének időpontjában, és hogyan távolította magától a sokszerű élményt. Esetében a letartóztatási trauma elnyújtott módon zajlott, az éjszakai elfogás után több napig tartott, amíg Budára ért fogolytársaival, akikkel ezekben a napokban még azt sem tudták, mivel vádolják őket, milyen információkkal rendelkeznek róluk és milyen büntetésre számíthatnak. Szökést nem kísérelt meg, mégpedig az elrejtőzés lehetőségének hiánya miatt. Az előadó sorra vette, hogyan hatottak Kazinczyra a börtönártalmak, különösen a javaktól való megfosztás. A könyvek hiánya volt

a leginkább fájdalmas élmény számára, gyakran még író-szerhez, papírhoz, gyertyához sem juthatott hozzá. Jelen-tős hatást gyakorolt rá továbbá a társadalmi kitaszítottság, a társas és családi kapcsolatok hiánya, mindez hozzájárult a szabadsághiányból eredő monotonía mindennaposá vá-lásához. A kinti világ színességével szemben a börtönben az ingerszegény környezet, az egyhangú viszonyok szinte elviselhetetlenül unalmassá tették a napokat, amelyekbe óriási élményeket, izgalmat hozott egy másik börtönbe való átszállítás, ennek is tudható be az a tény, hogy igen változatosan írta le úti élményeit. Az úti élmények megírása mellett a fordítás, a versírás Kazinczy számára a túlélést volt hivatott elősegíteni. További nehezítő tényező volt az állandó bizonytalanság, amely erőteljesen érvényesült a mindennapokban. Kazinczy nem tudta, meddig tart majd büntetése, nem ítélik-e halálra. Amikor pedig enyhítet-ték büntetését, akkor sem tudatták vele szabadulásának pontos időpontját. Az előadó részletesen bemutatta azt a folyamatot, hogyan igazodott Kazinczy a hatóság elvárá-saihoz, börtöncinek normarendszeréhez. Ezt erősen be-folyásolta az a tény, hogy a jakobinus mozgalom foglyai ambivalens helyzetben voltak, a katonák, örök tisztelték őket mint nemes embereket, lelkileg a fogvatartottak mel-lett álltak, hiszen nem köztörvényes bűnözőkről volt szó.

Pajkossy Gábor, az ELTE BTK Történelmi Intézetének docense *A kormányzati terrorizmus politikájának áldozatai* című előadásában levéltári források feldolgozásával tárta fel, hogyan alakult egyes reformkori politikusok, gondolkodók – a két Lovassy, Lapsánszky, Tormássy János, Kossuth és Wesselényi – sorsának alakulása. Kitért arra a körülményre, hogy a kancellári, nádori, hadi levéltári anyagok közül sajnos nagyon sok hiányos, így nehéz rekonstruálni a törté-neteket. Az előadó definiálta, hogy a *kormányzati terrorizmus* alatt a megfélemlítés, elrettentés, megtorlás politikáját érti. Részletesen bemutatta azt a körülményt, hogy a letartóztatottakat elfogatásuk után nem volt hova vinni, a foglyokat így katonai épületekben helyezték el. Ismertette a fogságuk körülményeit is. A fogvatartási helyeken az uralkodó által kiadott szabályozások érvényesültek, így mindenkit magánzárkában őriztek, hermetikusan el voltak zárva a külvilágtól, családtagjaikkal is csak ellenőrzés mellett kom-munikálhattak, ügyvédjükkel egy katona társaságában tár-saloghattak, a beküldött könyveket komoly ellenőrzés alá vonták. Idővel ezek a szabályok kissé enyhültek, a fogva-tartottak már útleírásokat és történelmi munkákat is olvashat-tak. A börtönévek az egyes személyekre másképp hatottak. Lovassy Lászlónál a börtönpszichózis jeleit már viszonylag korán észre lehetett venni, pályája megtört, a börtönévek során megőrült. Kossuth viszont jól tűrte a fogságot, pályá-ja új lendületet kapott a fogságban, ez idő alatt tanult meg angolul, itt sajátította el a matematikát olyan magas fokon, amely tudás később hozzájárult pénzügyminiszterré válásá-hoz. Sorsuktól függetlenül a bebörtönözött személyek mind-annyian a szólásszabadság mártírjai lettek.

Hermann Róbert, a Hadtörténet Intézet és Múzeum fő-tanácsosa és tudományos helyettese az 1848-as megtor-lások áldozatainak börtönélményeiről számolt be. Visz-szaemlékezésekből, naplókából, emlékiratokból gyűjtött anyagokat, közel 50 dokumentumból foglalta össze elő-

adása anyagát. „Az 1848-as szabadságharc bukása után az enyhébb vétkűeket besorozták, a súlyosabb vétkűeket pedig börtönbüntetésre ítélték” – kezdte előadását. A fog-lyokat a pesti és az aradi várban gyűjtötték össze, ahol kaotikus viszonyok uralkodtak, hiszen nagyszámú fogoly fogvatartásáról kellett gondoskodni. Ezt követően meg-indult a foglyok más várbörtönökbe szállítása, így a fog-lyokat vasúton, gőzhajón vagy kocsin Munkács, Komá-rom, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kufstein, Zára, Olmütz, Bécs várába vitték. Az emlékiratokból kiderül, hogy min-denkinnek színes élményei voltak a börtönbe szállításáról. Az előadó részletesen beszélt arról, milyen hierarchikus viszonyok uralkodtak a korabeli börtönökben. A várpa-rancsnok állt a csúcson, de jelentős szerepet töltött be a törzsfoglar is, aki közvetlenül irányította a helyi fegyve-res őrseget. A fogvatartottak szempontjából kiemelt sze-rephez jutott a zárnok, hiszen ő volt az a személy, aki esténként bezárta a zárkákat. Idővel a foglyok között is kialakult a hierarchia: az államfoglyok, a politikai foglyok és a sáncriabok csoportját lehetett elkülöníteni. Részben a helyhiánynak is köszönhetően több személyt helyeztek el egy zárkában. A rabok viszonylagos szabadságban éltek, bár be kellett szolgáltatniuk a pénzt, iratokat, könyveket. Ezt a feladatot nem vették igazán komolyan, főzhattak maguknak, vagy hozhattak ennivalót, ha úgy kívánták. Jelentős kedvezmény volt a séta lehetősége, akár kimenőt is kérhettek, istentiszteletekre látogathattak. A külvilággal való érintkezés is engedélyezett volt, de nehézséget oko-zott, hogy csak német nyelvű leveleket írhattak és kap-hattak, kizárólag a várparancsnok engedélyével. A belső kommunikációt fali telegráfnak nevezték, kopogtatással társalogtak, emellett a kapott könyvekben egy-egy szót aláhúztak, amely módszerrel szintén üzengethettek egy-másnak. Elvileg kötelező volt a bilincsviselés, az ellenté-tes irányú kezét és lábát bilincseltek össze, de kaphattak pótkulcsot. Látogatót csak ritkán és előzetes engedéllyel fogadhattak. Az unalom és a honvágy kettős szorításában próbálták szabadidejüket hasznosan – kézművességgel, faragással, festéssel, valamint olvasással – eltölteni.

Kövér György, az ELTE BTK Történelmi Intézetének professzora előadásában egy 19. századi szerb politikus, Miletić Svetozar börtönpszichózisát állította középpontba. Miletić 1826-ban született, jogi tanulmányokat folytatott, a Szerb Akadémia tagja volt, 1866-ban *Zastava* címmel lapot indított Pesten, a „szerb Kossuth”-nak nevezték. Fel-ségsértés vádjával 5 év börtönre ítélték, 1876-ban királyi kegyelemmel szabadult. 1882–1883-ban Bécsben, majd egy budai magángyógyintézetben kezelték. Pszichés problémái a váci börtönben kezdődtek, ahol magánzárkában kellett töltenie büntetését; nem hagyták pihenni, s csupán napi egy óra séta volt engedélyezve számára. Betegsége 1882-ben hatalmasodott el rajta, ami teljes lelki összeom-láshoz vezetett az üldözési mánia kifejezett tüneteivel sú-lyosbítva. A börtönpszichózis, a fogságban kifejlődő lelki betegségek értelmezéséhez Kövér György tanulmányozta a korabeli pszichiátriai irodalmat: kutatását nagyban segí-tette, hogy a Budai Klinika (Schwartz Klinika) anyaga a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Le-véltárban fellelhető. Az előadó részletesen ismertette Mi-

letti 1876-os fogolytörzskönyvét, bemutatva személyleírását. A Schwartzner Klinika iratanyagában szerepel, hogy Miletić pszichózisban szenvedett, orvosait kiutasította szobájából, nem működött együtt velük, kémnek tekintette őket. Megalkották diagnózisát, amelyben megállapították, hogy ön- és közveszélyes, gondnokság alá helyezése indokolt. A beteg állapota nem javult... Miletić Svetoazar 1901-ben halt meg, Újvidéken temették el.

Összességében igazán tartalmas tanácskozás részesei lehettünk, színvonalas előadásokat hallgathattunk meg a különböző tudományterületek képviselőitől a 18–19. század fogházhistorikumának témaköréből, illetve a büntetés-végrehajtás egyes aktuális kérdéseiről.

Takács-Miklósi Márta

• **2013. január 22-én** a Magyar Jogász Egylet Európai Unió Joga Szakosztálya konferenciát szervezett a Budapesti Ügyvédi Kamara I. emeleti tanácstermében, *Sui Generis vagy politikai megfontolások? A szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos intézkedések az uniós jog tükrében, különös tekintettel az Európai Bizottság álláspontjára* címmel. Előadást tartott Bruhács János prof. emeritus, PTE ÁJK (Kettős állampolgárság a nemzetközi közjogban), Halász Iván egyetemi docens, NKE KTK (Szlovák Alkotmány és kisebbségek), Gyeney Laura egyetemi adjunktus, PPKE JÁK (Uniós polgárság és szlovák ellentörvény), Korom Ágoston tanársegéd, NKE KTK (Selye János Egyetem és uniós polgárság), Mészáros Anikó PhD-hallgató, Andrassy Egyetem (Névhasználat és uniós polgárság), Pákozdy Csaba főosztályvezető, Külügyminisztérium (Az uniós jog a kétoldalú tárgyalásokban), Horváth Attila egyetemi docens, NKE KTK, ELTE ÁJK (Jogtörténeti aspektusok), Wetzel Tamás miniszeri biztos, KIM (Súlyom-ügy az Európai Bíróságon).

• **2013. február 15-én** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság *A 19–20. századi európai és magyarországi csendőrségek* címmel tudományos szimpóziumot rendezett az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében. Előadást tartott Hegedűs Ernő (A magyar csendőrség harc- gépjárművei), Artner Ramona (A magyar csendőrség légi-, vízi-, vasút- és közút-szakszolgálati ágai), Bebesi Zoltán (A vízi csendőrség), Szakály Sándor (A magyar csendőrség felügyelői), Kabódi Csaba (A hatóság és a közeg: a csendőri nyomozás rendje), Olasz György József (Rendvédelmi szakkifejezések tezaurusza), Parádi Ákos (A Magyar Királyi Csendőrség és a civil rendvédelem), Suba János (A Magyar Királyi Csendőrség diszlokációja a visszacsatolt területeken, 1938–1944), Parádi József (A Magyar Királyi Csendőrség szociális intézményei), Vedó Attila (A két világháború közötti francia csendőrség), Boda József (Az orosz csendőrség története).

• **2013. március 13-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magnájában, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Tanszék Tudományos Diákköre és a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti, Római Jogi és Egyházjogi Szak-

osztálya rendezésében, *Habsburgok a 20. században* címmel előadást tartott Habsburg György főherceg, nagykövet, a Magyar Vöröskereszt volt elnöke. Az előadó beszélgetőtársa Révész T. Mihály, az ELTE ÁJK címzetes egyetemi tanára volt.

• **2013. március 21–22-én**, *Rechtssysteme im Donauraum: Vernetzung und Transfer* címmel nemzetközi konferenciát rendezett az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem. Az I. panelben (Rechtstransfer im Mittelalter und in der frühen Neuzeit) Balogh Elemér (Wissenstransfer auf dem Gebiet der Strafrechtskodifikation), Blazovich László (Die Wirkung des Sachsenspiegels und der deutschen Rechtsbücher in Ungarn), Végh Zoltán (Das ABGB im Lichte des aufgeklärten Naturrechts), Nótári Tamás (Rechtstransfer zwischen Bayern und Ungarn im Frühmittelalter), a II. panelben (Rechtstransfer durch Übersetzung in der Donau-Monarchie) Wilhelm Brauner (Die Donau-Monarchie als mehrsprachiger Rechtsraum), Milan Hlavačka (Probleme der tschechischen Übersetzungen des ABGB), Szalma József (Probleme der serbo-kroatische Übersetzungen), Szigeti Magdolna (Die Wirkung des ABGB-s auf die ungarische Rechtsentwicklung, sowie auf die Herausbildung der rechtlichen Fachsprache), a III. panelben (Verfassungsmodelle und ihre Rezeption) Beke-Martos Judit (Theoretische Aspekte der Rezeption und des Vergleichs verschiedener Verfassungsmodelle), Pócza Kálmán (Britischer Parlamentarismus als Modell in Ungarn 1867–1914), Püski Levente (Traditionen und ausländische Formel-Staatseinrichtung Ungarns in den 1920er Jahren), Szabó István (Übernahme des Modells der Kanzlerdemokratie in Ungarn nach 1989), Michael Hein (Historische Vorbilder und externe Einflüsse auf die postsozialistischen Verfassungsgebungen in Bulgarien und Rumänien 1990/91), Ellen Bos (Verfassungsmodelle in Mitteleuropa nach 1989) tartott előadást.

• **2013. március 15-én** vette át Horváth Attila jogtörténész, az ELTE és a PPKE egyetemi docense Budapest Főváros XVI. kerületének díszpolgára kitüntetést.

HÍREK

- **2013. április 4-én**, az ELTE Tanári Klubjában, summa cum laude minősítéssel védte meg *Alternatív (?) média – a közösségi média jogi szabályozásának vetületei* című PhD-dolgozatát Gosztonyi Gergely, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanársegéde. A dolgozat témavezetője Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár (ELTE), opponensei Koltay András egyetemi docens (PPKE) és Székely László egyetemi adjunktus (ELTE), a bírálóbizottság tagjai Karácsony András egyetemi tanár (ELTE), Stipta István egyetemi tanár (ME) és Ficzer Lajos professor emeritus (ELTE) voltak.
- **2013. április 5-én**, a Néprajzi Múzeum (az egykori Kúria) épületében, a Kúria és az Országos Bírói Hivatal közös szervezésében rendezték meg a *Bíróági épületek egykor és ma* című építészeti konferenciát. Handó Tünde, az OBH elnöke megnyitója után Zumbok Ferenc kormánybiztos a Kúriának az Igazságügyi Palotába történő visszaköltözésére vonatkozó kormányzati elképzeléseket ismertette; Bugár-Mészáros Károly építészettörténész az Igazságügyi Palota múltjából szemelvényeket, érdekességeket mutatott be a jelenlévőknek; az *Igazságügyi Palota funkcióváltozásainak képes története* címmel Granasztói Péter történész, néprajzkutató tartott előadást; a Pesti Központi Kerületi Bíróság 1999–2010 közötti felújítási munkálatairól Fazekas Sándor, a Fővárosi Törvényszék elnöke tartott előadást; a Győri Ítéltábla épületét Patarics Zorán építész, a Fonyódi Járásbíróság tervezését, megvalósítását Horváth Zsolt építész ismertette. Darák Péter, a Kúria elnöke és Kemecsi Lajos, a Néprajzi Múzeum főigazgatójának beszéde után a konferencia záróeseményeként a Justitia-szobor eredeti helyén felavatták a szobrot ábrázoló molinót.
- **2013. április 19-én**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Dies Academicusán Mezey Barna egyetemi tanár átvette az egyetem legmagasabb kitüntetését, a Pázmány-plakettet.

- **2013. április 29-én**, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara dékáni tanácstermében rendezte meg a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Tanácsa Lehotay Veronika *Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban. különös tekintettel a zsidótörvényekre* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját. A bírálóbizottság elnöke Szabó Miklós, CSc, egyetemi tanár (ME), az opponensek Herger Csabáné, PhD, egyetemi docens (PTE) és Varga Norbert, PhD, egyetemi docens

(SZTE), a bizottság tagjai Mezey Barna, DSc (ELTE), Kajtar István, DSc (PTE) és Szabó István, PhD (PPKE) egyetemi tanárok voltak.

- **2013. április 30-án**, negyedik alkalommal rendezte meg az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke a YOU MÁJT WIN 4 tanulmányi versenyt. Az írásbeli fordulón 55-en indultak el, közülük a 12 legmagasabb pontszámot szerző versenyző került a második fordulóba, ahol a legjobbak számos értékes nyerceményt kaptak. A végső győztes Papp Dorottya lett.
- **2013. május 9-én**, a Magyar Kriminológiai Társaság – fennállásának 30. évfordulóját ünneplő – közgyűlésén, az Igazgató Tanács döntése alapján, kiemelkedő jogtörténeti munkássága és iskolateremtő oktató tevékenysége elismeréseképpen vehette át Mezey Barna egyetemi tanár a Vámbéry Rusztem-emlékérem I. fokozatát. A további díjazottak: Palánkai Tiborné (Vámbéry-érem I. fokozat), Barabás Andrea Tünde (Vámbéry-érem II. fokozat), Fleck Zoltán (Vámbéry-érem II. fokozat) és Nagy Ferenc (Viski László-emlékérem).
- **2013. május 15-én**, a Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatás-tudományi Karán *A koronaország története* címmel tartott előadást Horváth Attila, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének docense.
- **2013. május 17-án**, a Magyar Tudományos Akadémia Székházának Felolvasótermében az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya tudományos ülést rendezett az új polgári törvénykönyvről, *Az új polgári törvénykönyv – történeti értékelésben* címmel. A konferencia akadémikus előadói: Vékás Lajos (Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében), Hamza Gábor (Kodifikáció a római jogban), Harmathy Attila (Polgári jogi jogalkotás – gazdaság, társadalom) és Kecskés László (Polgári jogi alapelvek az új kódexben).
- **2013. május 23-án**, az ELTE ÁJK előadótermében, illetve a Rectori Hivatal Tanári Klubjában köszöntötték kollégái, pályatársai, tanítványai Mezey Barna egyetemi tanárt, a Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszék vezetőjét, folyóiratunk spiritus rectorát és szerkesztőbizottsági tagját, aki 2013. május 27-én töltötte be 60. születésnapját. A jeles alkalommal nyújtották át a tiszteletére készült *Jogtörténeti Parerga* című tanulmánykötetet.
- **2013. május 24-én** Horváth Attila, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének docense *A XVI–XVII. századi igazságszolgáltatás* címmel előadást tartott a Magyar Jogászegylet Komárom-Esztergom Megyei Szervezetének megyei jogásznapiján.
- **2013. június 6-án** a *Jogtörténeti Szemle* szerkesztőbizottságának elnöke, Izsák Lajos egyetemi tanár az ELTE BTK-n, a Gólyavárban *A felvidéki magyarság jogfosztása és eltávolítása szülőföldjéről, 1946–1949*

címmel tartott előadást a Beneš-dekrétumok magyar- és németellenes jogfosztó intézkedéseiről és annak következményeiről (magyar és német tanítási nyelvű iskolák felszámolása, egyházak német és magyar nyelvű istentiszteleteinek betiltása, mezőgazdasági ingatlanok elkobzása, közalkalmazottak elbocsátása, állampolgárságtól való megfosztás, deportálások). Elemezte a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény létrejöttének hazai és nemzetközi körülményeit, a reszlovakizációt, a párizsi békekonferencia döntéseit, a korabeli hazai pártok állásfoglalásait, és részletesen ismertette a lakosságcsere lebonyolítását.

- **2013. június 25-én**, a Nemzeti Községi Egylet Hungária körúti kampusának Zrínyi-termében mutatták be Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették* című kötetét.
- **2013. június 27-én**, a Kúria Dísztermében, a Kúria és a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködési megállapodása keretében és közös szervezésében került sor az

Életutak – pályaképek című, kúriai elnökök életútját és korukat bemutató konferenciasorozat első szakmai tanácskozására. Darák Péter, a kúria elnöke és Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója megnyitja után Túza Csilla, a MNL főlevéltárosa Galántai Fekete György életéről és munkásságáról, Bódiné Beliznai Kinga egyetemi adjunktus, jogtörténész *Római fő Justitia székében* címmel Székhelyi (ifj.) Majláth György pályájáról, Zinner Tibor jogtörténész, a Kúria nyugalmazott fősztályvezetője *Debreceni bíróból kúriai elnök* címmel Kerekess István életútjáról, végül Katona Klára főlevéltáros a Kúria 1945 és 1949 közötti dokumentumairól, a kutatás módszertanáról és az információ utáni nyomozásról tartott előadást. A konferenciával egy időben a Kúria történetét bemutató kiállítás nyílt a díszteremben, ahol a levéltár dokumentumaiból, vagyis korabeli újságrészletekből, okiratokból, ítéletek részleteiből, szemelvényekből készített válogatás mutatta be az igazságszolgáltatás történelmének és működésének egy részletét. (A konferencia anyaga önálló kötetben is megjelenik.)

ÚJ JOGI FOLYÓIRAT

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság 2013 végén elindította új, lektorált, elektronikus tudományos folyóiratát, a *Katonai Jogi és Hadijogi Szemlét*, amelynek célja a Társaság által képviselt és gondozott szakterületek népszerűsítése, az e területen kutatók tudományos eredményeinek közzététele.

A lap a hadijog.hu weboldalon érhető el, s a tervek szerint évi két rendszeres számmal, valamint az egyes kiemelt rendezvényekhez, évfordulókhöz, eseményekhez kötődő különszámokkal jelentkezik.

A folyóiratban a katonai joggal, a hadijoggal, illetve az egyes jogterületekkel, a társtudományok katonai vonatkozású kérdéseivel, s egyebek között jogtörténettel foglalkozó cikkek jelenhetnek meg.

A szerkesztőség vezetője dr. Hautzinger Zoltán, a Nemzeti Községi Egylet tanszékvezető egyetemi docense, tagjai dr. Csiki Gábor alezredes, budapesti fellebbviteli katonai ügyész és dr. Farkas Ádám, a Honvédelmi Minisztérium kormánytisztviselője, a Széchenyi István Egyetem egyetemi tanársegéde. A szakmai bizottság tagjai: dr. Barna Attila tanszékvezető egyetemi docens, dr. Blaskó Béla r. vezérőrnagy, egyetemi tanár, dr. Bánhegyi Gábor vezérőrnagy, fősztályvezető-helyettes, legfőbb ügyészszéki katonai ügyész, dr. Kádár Pál fősztályvezető ezredes, Dr. Lattmann Tamás egyetemi docens, Prof. dr. Vókó György egyetemi tanár.

MAGYAR KATONAI JOGI ÉS HADIJOGI TÁRSASÁG
HUNGARIAN SOCIETY OF MILITARY LAW AND THE LAW OF WAR

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bónis Péter, PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Deres Petronella**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; **Domokos Andrea**, PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; **Ibolya Tibor**, főügyész, a Fővárosi Főügyészség vezetője; **Kajtár István**, DSc, professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Kovács Zsuzsa Gyöngyvér**, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola; **Magyar Attila István**, ügyvéd, PhD-hallgató; **Nótári Tamás**, PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék, tudományos munkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet; **Pandula Attila**, PhD, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék; **Pálvölgyi Balázs**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Rixer Ádám**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék; **Szabó Zsolt**, PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Takács-Miklósi Márta**, PhD, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományok Intézete, Andragógiai Tanszék

E számunk megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatja.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elcszosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhöz, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű összefoglalót kérünk német nyelven.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

BÓNIS, Péter: Die Ungültigkeit wegen Fehler in der Rechtswirkung im System des Europäischen ius commune	1
DERES, Petronella: Die Bewertung der Straftaten in Zusammenhang mit Alkoholkonsum im allgemeinen Teil des ungarischen Strafrechts.	8
DOMOKOS, Andrea: Kriminalstatistik in Ungarn an der Wende des 19-20. Jahrhunderts	13
NÓTÁRI, Tamás: Bemerkungen zu der von Benedictus Levita überarbeiteten Fassung der Lex Baiuvariorum	18
RIXER, Ádám: Die allgemeine und juristische Bedeutung der Zivilgesellschaft in Ungarn von den Anfängen bis 1989.	25

WERKSTATT

IBOLYA, Tibor: Die Daktyloskopie und der Raubmord von Dános	35
KOVÁCS, Zsuzsa Gyöngyvér: Die wechselnde rechtshistorische Bewertung der nicht oder eingeschränkt zurechnungsfähigen Straftäter	42
MAGYAR, Attila István: Die obligatorische Doppelkandidatur – die letzten Parlamentswahlen vor dem Systemwechsel im Jahre 1985	47

ÜBER BÜCHER

Die Staatsorganisation der Gewaltenteilung – Gedanken anlässlich eines unlängst erschienenen Lehrbuches mit dem Titel Ungarische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte im bürgerlichen Zeitalter – KAJTÁR, István	54
Mit Augenmerk auf dem Bleibenden – Über das Buch von Levente Völgyesi – PÁLVÖLGYI, Balázs	57
Slovakische Monographie über die Symbolbenutzung des Komitats – PANDULA, Attila	58

RUNDSCHAU

Freiheit und Verantwortung – Konferenz an der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche – SZABÓ, Zsolt	60
Die Geschichte der Gefängnisreform in Ungarn im 19. Jahrhundert – TAKÁCS-MIKLÓSI, Márta	60

NACHRICHTEN

Die Autoren dieser Ausgabe	68
----------------------------------	----

Auf der Titelseite:

Jenő Balogh

(Devecser, 14. Mai 1864 – Budapest, 15. Februar 1953): Jurist, Politiker.

Ab 1888 Privatdozent der Universität Budapest, ab 1910 Staatssekretär für Religions- und Unterrichtswesen in den Kabinetten Khuen-Héderváry und Lukács, 1913- 1917 Justizminister im Lukács-, dann im zweiten Tisza István-Kabinet, ab 1927 Mitglied des Oberhauses. Sekretär (1920–1935), Vizevorsitzende (1940–1943) der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Präses des reformierten Kirchenkreises Transdanubien (1921–1953). Autor von mehreren Büchern über Strafrechtswissenschaft.

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Attila Barna, Dr. Gábor Béli, Dr. Mária Homoki-Nagy, Dr. Gábor Máthé, Dr. Barna Mezey, Dr. Mihály Révész T., Dr. István Sipta

Redakteur: László Élesztős (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi István Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Miskolc, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität Pécs, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität Szeged und Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen

Universität für den Öffentlichen Dienst

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlagsarbeiten: Gondolat Verlag

JOGTÖRTÉNETI PARERGA
ÜNNEPI TANULMÁNYOK MEZEY BARNA 60. SZÜLETÉSNAPIJA TISZTELETÉRE
Szerkesztette: Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely

A tanulmánykötettel Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanárt 60. születésnapja alkalmából köszöntik pályatársai, kollégái, tanítványai. A kötet Laudatiójában így írnak a szerkesztők: „Jogtörténész kollégánk valóban alkotó részese lett a hazai tudományosságnak, műhelyteremtő erejével joghistorikusok nemzedékeinek megszületésénél s felcseperedésénél bábáskodott eredményesen. [...] Mezey Barna professzor közösségteremtő ereje, személyiségének természetes kisugárzása minden bizonnyal a további évtizedekben is alakítja jogtörténet-tudományunk fejlődését. Nem gondoljuk, hogy e kerek évforduló bárminek is a végét jelentené: hisszük, hogy a java még hátra van! Ehhez kívánunk – e kötet minden közreműködője nevében is – sok erőt, jó egészséget, kitartást és szeretetteljes környezetet! Kedves Barátunk, Isten éltesse!”

ISBN 978 963 3121 66 5 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013, 408 p.

ÁLLAM-, EGYHÁZ-, JOGTÖRTÉNETI MAGYARÁZATOK
ÜNNEPI TANULMÁNYOK RÁCZ LAJOS TISZTELETÉRE 65. SZÜLETÉSNAPIJA ALKALMÁBÓL
Szerkesztette: Máthé Gábor, Révész T. Mihály

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának, az Államigazgatási Főiskolának, illetve jogutódjainak, a Corvinus Egyetem Közigazgatási Karának és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának volt oktatója, tanszékvezetője, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének volt munkatársa, Rácz Lajos professzor úr tiszteletére, 65. születésnapja alkalmából állították össze kollégái ezt az ünnepi tanulmánykötetet. Tanulmánnyal tisztelgett az ünnepelt előtt Barna Attila, Beke Margit, Cserny Ákos–Téglási András, Földi András, Horváth Attila, Kistelegi Károly, Máthé Gábor, Mezey Barna, Révész T. Mihály, Szurmi Szabolcs Anzelm és Tamás András. A kötetet az ünnepelt műveinek bibliográfiája zárja. Miként a szerkesztők írják az előszóban: „Kedves Barátunk! A szakma művelői nevében is sok szeretettel köszöntünk és szívből gratulálunk.”

ISBN 978 15 5305 10 8 – Multiszolg Bt., Budapest, 2013, 155 p.

Kajtár István – Herger Csabáné: EGYETEMES ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET
Dialóg Campus tankönyvek – Institutiones juris

Kajtár István írja könyvéről: először 2005-ben megjelent vállalkozásom célja, hogy „évtizedek oktatási tapasztalataim alapulva a tanulmányaikat elkezdő jurátusoknak évezredek és birodalmak példáján bemutassam a civilizációk állam- és jogtörténetét. Egyre erősebb meggyőződésem: »a (jog)történet az élet tanítómestere« – tapasztalatok és tanulságok végtelen tárháza – mondhatni a jelenkori döntések »génbankja!« A modern jogászképzésben kiemelt alapozó szerepet játszó tantárgy, az egyetemes állam- és jogtörténet az államok és a jogrendszerek történeti fejlődésével foglalkozik. Megismertet ezek modelljeivel, feltárja struktúrájukat és működési elveiket, bemutatja alapintézményeiket. Közvetíti az egyetemes jogi kultúra számos nagy jogtörténeti és politikai dokumentumát. Az elemzés középpontjában Európa áll, de az összehasonlítás módszerét alkalmazva több kontinens birodalmaira, országaira és tartományaira is tekintettel van.” A tankönyv szerzői, Kajtár István professor emeritus és Herger Csabáné habilitált egyetemi docens a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének oktatói.

ISBN 978-615-5376-10-8 – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 5., átdolgozott, bővített kiadás, 2013, 416 p.

EÖTVÖS KÁROLY, A VÉDŐÜGYVÉD
Szerk. Antalóczy Péter
Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadásában megjelent kötet a KGRE ÁJK Dósa Elek Jogtörténeti Kutatóműhelye és a Magyar Ügyvédi Kamara által Budapesten, 2012. október 26-án, azonos címmel rendezett tudományos konferencia szerkesztett anyagát tartalmazza. A konferencia és a tanulmánykötet a jeles liberális politikusról, közirőről és ügyvédéről, a „tiszteszlári per” néven elhíresült ügyben a megvádolt zsidók védőügyvédjéről emlékezett meg. A tanulmányok bemutatják Eötvös Károly életútját, személyiségét, pályafutását (Antalóczy Péter, Gergely András), a tiszteszlári per különböző aspektusait (nyomozati munka, ügyvédi védelem – Kovács Lajos, Horváth Attila), a kor híres ügyvédjeinek portréját (Mezey Barna), az ügyvédi hivatás történetét (Zlinszky János) és mai problémáit (Réti László), az ügyvédi etika aktuális kérdéseit (Bánáti János).

ISBN 978 963 9808 45 4 / ISSN 2063-4757 – Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest, 2013, 129 p.

Ignác Károly:
BUDAPEST VÁLASZT. PARLAMENTI ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK
A FŐVÁROSBAN, 1920–1945

Ignác Károly, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa e kötetében és a hozzá kapcsolódó új honlapon (<http://www.bpvalaszt.hu>) Budapest 1920 és 1945 közötti választásairól ad áttekintést. Nemcsak közli az egyes választások legrészletesebb, szavazóköri adatait, hanem azokat a térben is ábrázolja, s nem is választásról választásra haladva, hanem az átfogó, általános jellemzőkre figyelve. A választási térképek a Google Mapsre rávetítve is tanulmányozhatók, így az egyes pártok kiugró területei, szavazóköröi könnyen beazonosíthatók a főváros jelenkori térképén. Az adatokból kiderül, milyen volt a korabeli Budapest jellemző politikai „mintázata”, milyen előzményei vannak a főváros jelenkori, továbbra is sokrétű politikai-társadalmi arculatának. Képet kaphatunk az egyes városrészek ma is jellegzetesnek tartott politikai-társadalmi arculatának történelmi előzményeiről, a múlt és jelen választásai közötti hasonlóságokról, az egyes pártok budapesti szereplésének területi megoszlásáról, a nagy politikai irányzatok stabil fővárosi választói bázisáról.

ISBN 978 963 338 086 4 – Budapest, Napvilág Kiadó, 2013, 200 p.